

**Київський національний університет
імені Тараса Шевченка**

ISSN 2413-7154 (Print)
ISSN 2413-7553 (Online)

ЕКОНОМІЧНА ТА СОЦІАЛЬНА ГЕОГРАФІЯ

**Випуск 83
2020**

КИЇВСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
ІМЕНІ ТАРАСА ШЕВЧЕНКА

ЕКОНОМІЧНА ТА СОЦІАЛЬНА ГЕОГРАФІЯ

НАУКОВИЙ ЖУРНАЛ

Заснований у 1966 р.

ВИПУСК 83

Київ-2020

ББК 65.04

- Науковий збірник під назвою «Економічна географія» заснований у січні 1966 р.
- Зареєстрований Міністерством юстиції України 22 жовтня 2009 р. (наказ № 1924/15)
- Постановою Президії ВАК України № 1-01/10 від 13 грудня 2000 р. включений до Переліку фахових періодичних наукових видань за спеціальностями «Географічні науки».
- Поновлено у Переліку фахових видань Атестаційною колегією МОН України, наказ МОН України № 515 від 16 травня 2016 р.
- Включено до переліку наукових фахових видань України з присвоєнням категорії «Б», наказ МОН України № 1643 від 28 грудня 2019 р.
- Видавець: Київський національний університет імені Тараса Шевченка.

Економічна та соціальна географія / [Ред. кол.: К.В.Мезенцев (гол. ред.), Олійник Я.Б. (шеф-ред.), Гнатюк О.М. (відп. ред.) та ін.] – 2020. – Вип. 83. – 65 с.

Науковий журнал “Економічна та соціальна географія” висвітлює актуальні питання теорії, методології й методики суспільної географії, а також прикладні здобутки у цій галузі. Журнал вміщує також інформацію про видатних учених та педагогів, історичні пам’ятні дати, огляди та рецензії, хроніку подій. Місія журналу: сприяння поширенню географічних знань та географічного мислення, створення платформи для обміну знаннями, результатами досліджень, теоріями та поглядами серед науковців-географів.

Редакційна колегія:

Головний редактор: Мезенцев К.В., д. геогр. наук, проф.; *Київський національний університет імені Тараса Шевченка*

Відповідальний редактор-секретар: Гнатюк О.М., к. геогр. наук; *Київський національний університет імені Тараса Шевченка*

Члени редакційної колегії:

Олійник Я.Б., акад. НАПН України, д. екон. наук, проф.; *Київський національний університет імені Тараса Шевченка* (шеф-редактор)

Антіпова К. А., д. геогр. наук, проф.; *Білоруський державний університет, м. Мінськ, Білорусь*

Арслан М., д. геогр. наук, проф.; *Казахський національний університет імені аль-Фарабі, Алмати, Казахстан*

Бартошевич Б., д. геогр. наук, проф.; *Лодзький університет, Польща*

Бурнейка Д., д. геогр. наук, проф.; *Вільнюський університет, Литовський центр соціальних досліджень, Інститут суспільної географії та демографії, м. Вільнюс, Литва*

Запотоцький С. П., д. геогр. наук, проф.; *Київський національний університет імені Тараса Шевченка*

Камінська В., д. геогр. наук; *Університет Яна Кухановського, м. Кельце, Польща*

Карачоні Д., д. геогр. наук; *Угорська академія наук, м. Будапешт, Угорщина*

Кріс’яне З., д. геогр. наук, проф.; *Латвійський університет, м. Рига, Латвія*

Мельничук А. Л., к. геогр. наук, доц.; *Київський національний університет імені Тараса Шевченка*

Адреса редакційної колегії: м. Київ, МСП-680, проспект Академіка Глушкова, 2, Київський національний факультет імені Тараса Шевченка, географічний факультет, кафедра економічної та соціальної географії.

Тел. (044) 521-32-24, (044) 521-35-79; e-mail: editor@bulletin-esgeograph.org.ua

Офіційний веб-сайт: <http://bulletin-esgeograph.org.ua>

© Київський національний університет імені Тараса Шевченка, 2020

Ekonomichna ta Sotsialna Geografiya / [Eds.: K. Mezentsev, Ya. Oliynyk, O. Gnatiuk et al.], 2020, Vol. 83, 65 p.

Ekonomichna ta Sotsialna Geografiya (Economic and Social Geography) is an academic journal published since 1966 that focuses on current issues of both theoretical and empirical aspects of human geography. In particular, Journal's scope covers economic, social and cultural geography, behaviour and perceptual geography, regional science and policy, spatial planning, geo-demographics and labour market developments, environmental issues, modern spatial transformations. The Journal also published scientific reviews, as well as the reports about outstanding scientists and educators, important historical dates and events.

Publisher: Taras Shevchenko National University of Kyiv

Editorial Board:

Editor-in-Chief: Kostyantyn MEZENTSEV, *Taras Shevchenko National University of Kyiv, Ukraine*

Executive Editor: Oleksiy GNATIUK, *Taras Shevchenko National University of Kyiv, Ukraine*

Editors:

Yaroslav OLIYNYK, *Taras Shevchenko National University of Kyiv, Ukraine* (managing editor)

Ekaterina ANTIPOVA, *Belarusian State University, Minsk, Belarus*

Mehmet ARSLAN, *Al-Farabi Kazakh National University, Almaty, Kazakhstan*

Bartosz BARTOSIEWICZ, *University of Łódź, Poland*

Donatas BURNEIKA, *Institute of Human Geography and Demography, Vilnius University, Lithuania*

Wioletta KAMIŃSKA, *Institute of Geography, Jan Kochanowski University in Kielce, Poland*

Dávid KARÁCSONYI, *Geographical Institute, RCAES, Hungarian Academy of Science, Budapest, Hungary*

Zaiga KRISJANE, *University of Latvia, Riga, Latvia*

Anatoliy MELNYCHUK, *Taras Shevchenko National University of Kyiv, Ukraine*

Sergii ZAPOTOTSKYI, *Taras Shevchenko National University of Kyiv, Ukraine*

Editorial Board Address: Kyiv, MSP-680, Prospect Akademika Hlushkova 2a, Taras Shevchenko National University of Kyiv, Faculty of Geography, Department of Economic and Social Geography.

E-mail: editor@bulletin-esgeograph.org.ua

Official website: <http://bulletin-esgeograph.org.ua>

© Taras Shevchenko National University of Kyiv, 2020

SYSTEM OF GEOGRAPHICAL SCIENCES: UKRAINIAN EXPERIENCE IN THE CONTEXT OF MODERN SUBJECT TRANSFORMATION

^{1*}Oleksandr TOPCHIEV, ²Daria MALCHUKOVA, ¹Vitaliy SYCH, ²Ihor PYLYPENKO, ¹Viktoriia YAVORSKA

¹Odessa I. I. Mechnikov National University, Ukraine

²Kherson State University, Ukraine

^{1*}topch-39@ukr.net

Abstract: The subject transformation of Ukrainian geographical science demonstrates the strengthening of the monistic approach, which considers the Earth's envelope as an integral socio-natural geosphere, in which the natural environment and man with his economic and spiritual activity are inextricably linked. Accordingly, one of the main directions of modern methodological developments is the geographical sciences systematization according to their composition and their multilevel ordering on the basis of the unity and integrity of the common object of geographical research - the landscape envelope of the Earth. The article proposes the authors' scheme of the modern system of geographical sciences, in which the structuring of geographical researches directions is carried out according to the following basic principles: a) the system of geographical sciences is developed not in the list of relevant subjects and disciplines, but in the main areas of geographical research; b) the theoretical and methodological core of the geographical sciences system should be the direction of general integrated geographical research; c) directions of geographical researches and corresponding subject areas and disciplines are organized according to the levels of the landscape envelope structural organization and divided into global (geospheric), regional (country studies, regional studies) and local (environmental and socio-natural activities); d) the proposed systematics does not directly take into account the traditional division of geographical sciences and disciplines into basic - auxiliary - servicing.

Key words: system of geographical sciences, geographical envelope, landscape envelope, environment, environmental activities, socio-natural activities.

DOI: <https://doi.org/10.17721/2413-7154/2020.83.4-11>

UDC: 911.5/9

Received: March 31, 2020.

Revised: April 27, 2020.

Accepted: April 30, 2020.

СИСТЕМА ГЕОГРАФІЧНИХ НАУК: ВІТЧИЗНЯНИЙ ДОСВІД В УМОВАХ СУЧАСНОЇ ПРЕДМЕТНОЇ ТРАНСФОРМАЦІЇ

^{1*}Олександр ТОПЧІЄВ, ²Дар'я МАЛЬЧИКОВА, ¹Віталій СИЧ, ²Ігор ПИЛИПЕНКО, ¹Вікторія ЯВОРСЬКА

¹Одеський національний університет імені І. І. Мечникова, Україна

²Херсонський державний університет, Україна

^{1*}topch-39@ukr.net

Анотація: Предметна трансформація української географічної науки демонструє посилення моністичного підходу, що розглядає земну оболонку як цілісну соціоприродну геосферу, в якій нерозривно поєднані природне середовище і людина з її господарською та духовною діяльністю. Відповідно, одним з головних напрямів сучасних методологічних розробок є систематизація географічних наук за їх складом та багаторівневою впорядкованістю на засадах єдності і цілісності загального об'єкту географічних досліджень – ландшафтною оболонки Землі. В статті запропоновано авторську схему сучасної системи географічних наук, в якій структурування напрямів географічних досліджень здійснене за такими основними принципами: а) система географічних наук розроблена не за переліками відповідних предметів і дисциплін, а за головними напрямками географічних досліджень; б) теоретико-методологічним стрижнем системи географічних наук має виступати напрям комплексних загальногеографічних досліджень; в) напрямки географічних досліджень та відповідні предметні області і дисципліни систематизовані за рівнями структурної організації ландшафтною оболонки і поділені на глобальні (геосферні), регіональні (країнознавчі, регіональні) та локальні (середовищні і соціоприродні види діяльності); г) у пропонованій систематиці безпосередньо не врахований традиційний поділ географічних наук і дисциплін на основні – допоміжні – обслуговуючі.

Ключові слова: система географічних наук, географічна оболонка, ландшафтна оболонка, довкілля, середовищні види діяльності, соціоприродні види діяльності.

Постановка проблеми. В умовах становлення державності та прискореного входження української географії у світову науку відбувається її предметна перебудова, зумовлена подоланням методологічних ідеологем радянських часів та сучасними потребами і запитамі суспільства. Головними складовими такої трансформації виступають парадигма сталого (збалансованого) розвитку, екологічний імператив соціально-економічного зростання суспільства, раціональне і виважене природокористування, надійний захист природного середовища, екологічно-безпечна та економічно ефективна територіальна організація населення з його господарською діяльністю, планування території. Стрижнем предметної трансформації виступає посилення, а певною мірою і формування моністичного підходу в українській географії, що розглядає земну оболонку як цілісну соціоприродну геосферу, в якій нерозривно і суперечливо поєднані природне середовище і людина з її господарською та духовною діяльністю. Такий підхід певною мірою протистойть традиційному розмежуванню вітчизняної географії на природничу (фізичну) та суспільну (соціально-економічну) гілки, яке ми одержали у спадок від радянських часів і яке помітно вирізняло нас у світовій географічній науці. Тому вкрай необхідними є методологічні розробки на засадах узагальнюючої методології та теорії, котрі відповідатимуть статусу єдиної географії.

Аналіз останніх публікацій та досліджень. Одним з головних напрямів сучасних методологічних розробок вітчизняної географії є *систематизація географічних наук* за їх складом та багаторівневою впорядкованістю. Актуальність цієї проблеми засвідчують не тільки численні наукові публікації та обговорення – в останні десятиліття її розглядають вже і в освітніх концепціях (Shyschenko et. al., 2000; Concept, 2014) і шкільних підручниках (Dovhan & Stadnyk, 2019). Наявні праці, в яких обґрунтується об'єкт географії – ландшафтна оболонка Землі як інтегральна соціоприродна геосфера та розкриваються методологічні основи дослідження її компонентів (Torchiiev, 2005; Torchiiev, 2009; Torchiiev et.al., 2018, тощо). Разом з тим рівень теоретико-методологічного розроблення сучасної системи географічних наук в українському освітньо-науковому просторі, лишається вкрай недостатнім, фрагментарним і дискусійним. Вітчизняна географічна наука ще зберігає успадковану від радянських часів жорстку розмежованість на «дві географії» - фізичну (природничу) та суспільну (соціально-економічну). Слід згадати й ідеологічну аргументацію таких доволі своєрідних поглядів. Тогочасні ідеологічні цензори радянської географії сповідували несумісність законів природи і законів суспільства, трактували цю тезу марксистської філософії догматично і утилітарно і намагались розвести фізичну та економічну географії до різних областей науки – до природничих і суспільних, відповідно, що жодним чином не узгоджувалось із методологією та науковими поглядами світової

географічної науки (Sun et al., 2017). І хоча світова географічна спільнота теж стикнулася з проблемами «дисфункціональності» географії в умовах викликів глобалізації (Dicken, 2004), все ж зарубіжна географічна освітянська і наукова спільнота набагато швидше адаптувалася до трансформацій сучасного світу (Garland et al., 2019; Schmid & Smith, 2020, тощо).

Ще М. М. Баранський свого часу застерігав молоду радянську географію від формування «безлюдної фізичної географії» та «протиприродної економічної географії», маючи на увазі тенденцію їх прискореного розходження (Baranskii, 1980). Вже у наші дні А. Г. Ісаченко доходить висновку, що географія – одна з найдавніших наук ще й досі «не має загального теоретико-методологічного керівництва». Він пояснює такий феномен предметною специфікою географії, що охоплює природничі та суспільні її складові, між якими протягом десятиліть (радянський і пострадянський часи) існували «вкрай слабкі контакти» (Isachenko, 2004).

Огляд методологічних розробок системи географічних наук радянського періоду (Mereste & Nymnik, 1984; Mukitanov, 1979; Saushkin, 1980) і систематик, запропонованих авторами у пострадянський період (Porosenkov, 2005; Golubchik et al., 2005; Gukalova & Malchykova, 2015; Moroz et. al., 1997; Niemets & Niemets, 2014) засвідчує актуальність таких пошуків і разом з тим їх певну спрощеність і «однобокість», недостатню розробленість загального теоретичного базису географії. Так, більшість авторів виділяють природничо-географічну та суспільно-географічну (соціально-економічну) підсистеми як головні складові системи географічних наук (Alaev, 1983; Golubchik, 2005; Gukalova & Malchykova, 2015; Isachenko, 2004; Moroz et. al., 1997; Niemets & Niemets, 2014; Pistun, 1996; Porosenkov, 2005; Tiutiunnyk, 2011 тощо). Окремі науковці додатково встановлюють підсистеми (блоки) загальногеографічних наук (Saushkin, 1980), природно-суспільних дисциплін (Zhekulin, 1989). Згадаємо і спробу відносити фізичну географію до системи природничих наук, а економічну – до суспільних (Semevskii, 1972).

Деталізовано можна проаналізувати такий дуалістичний підхід до системи географічних наук на прикладі розробленої теми «Система географічних наук» у новітньому шкільному підручнику з географії (Dovhan & Stadnyk, 2019). Система складена двома підсистемами – природничо-географічних і суспільно-географічних наук. Об'єкт дослідження перших – географічна оболонка Землі як глобальний природний комплекс (без населення та господарства), других – населення та господарство, що їх розглядають поза географічною оболонкою. Показані також «наскрізні» географічні науки – картографія, країнознавство та екологія. Методологічні недоліки даної схеми такі. Система географічних наук не має єдиного об'єкту своїх досліджень: природничо-географічні науки вивчають географічну оболонку, суспільно-географічні – населення та господарство.

Відсутній теоретико-методологічний напрям (блок), що розглядає земну оболонку як єдиний і цілісний об'єкт географічних досліджень, у якому поєднані природа, населення та господарство. Підкреслимо, що саме такий напрям інтегрує (повинен інтегрувати) природничо-географічні науки з суспільно-географічними. Взаємодія фізико-географічних та суспільно-географічних наук на цій схемі має фрагментарний характер і показана лише на їх «стику». Перелік «наскрізних» географічних предметів вкрай обмежений і дискусійний.

Наведений приклад практично повторює найбільш поширені розробки системи географічних наук і повною мірою зберігає їх методологічні вади. Всі вони нагадують птаха, у якого найбільш помітні його «крила» - фізична та суспільна географії. Щодо «тулуба» й «кістяка», то їх практично немає: маємо лише контури загальногеографічного напрямку та його теоретико-методологічних засад. Нагальне завдання вітчизняної географії полягає у розробленні такого напрямку на засадах єдності та цілісності об'єкту географічних досліджень.

Потребу у формуванні загальногеографічного напрямку досліджень поряд з традиційними природничо- та суспільно- географічним вітчизняні науковці усвідомили вже у середині минулого століття. Розроблялися методологічні принципи і методи досліджень інтегрованих геокомплексів і геосистем – природно-господарських, природно-економічних, природно-антропогенних, соціо-природних тощо. У системі географічних наук, розроблених В. С. Жекуліним, поряд із звичними природничо-географічним та соціально-економічним позначений і природно-господарський блок, орієнтований на вивчення взаємодії суспільства з природою (Zhekulyn, 1989). Фізико-географ В. М. Котляков постійно наголошував «єдність і нерозірваність» двох головних гілок географічної науки – природничо-географічної та суспільно-географічної (Kotliakov, 2012). Автори аналітичного огляду розвитку методологічних основ сучасної української суспільної географії (Oliinyk & Shevchuk, 2011) також акцентують, що наявний поділ географічних наук, який склався не стільки за предметами дослідження, скільки з історичних причин, стає все більш неприйнятним, а методологічна єдність географії забезпечить її повернення до великомасштабного мислення, до узагальнюючої теорії, до поєднання окремих наукових галузей в єдине ціле.

Світовий досвід трансформації напрямків фізико-географічних досліджень підтверджує, що в актуалі сьогодишньої дослідницької практики обов'язковим є аналіз будь-яких фізико-географічних об'єктів і процесів через призму взаємодії «людина-середовище» (Harden, 2012; Fu et al., 2019 тощо). Доречно відзначити, що сучасні дослідження в галузі фізичної географії (Wainwright, 2012) підкреслюють важливість використання соціальних практик у аналізі і моделюванні стану природних ландшафтів з метою отримання цілісної картини довкілля як середовища життєдіяльності. Окремі

сучасні зарубіжні дослідження (Shoorcheh, 2019) обґрунтовують єдність географії, засновану на принципі «просторовості» і розумінні неподільності простору у всіх його вимірах – природному, соціально-економічному, культурному тощо.

Зауважимо, що сьогодні нагальна потреба у методологічних розробках на засадах єдності і цілісності об'єкту географічних досліджень пояснюється і запитом практики, численними суспільними ініціативами використання географічних теорій, методологій і методичного інструментарію. Зміни, що супроводжують географію з початку ХХІ ст., зумовлені двома основними суспільними інноваціями (Sui, 2011), які певною мірою мають суперечливий характер. По-перше, це так званий «Spatial turn» («просторовий поворот»), що свідчить про збільшення використання географічного мислення і географічних методів аналізу даних в інших науках, навіть гуманітарних. По-друге, це проблема «Big Data» (проблема «великих даних») – за рахунок складності об'єктів географічних досліджень та збільшення технологічних можливостей їх всебічного вивчення географія стала відносно відстаючою з точки зору теорії і методології досліджень, технічних засобів та парадигм дослідження, і стала «обмежуючою» географією (Kitchin, 2013). Географічна економетрична революція загострює необхідність адаптуватися до тенденції «Інтернет+» та епохи великих даних, сприяти розвитку нових концептуальних рамок географії і відповідати на виклики сучасності. Базисом для цього може стати інтеграція напрямів географічних досліджень на засадах єдності і цілісності об'єкту географічних досліджень.

Отже, метою дослідження стала розробка систематики географічних наук на засадах моністичного підходу, відповідно до сучасних предметних трансформацій вітчизняної географічної науки.

Виклад основного матеріалу дослідження. Пропонована авторська схема представляє сучасну систему географічних наук (рис. 1), в якій структурування напрямів географічних досліджень здійснене за наступними принципами і постулатами:

- загальний об'єкт географічних досліджень – ландшафтна оболонка Землі як цілісна соціоприродна геосфера;
- система географічних наук розроблена не за переліками відповідних предметів і дисциплін, а за головними напрямками географічних досліджень;
- географічні дослідження згруповані за рівнями організації земної оболонки – глобальним, регіональним, локальним, які надалі позначені як рівні географічних досліджень;
- на локальному рівні представлені *середовищний* та *діяльнісний підходи*, за якими географи досліджують навколишнє середовище (довкілля) життєдіяльності людства та головні види його господарської діяльності;
- окремі підрозділи наведеної систематики мають пошуковий і постановочний характер: такими,

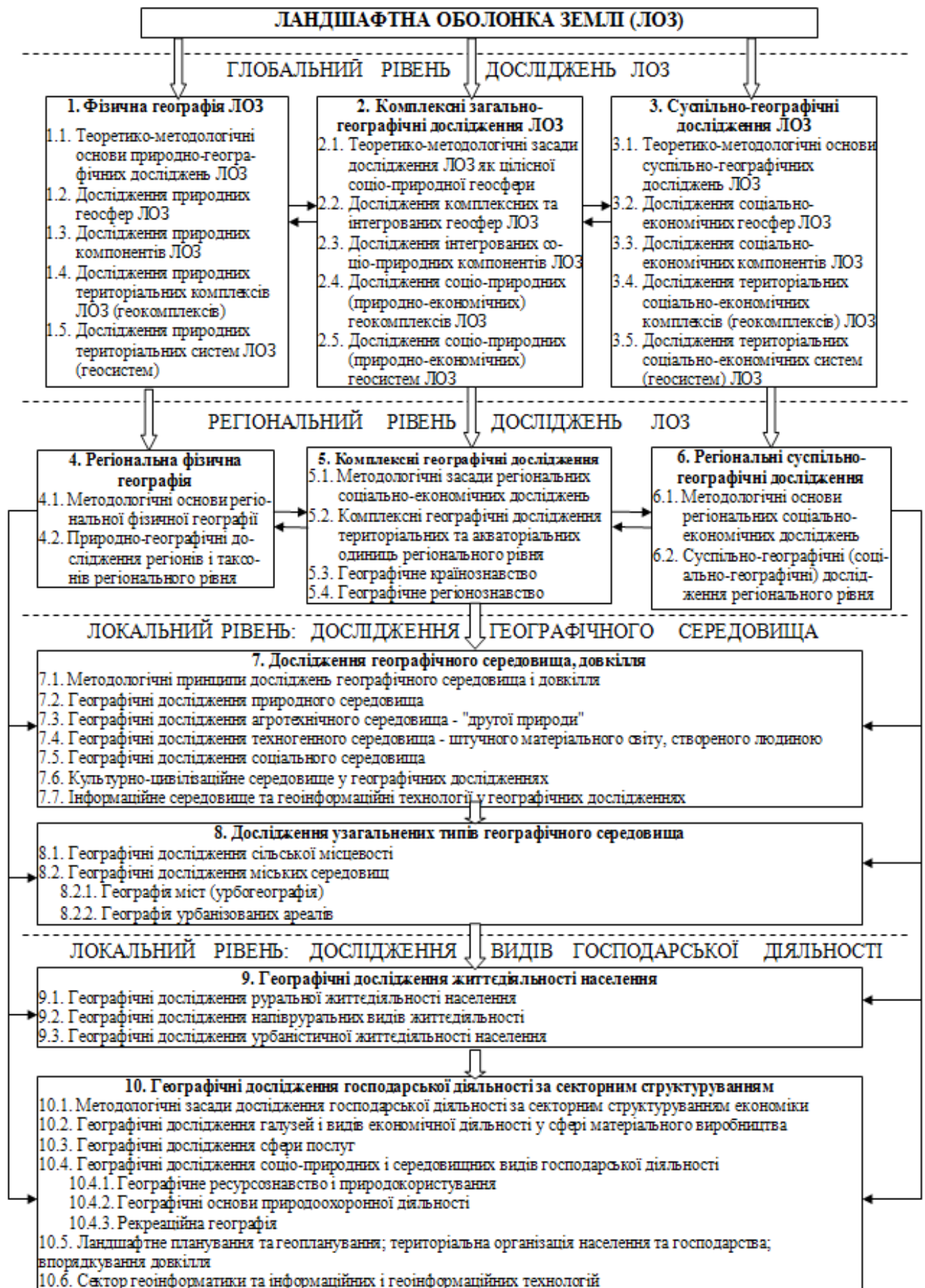

Рис. 1. Система географічних наук за напрямками досліджень. Потовщеними стрілками позначено безпосередні зв'язки, тонкими стрілками – опосередковані (авторська розробка)

зокрема, є *сектори соціоприродних і середовищних видів господарської діяльності*;

- у пропонованій систематиці безпосередньо не врахований традиційний поділ географічних наук і дисциплін на основні – допоміжні – обслуговуючі.

Єдиним об'єктом досліджень для всієї системи географічних наук є земна оболонка, яку ми розглядаємо як цілісну соціоприродну геосферу, що інтегрує природне середовище, населення з його виробничою та духовною діяльністю і штучний матеріальний світ, створений людиною, і яку ми термінуємо як *ландшафтну оболонку Землі*. Термін *географічна оболонка* позначає земну оболонку за її природними складовими як глобальний природний комплекс, що відповідає його дефініції, і його слід використовувати за таким змістом у природничо-географічних дослідженнях. Відповідне обґрунтування такої термінології вже розглядалося (Torshchiiiev, 2016; Torshchiiiev, 2018).

Напрями географічних досліджень та відповідні предметні області і дисципліни систематизовані за рівнями структурної організації ландшафтної оболонки Землі (ЛОЗ) і поділені на *глобальні (геосферні), регіональні (країнознавчі, регіонознавчі) та локальні (середовищно-діяльнісні)*. Йдеться не лише про масштаби географічних досліджень, але й про їх предметну спрямованість на вивчення геопросторових закономірностей організації земної оболонки на зазначених рівнях. Під середовищними видами діяльності (локальний рівень організації ЛОЗ) розуміємо види господарської діяльності, пов'язані з впорядкуванням та територіальною організацією природного середовища, регламентацією взаємин суспільства і природи. Зауважимо, що відповідно до авторського бачення, цю групу надалі необхідно термінувати більш змістовно і функціонально.

На *глобальному рівні* представлені три напрями географічних досліджень – *природно-географічний (фізична географія ЛОЗ), суспільно-географічний (соціально-економічна географія ЛОЗ), загальногеографічний (комплексний)*, що розглядає земну оболонку як цілісну соціоприродну геосферу. Перші два напрями достатньо відомі і відносно добре розроблені у вітчизняній географії. У їх складі обґрунтування теоретико-методологічних засад природно-географічних та суспільно-географічних досліджень ЛОЗ, вивчення фізико-географічних та соціально-економічних геосфер і компонентів ЛОЗ, дослідження природних і суспільно-географічних територіальних комплексів (геокомплексів) і територіальних систем (геосистем).

Значно складніша ситуація з цілісним розглядом земної оболонки як єдиного об'єкта географічних досліджень, як інтегрованої геосфери. Попри постійні декларації комплексності географічних досліджень, попри намагання дослідників максимальною мірою розглядати всі складові і чинники, що формують земну оболонку – природно-географічні, історико-географічні, етно-демографічні, соціально-економічні, культурно-історичні, геополітичні та ін., цей напрям у вітчизняній географії теоретичної та методологічно започатковано (Torshchiiiev et al., 2018),

але відповідної методичної розробки і практичного використання у практиці дослідницької і освітнянської роботи він і досі не одержав.

Розглянемо складові запропонованої системи (рис. 1). Головним підрозділом загальногеографічного напрямку дослідження ЛОЗ є розроблення теоретико-методологічних основ ландшафтної оболонки Землі як єдиного й цілісного об'єкта всієї системи географічних наук і формування відповідного комплексу навчальних дисциплін і предметів. Потребують теоретичної та методологічної розробки концепції соціоприродних та природно-економічних геокомплексів і геосистем.

У вітчизняній географії вже є певний досвід розгляду агроландшафтних, природно-економічних, антропогенно-техногенних, соціоприродних компонентів і геокомплексів, який потребує подальшого методологічного розроблення. У даному огляді *соціоприродними* терміновані види діяльності, що поєднують природничі та соціально-економічні ознаки і певною мірою вже наявні у чинних природно-географічних та господарських класифікаціях та рубрикаціях (Sych et al., 2019). Наведемо приклади: природоохоронна діяльність поєднує природно-географічну систематику природних комплексів за їх біосферною цінністю та статистичну класифікацію землекористувань; рекреаційна діяльність пов'язує систематику природного середовища за його оздоровчим потенціалом, з одного боку, і класифікацію видів і форм життєдіяльності населення – з другого.

Соціоприродні види господарської діяльності у наш час набувають особливої ваги і мають загальну тенденцію до стрімкого зростання. В умовах постіндустріального суспільства і «революції послуг» частка населення, зайнятого у сфері послуг, у розвинених країнах сягає вже 80 – 85 %. Разом з тим офіційна систематика і класифікація таких видів діяльності вочевидь запізнюється. Згадаймо як приклад туристичну індустрію, яка для багатьох країн і регіонів стала одним з головних видів економічної діяльності і яка й досі не позначена окремою рубрикою ні у галузевих класифікаціях, ні у новітніх систематиках видів економічної діяльності.

Географічні дослідження соціоприродних видів господарської діяльності охоплюють природокористування, природоохоронну діяльність, впорядкування природного середовища, геопросторову організацію довкілля та його екологічний захист, планування територій, що об'єднує ландшафтне планування, а також екологічно безпечну та економічно ефективну територіальну організацію населення і господарства. Характерна особливість цієї групи галузей і видів економічної діяльності – її «молодість» і високий динамізм. Державні органи управління природоохоронною та рекреаційною діяльністю створені в Україні відносно недавно. Всі соціоприродні види діяльності швидко зростають і ускладнюються. Стає необхідним структурувати таку групу галузей і видів діяльності як вагомий підрозділ господарства. Вже є пропозиції розглядати соціоприродні види діяльності як сектор чи сферу у складі національних економік, а також як міжгалузеві

комплекси (кластери) у складі господарства регіонів (Sych et al., 2019).

На другому рівні даної систематики (рис. 1) представлені *напрями регіональних географічних досліджень*, що включають природно-географічні та суспільно-географічні характеристики територіальних і акваторіальних таксонів регіонального рівня. В обох напрямках наявні теоретико-методологічні складові (блоки), що розробляють принципи і методи відповідних досліджень. Стрижневу роль відіграє третій напрям – комплексних загальногеографічних досліджень регіонального рівня. У його складі розроблення методологічних засад комплексних (соціоприродних) географічних досліджень регіональних територіальних і акваторіальних одиниць, а також географічне країнознавство і регіонознавство. Зауважимо, що у вітчизняній географії саме цей напрям одержав вагому розробку і значний розвиток.

Третій рівень географічних досліджень (рис. 1) об'єднує *наукові розробки і предметні області крупних картографічних масштабів*, і його названо «локальним». Разом з тим такі дослідження географії здійснюють і у більш дрібних масштабах з метою їх предметної деталізації та поглиблення відповідних характеристик. Дослідження третього рівня мають і свою предметну специфіку: переважно вони орієнтовані на вивчення географічних середовищ різних типів та характерних видів і форм господарської діяльності, що їм відповідають. Як і на регіональному рівні, такі дослідження представляють загальногеографічний (комплексний) напрям вивчення ЛОЗ, її соціоприродних компонентів, геокомплексів і геосистем.

Концепція географічного середовища, розроблена у відомій французькій школі «географії людини» наприкінці XIX ст., протягом минулого століття певним чином конкурувала з екологічним поняттям «навколишнього середовища» і поступилася йому. Останнім часом вона помітно посилена у вітчизняній географії *концепцією довкілля*, що вже має всі ознаки нового наукового напрямку (Holubets, 2010; Torchiiev et al., 2017). У географічних дослідженнях наявні два підходи до представлення географічного середовища і довкілля. За першим – традиційним: середовище (довкілля) протистоїть людині (господар середовищної «домівки») і його характеризують і оцінюють для населення, але без самого населення.

За другим: середовище розглядають максимально інтегровано і комплексно з усіма його складовими – природно-ресурсними, демографічними, соціально-економічними, культурно-історичними та ін. На схемі (рис. 1) представлені головні галузеві різновиди географічного середовища, що потребують відповідного вивчення та оцінки.

Ще одним напрямом локальних географічних досліджень є вивчення різних видів і форм життєдіяльності населення співставно з різними типами географічного середовища. Йдеться, зокрема, про розселення населення та його господарську і духовну діяльність. Соціоприродні середовищні географічні дослідження вивчають умови життєдіяльності населення за трьома напрямками: 1) руральні види і форми життєдіяльності; 2) напівруральна господарська діяльність; 3) урбаністичні види і форми життєдіяльності населення. Поширені також і власне середовищні напрями географічних досліджень, за якими вивчають сільську місцевість і міське середовище (у складі якого розрізняють міські поселення та урбанізовані території).

Систематика *середовищних напрямів географічних досліджень* представлена також їх рубрикацією за секторною (сферною) структурою господарства. Орієнтовний перелік таких секторів та їх предметні області представлені на рис. 1. В умовах постіндустріальної стадії цивілізаційного поступу людства відбувається радикальна перебудова господарства країн і регіонів: відмирають застарілі технології і виробництва, активно формуються нові галузі і види економічної діяльності, які вже слід розглядати як нові сфери господарства, як нові сектори економіки, як нові міжгалузеві комплекси і кластери.

Висновки. Отже, теоретико-методологічним стрижнем системи географічних наук має виступати за авторським баченням напрям комплексних загальногеографічних досліджень, який розпочинається розробленням теоретико-методологічних засад ландшафтної оболонки Землі, методологічним обґрунтуванням інтегрованих геосфер і компонентів ландшафтної оболонки Землі, продовжується географічним країнознавством і регіонознавством і завершується вивченням географічних середовищ різних типів та відповідних видів і форм господарської діяльності населення.

References:

1. Baranskii, N. N. (1980). *Selected Works. Scientific principles of geography*. Moscow: Mysl. [In Russian]. [Баранский Н. Н. Избранные труды. Научные принципы географии. М.: Мысль, 1980. 239 с.]
2. *Concept of geographic education in primary school* (2014). Kyiv: Pedahohichna Dumka. Eds. O. M. Topuzov & O. F. Nadтока. [In Ukrainian]. [Концепція географічної освіти в основній школі. Нац. акад. пед. наук України, Ін-т педагогіки; [за заг. ред. авт.: О. М. Топузов, О. Ф. Надтока,]. К.: Педагогічна думка, 2014. 30 с.]
3. Dicken, P. (2004). Geographers and globalization: another missed boat? *Transactions, Institute of British Geographers*, 29(1), 5–26.
4. Dovhan, G. D., & Stadnyk, O. H. (2019). *Geography. A textbook for 11 class*. Kharkiv: Ranok. [In Ukrainian]. [Довгань Г. Д., Стадник О. Г. Географія. Підручник для 11 класу. Харків: Ранок, 2019. 224 с.]

5. Fu, B., Tian, T., Liu, Y., & Zhao, W. (2019). New Developments and Perspectives in Physical Geography in China. *Chinese Geographical Science*, 29, 363–371.
6. Garland, M., Axon, S., Graziano, M., Morrissey, J., & Heidkamp, C. P. (2019). The blue economy: Identifying geographic concepts and sensitivities. *Geography Compass*, 13(7). Retrieved from: <https://onlinelibrary.wiley.com/doi/full/10.1111/gec3.12445> [21 April 2020].
7. Golubchik, M. M., Evdokimov, S. P., Maksimov, G. N. et al. (2005). *Theory and Methodology of Geographical Science*. Moscow: Vlosos. [In Russian]. [Голубчик М. М., Евдокимов С. П., Максимов Г. Н. и др. Теория и методология географической науки. М.: Влосос, 2005. 463 с.]
8. Gukalova, I. V., & Malchykova, D. S. (2015). *Introduction to the specialty: geography and society*. Kherson: OLDI-PLIUS. [In Ukrainian]. [Гукалова І. В., Мальчикова Д. С. Вступ до фаху: географія і суспільство. Навч. посіб. Херсон: ОЛДІ-ПЛІУС, 2015. 268 с.]
9. Holubets, M. A. (2010). *Environmental Studies*. Lviv: Manuskrpt. [In Ukrainian]. [Голубець М. А. Середовищезнавство (інвайронментологія). Львів: Манускрипт, 2010. 176 с.]
10. Harden, C. P. (2012). Framing and reframing questions of human-environment interactions. *Annals of the Association of American Geographers*, 102(4), 737–747.
11. Isachenko, A. G. (2004). *Theory and Methodology of Geographical Science*. Moscow: Akademiya. [In Russian]. [Исаченко А. Г. Теория и методология географической науки. М.: Академия, 2004. 400 с.]
12. Kitchin, R. (2013). Big data and human geography: Opportunities, challenges and risks. *Dialogues in Human Geography*, 3(3), 262–267.
13. Kotliakov, V. M. (2012). Geography as the most important environmental science. *Ekologiya i Zhizn*, 1, 36–42. [In Russian]. [Котляков В. М. География как важнейшая наука об окружающей среде // Экология и жизнь. 2012. № 1. С. 36–42.]
14. Leng, S. et al. (2017). *The Geographical Sciences during 1986-2015: From the Classics to the Frontiers*. Singapore: The Commercial Press and Springer Science.
15. Mereste, U. I. & Nymnik, S. Ya. (1984). *Modern geography: theory issues*. Moscow: Mysl. [In Russian]. [Мересте У. И., Нымник С. Я. Современная география: вопросы теории. М.: Мысль, 1984. 296 с.]
16. Moroz, S. A., Onoprienko V. I., & Bortnyk S. Yu. (1997). *Methodology of geographical science*. Kyiv: Zapovit. [In Ukrainian]. [Мороз С. А., Онопрієнко В. І., Бортник С. Ю. Методологія географічної науки: навч. посібник. К.: Заповіт, 1997. 333 с.]
17. Mukitanov, N. K. (1979). *Methodological theorization of problems in geography*. Alma-Ata: Nauka. [In Russian]. [Мукистанов Н. К. Методологические проблемы теоретизации географии. Алма-Ата: Наука, 1979. 187 с.]
18. Niemets, K. A., & Niemets, L. M. (2014). *Theory and methodology of geography: spatial analysis methods*. Kharkiv: V. N. Karazin Kharkiv National University. [In Ukrainian]. [Немець К. А., Немець Л. М. Теорія і методологія географічної науки: методи просторового аналізу / Навчально-методичний посібник. Х.: ХНУ імені В. Н. Каразіна, 2014. 172 с.]
19. Oliinyk, Ya. B. & Shevchuk, S. M. (2011). Development of methodological foundations of modern Ukrainian social geography. *Ekonomichna ta Sotsialna Geografiya*, 63, 3–18. [In Ukrainian]. [Олійник Я. Б., Шевчук С. М. Розвиток методологічних основ сучасної української суспільної географії // Економічна та соціальна географія. Вип. 63. 2011. С. 3–18.]
20. Pistun, M. D. (1996). *Theoretical foundations of human geography*. Kyiv: Vyscha Shkola. [In Ukrainian]. [Пістун М. Д. Основи теорії суспільної географії. К.: Вища школа, 1996. 230 с.]
21. Porosenkov, Yu. V. (2005). *Theory and methodology of geography. Part 1. System of geographical sciences*. Voronezh: Voronezh State University. [In Russian]. [Поросенков Ю. В. Теория и методология географии. Часть 1. Система географических наук. Воронеж: Изд-во ВГУ, 2005. 43 с.]
22. Saushkin, Yu. G. (1980). *Geographical science in the past, present, future*. Moscow: Prosveschenie. [In Russian]. [Саушкин Ю. Г. Географическая наука в прошлом, настоящем, будущем. М.: Просвещение, 1980. 269 с.]
23. Schmid, B., & Smith, T. (2020). Social transformation and postcapitalist possibility: Emerging dialogues between practice theory and diverse economies. *Progress in Human Geography*. Retrieved from: <https://journals.sagepub.com/doi/10.1177/0309132520905642> [21 April 2020].
24. Semevskii, B. N. (1972). *Introduction to Economic Geography*. Leningrad: LGU. [In Russian]. [Семевский Б. Н. Введение в экономическую географию: Учеб. пособие. Л.: Изд-во ЛГУ, 1972. 336 с.]
25. Shoorcheh, M. (2018). What Is This Thing Called Geo-graphy? Episodes in the Theorizing of Geo-Human Interactions. *International Journal of Environmental Sciences & Natural Resources*, 13(3), 10–12.
26. Shyshenko, P. G., Oliinyk, Ya. B., & Dmytruk, O. Yu. (2000). *Concept of higher geographic educational standard*. Kyiv: Tandem. [In Ukrainian]. [Шищенко П. Г., Олійник Я. Б., Дмитрук О. Ю. Концепція стандарту вищої географічної освіти. К.: «Тандем», 2000. 586 с.]
27. Sui, D. (2011). Introduction: Strategic Directions for the Geographical Sciences in the Next Decade. *The Professional Geographer*, 63(3), 305–309.
28. Sych, V. A., Topchiiev, O. G., Malchykova, D. S., & Yavorska, V. V. (2019). Socio-natural activities in economic complexes of countries and regions: Problem of conceptualization. In *Regional problems of Ukraine*:

geographical analysis and search for solutions. Kherson: Helvetyka, 219–222. [In Ukrainian]. [Сич В. А., Топчієв О. Г., Мальчикова Д. С., Яворська В. В. Соціоприродні види діяльності у господарських комплексах країн і регіонів: концептуалізація питання // Матеріали VIII Всеукраїнської науково-практичної конференції «Регіональні проблеми України: географічний аналіз та пошук шляхів вирішення» (м. Херсон, 3-4 жовтня 2019 р.). Херсон: Видавничий дім «Гельветика», 2019. С. 219–222.]

29. Tiutiunyk, Yu. G. (2011). *Philosophy of Geography*. Kyiv: "Ukraine" University. [In Russian]. [Тютюнник Ю. Г. Философия географии. К.: Ун-т «Україна», 2011. 204 с.]

30. Topchiiev, O. G. (2005). *Socio-geographical research: methodology, methods, techniques: Textbook*. Odesa: Astroprint. [In Ukrainian]. [Топчієв О. Г. Суспільно-географічні дослідження: методологія, методи, методики: навч. посібник. Одеса: Астропринт, 2005. 632 с.]

31. Topchiiev, O. G. (2009). *Fundamentals of social geography: textbook*. Odesa: Astroprint, 2009. [In Ukrainian]. [Топчієв О. Г. Основи суспільної географії: підручник. Одеса: Астропринт, 2009. 544 с.]

32. Topchiiev, O. G. (2016). Subject field of geography and its modern methodological transformation. *Ukrainian Geographical Journal*, 1, 64–69. [In Ukrainian]. [Топчієв О. Г. Предметна область географії та її сучасні методологічні трансформації // Український географічний журнал. 2016. № 1. С. 64–69.]

33. Topchiiev, O. G. (2018). Geographical envelope – landscape envelope: problems of concepts ordination]. In *Human geography: scientific traditions and modern challenges* (pp. 50–55). Lviv: Ivan Franko Lviv National University. [In Ukrainian]. [Топчієв О. Географічна оболонка – ландшафтна оболонка: проблеми ординації понять / Суспільна географія: наукові традиції та сучасні виклики. Львів: ЛНУ ім. І. Франка, 2018. С. 50–55.]

34. Topchiiev, O. G., Malchykova, D. S., Pylypenko, I. O., & Yavorska, V. V. (2017). Environmental concept – modern integration trend of natural- and socio-geographical research. *Ukrainian Geographical Journal*, 3(99), 64–70. [In Ukrainian]. [Топчієв О. Г., Мальчикова Д. С., Пилипенко І. О., Яворська В. В. Концепція довкілля – сучасний напрям інтеграції природничо- та суспільно-географічних досліджень // Український географічний журнал. 2017. № 3 (99). С. 64–70.]

35. Topchiiev, O. G., Malchykova, D. S., Pylypenko, I. O., & Yavorska, V. V. (2018). *Methodological foundations of geography: The landscape envelope of the Earth. The environment: Textbook*. Kherson: Helvetyka. [In Ukrainian]. [Топчієв О. Г., Мальчикова Д. С., Пилипенко І. О., Яворська В. В. Методологічні основи географії: Ландшафтна оболонка Землі. Довкілля : навч. посіб. Херсон: Видавничий дім «Гельветика», 2018. 348 с.]

36. Wainwright, S. P. (2012). Science studies in physical geography: An idea whose time has come? *Progress in Physical Geography*, 36(6), 786–812.

37. Zhekulin, V. S. (1989). *Introduction to Geography*. Leningrad: LGU, 1989. [In Russian]. [Жекулин В. С. Введение в географию. Л.: Изд-во ЛГУ, 1989. 282 с.]

ESTONIA'S YOUTH LABOUR MARKET: UNEMPLOYMENT AND MIGRATION SENTIMENTS OF STUDENT YOUTH

¹Natalia PROVOTAR, ¹Victor PARENKYUK, ²Mart REIMANN

¹Taras Shevchenko National University of Kyiv, Ukraine

²Tallinn University, Estonia

¹provotarnat@ukr.net, ²mart@tlu.ee

Abstract: This article presents an analysis of current processes in the youth labour market in the context of their impact on the student youth migration sentiments with a focus on the case of Estonia. Nowadays, student migration takes new forms, which are determined by objective and subjective factors and need to be conceptualized. They are characterized by complicated socio-economic interactions and social relations, so the analysis is based not only on statistics but also on the results of a survey of student youth conducted in November-December 2019.

The analysis of the youth labour market in Estonia revealed the relationship between unemployment and education levels and some trends in the unemployment dynamics. This made it possible to identify key processes, such as spread of circular and chain migration, an increasing intensity of migration flow, transition to positive values of net migration. The analysis confirmed that Estonia's accession to the EU had a positive effect on the youth labour market, and the improvement of the socio-economic situation in the country was the main reason for growing migration flow of young people from abroad.

The identification of migration sentiments of student youth is based on the analysis of factors that push them from the country of origin and pull to the countries of possible migration. Countries that are the most attractive for Estonian students in terms of education and employment have been identified, including ones with a positive image for immigration, high wage level and favourable working conditions. It is determined that the migration aspirations of the respondents are quite high. The migratory attitudes of student youth towards permanent migration are analysed in relation to the education of parents and the level of foreign language proficiency.

Key words: youth, labour market, unemployment, migration sentiments, survey, Estonia.

DOI: <https://doi.org/10.17721/2413-7154/2020.83.12-20>

UDC: 911.3:331.5:314.7

Received: May 23, 2020.

Revised: June 3, 2020.

Accepted: June 5, 2020.

МОЛОДІЖНИЙ РИНОК ПРАЦІ ЕСТОНІЇ: БЕЗРОБІТТЯ ТА МІГРАЦІЙНІ НАСТРОЇ СТУДЕНТСЬКОЇ МОЛОДІ

¹Наталія ПРОВОТАР, ¹Віктор ПАРЕНЮК, ²Март РЕЙМАНН

¹Київський національний університет імені Тараса Шевченка, Україна

²Талліннський університет, Естонія

¹provotarnat@ukr.net, ²mart@tlu.ee

Анотація: У статті представлено аналіз сучасних процесів на молодіжному ринку праці в контексті їхнього впливу на міграційні настрої студентської молоді на прикладі Естонії. Нині міграції студентської молоді набувають нових форм, які зумовлюються об'єктивними та суб'єктивними чинниками і потребують концептуалізації. Їх характеризують складні соціально-економічні взаємодії та соціальні відносини, тому для аналізу використано не лише статистичні дані, але і результати опитування студентської молоді, проведені в листопаді-грудні 2019 року.

Аналіз молодіжного ринку праці Естонії дозволив виявити взаємозв'язок між рівнями безробіття та освіти, виділити часові тренди динаміки безробіття. Це дало можливість ідентифікувати ключові процеси, зокрема поширення циркулярної та ланцюгової міграції, зростання інтенсивності міграційного потоку, перехід до позитивного сальдо міграції. Аналіз підтвердив, що входження Естонії до ЄС мало позитивний ефект для ринку праці молоді, а покращення соціально-економічної ситуації в країні стало головною причиною збільшення міграційного притоку молоді з інших країн.

Виявлення міграційних настроїв студентської молоді здійснено на основі визначення факторів її виштовхування з країни проживання та притягання до країн можливої міграції. Ідентифіковано найбільш привабливі для естонських студентів країни в аспекті отримання освіти та працевлаштування, серед яких країни з позитивним іміджем для імміграції, високою оплатою та сприятливими умовами праці. Визначено, що міграційні прагнення респондентів є достатньо високими. Міграційні настрої студентської молоді щодо постійної міграції проаналізовані у взаємозв'язку із освітою батьків та рівнем володіння іноземною мовою.

Ключові слова: молодь, ринок праці, безробіття, міграційні настрої, опитування, Естонія.

Постановка проблеми

У світі наразі домінують процеси глобалізації та економічної інтеграції. При цьому людський капітал стає головним чинником формування і розвитку економіки, підвищує конкурентоспроможність країн на світових ринках товарів та послуг. За таких умов актуалізувались міграції студентської молоді, які набувають різних форм. Вони викликані як об'єктивними, так і суб'єктивними чинниками, що зумовлюють «виштовхування» і «притягування» молодих людей на навчання та на роботу. Для України, як одного з постачальників інтелектуального потенціалу в різні країни світу, ця тема є актуальною в контексті значних масштабів відтоку молоді за кордон та втрати можливості залучити її до активної соціально-економічної життєдіяльності в Україні. Особливої гостроти ця проблема набуває з огляду на демографічну кризу в Україні, з одного боку, та підготовки недостатньої кількості фахівців із затребуваних на національному ринку праці спеціальностей.

Проблема молодіжного безробіття в Україні та недостатньо вивчених міграційних настроїв молоді потребує порівняльного аналізу ситуації на ринках праці різних країн і, насамперед, країн Європейського Союзу (ЄС). Найбільший дослідницький інтерес становлять країни, які з Україною об'єднує минуле – перебування в складі СРСР чи групі соціалістичних країн. Такою країною є Естонія, яка однією з перших постсоціалістичних країн пройшла шлях демократичних змін і з 2004 року є повноправним членом ЄС. Україна наразі обрала шлях демократичних перетворень та співпрацю з ЄС з намірами вступу до цієї організації.

За індексом потенційної міграції, розрахованим Інститутом громадської думки (Інститут Геллапа) Естонія входить до групи європейських країн з найбільшими потенційними міграціями молоді з показником 35% (частка молоді, яка б погодилася змінити країну проживання за певної можливості). В Україні цей показник є ще вищим і складає 42% (American Institute of Public Opinion, 2020).

Нині існує ряд теорій, які пояснюють ті чи інші аспекти міграції та явищ, які її супроводжують. В процесі появи нових чинників та мотивів міграційної поведінки формуються нові концепції міграцій, окремі положення ще перебувають в процесі становлення. Сучасні концепції міграційної поведінки населення пов'язані переважно з економічними та соціально-психологічними теоріями. Але роль відстані, простору, регіональних особливостей залишає їх в полі географічного трактування (Niemets & Mezentsev, 2019, p. 138). Головними питаннями дослідження міграцій є: з точки зору соціології – соціальне «включення та виключення мігрантів», які втрачають певні соціальні зв'язки чи набувають нові; з точки зору економіки – соціально-економічні чинники, що впливають на прийняття рішення щодо міграції та їх економічні наслідки; з точки зору

географії – уточнення просторових закономірностей міграції (Brettell & Hollifield, 2014, p. 4).

В Україні дослідженням проблем безробіття та міграції молоді, що мають міждисциплінарний характер, присвячено велику кількість праць соціологів, економістів та соціо-економіко-географів. Їх висновки зводяться до того, що на ринку праці у найгіршому становищі перебуває молодь (понад 40% зареєстрованих безробітних складає молодь віком 16-29 років) (Mezentsev et al., 2014, p. 73). В реаліях сьогодення молодіжні ринки праці особливо вразливі до фінансово-економічних спадів і криз, терористичних загроз і геополітичного напруження, а також до неефективного державного управління (внутрішньополітичні суперечності, корупція, бюрократизм). Негативною є тенденція до поширення на молодіжному ринку праці неформальної практики зайнятості в «тіньовому» секторі, зuboжіння та маргіналізації працюючих молодих людей (Dubych, 2017, p. 92).

Нині в Україні досить сильними є міграційні тенденції та настрої, особливо серед молоді. Україна є одним із найбільших донорів та реципієнтів трудових мігрантів (Dubych 2017). Негативними наслідками молодіжного безробіття стали міграція кваліфікованої молоді за кордон на навчання і працевлаштування та пов'язане з цим зниження рівня народжуваності, поширення бідності та соціальних негараздів серед молоді (Mezentsev & Mezentseva, 2018). Щодо особливостей молодіжної міграції, то відмічається, що молоді українські працівники є більшою мірою сконцентрованими у певних галузях економічної діяльності, що робить їх положення більш вразливим до структурних змін на зарубіжних ринках праці (Maidanik, 2010).

В Естонії дискурс щодо ситуації на молодіжному ринку праці та міграційних настроїв молоді зосереджений на кількох аспектах. Зокрема, відмічається, що високий рівень безробіття молоді, по-перше, є величезним невикористаним ресурсом, який не можна дозволити втратити, а по-друге, зростаючою загрозою соціальної кризи (Paliskova, 2014). Увага акцентується на тому, що після вступу до ЄС еміграція стала вибірковою за рівнем освіти, етнічної приналежності, віку та регіону (Anniste, 2014). При цьому частка населення з вищою освітою, що емігрує з Естонії, значно нижча, ніж серед населення загалом. Це відрізняє країну від багатьох інших країн, що беруть участь у східно-західній міграції в Європі, включаючи території колишнього Радянського Союзу (Anniste et al., 2012). Водночас, окрім постійних міграцій та міграцій для сезонних робіт, в Естонії поширеними стали тимчасові та циркулярні міграції. Через легкий доступ до ринків праці інших країн ЄС та відносно дешеві засоби транспорту, мобільність через державні кордони стала способом життя для багатьох європейців, які кілька разів змінюють країни проживання та уникають складання довгострокових планів (Anniste, 2014). Хоча в останні роки спостерігається диверсифікація

міграції, трансформація паттернів і розмивання границь між різними типами мобільності (Grzymala-Kazłowska & Brzozowska, 2017).

Метою написання даної роботи є аналіз сучасних процесів на молодіжному ринку праці в контексті їхнього впливу на міграційні настрої студентської молоді на прикладі Естонії. Соціо-економіко-географічний підхід передбачає проведення такого дослідження з використанням даних офіційної статистики (Statistics Estonia, 2020) та опитування студентської молоді з метою виявлення факторів виштовхування з країни проживання та факторів притягання країн потенційно можливої міграції, а також визначення привабливих країн в аспекті отримання освіти та працевлаштування студентів, аналізу міграційного потенціалу респондентів.

Виклад основного матеріалу дослідження

Сучасні тенденції та процеси на молодіжному ринку праці Естонії

На ринку праці ЄС групою найвищого ризику безробіття є молоді працівники віком 15-24 роки. Рівень безробіття молоді 15-24 років в країнах ЄС впродовж 2005-2018 рр. був вищим за середній показник безробіття і у 2-2,5 рази перевищував рівень безробіття у вікових групах 25-54 роки та 55-64 роки (рис. 1).

Результатом реалізації стратегії економічного розвитку «Європа 2020», що одним із пріоритетів визначає підвищення рівня освіти та рівня зайнятості молоді, стало зниження рівня безробіття молоді із 23,5% у 2013 році до 15,2% – у 2018 році. Проте, всередині ЄС існує велика розбіжність зазначеного показника. Так, у 2018 році найменшим (менше 10%) рівень безробіття молоді був у Чехії, Данії, Німеччині, Нідерландах, Австрії, Словенії, Мальті, а найбільшим – у Греції (39,9%), Іспанії (34,3%) та Італії (32,2%).

Ринок праці Естонії як невеликої відкритої економіки значною мірою залежить від сусідніх країн та світового ринку, а його жорсткість та зарегульованість були чи не найбільш серйозною проблемою (Eamets, 2013), що значно поглибилась внаслідок фінансової кризи 2007-2009 років та потребувала реформування з метою посилення гнучкості та відкритості ринку праці. Дослідники відмічають, що вступ Естонії до Європейського Союзу у 2004 році зумовив значний імпульс пошуку можливостей працевлаштування естонців за кордоном, а вплив фінансової кризи 2007-2009 років ще більше загострив ситуацію на ринку праці країни. Як наслідок, М. Сіппола робить висновок, що не мали бажання чи можливості брати участь у трудових міграціях бідні та літні люди і не громадяни ЄС, що проживали в Естонії (Sippola, 2014).

Після тривалого зниження рівня безробіття в Естонії протягом 2001-2007 років у кризовий період цей показник суттєво зріс (з 4,1% у грудні 2007 року до 19,8% у червні 2010 року) і надалі залишався доволі високим, особливо серед менш освічених працівників. Поряд з цим ринок праці Естонії характеризувався більш суворим законодавством щодо захисту зайнятості порівняно з іншими центральноєвропейськими країнами та дуже низькими витратами на політику активізації ринку праці (Brixiova & Egert, 2012).

Бриксьова та Егерт (2012) на основі розробленої моделі вбачали кілька заходів, які б дозволили підвищити гнучкість ринку праці і, таким чином, полегшити відновлення та покращити середньострокові результати, зокрема посилення стимулювання безробітних шукати роботу або брати участь у програмах навчання та пошуку роботи, з одного боку, та стимулювання фірм до створення робочих місць, з іншого (Brixiova & Egert, 2012).

Реформа ринку праці Естонії 2009 року мала два ключові напрями, з одного боку передбачаючи

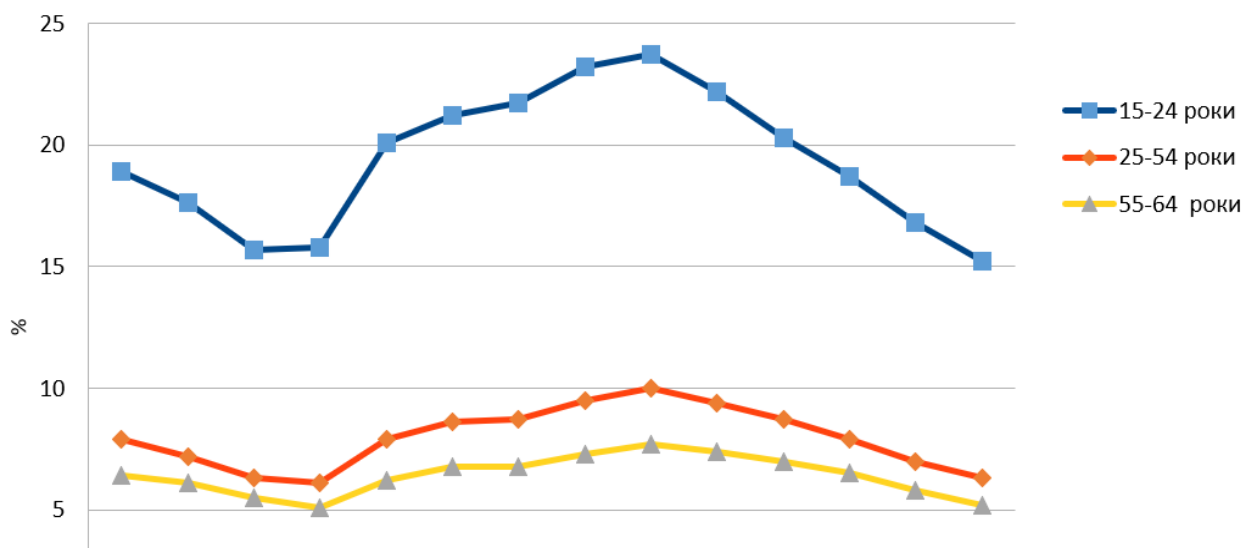

Рис. 1. Динаміка рівня безробіття у різних вікових групах населення в країнах ЄС у 2005-2018 рр. (за даними Statistics Estonia, 2020)

стимулювання на законодавчому рівні більшої гнучкості у трудових відносинах, а з другого – інституційні зміни, пов'язані із об'єднанням Національної ради з ринку праці та Фонду страхування від безробіття в єдину структуру (Eamets, 2013).

На молодіжному ринку праці Естонії впродовж 2000-2018 років можна виділити три періоди з різною динамікою рівня безробіття. Перший період тривав до 2008 року і характеризувався після вступу до ЄС зниженням рівня безробіття молоді, який досяг свого мінімуму у 2007 році (10,1%). В цей період рівень безробіття молоді був нижчим за середній показник в ЄС. У період 2008-2011 років, що включав світову фінансову кризу, показник безробіття молоді в Естонії суттєво різко зріс і значно перевищив середні

його значення у ЄС. Якщо в середньому в ЄС у 2010 році рівень безробіття молоді складав 21,2%, то в Естонії – 32,9% (у Латвії, Литві та Іспанії ситуація була ще гіршою – 36,2%, 35,7% та 41,5% відповідно). Третій період (2012-2018 років) характеризувався поступовим зниженням показника безробіття та нижчим його рівнем в Естонії, ніж у ЄС в цілому (рис. 2).

Ринок праці молоді Естонії характеризується вищим рівнем безробіття у чоловіків, порівняно із жінками. Лише у періоди соціально-економічних трансформацій 2001-2003 років та у 2006 і 2013 роках рівень безробіття жінок був вищим. Ще однією суттєвою рисою є те, що у 2009-2010 роках, коли рівень безробіття молоді був найвищим, кількість

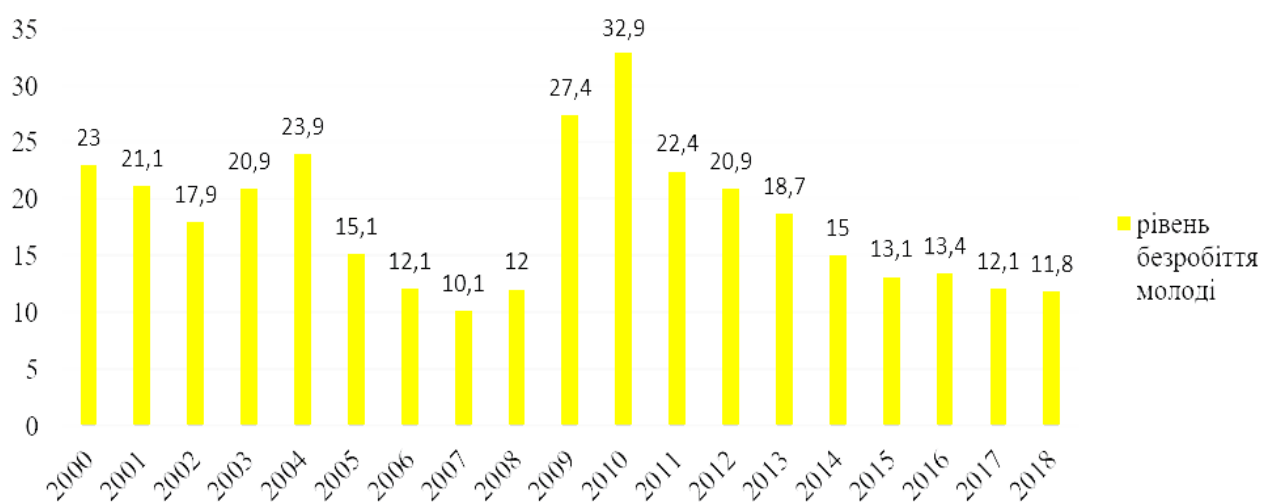

Рис. 2. Динаміка рівня безробіття молоді в Естонії у 2000-2018 рр. (за даними Statistics Estonia, 2020)

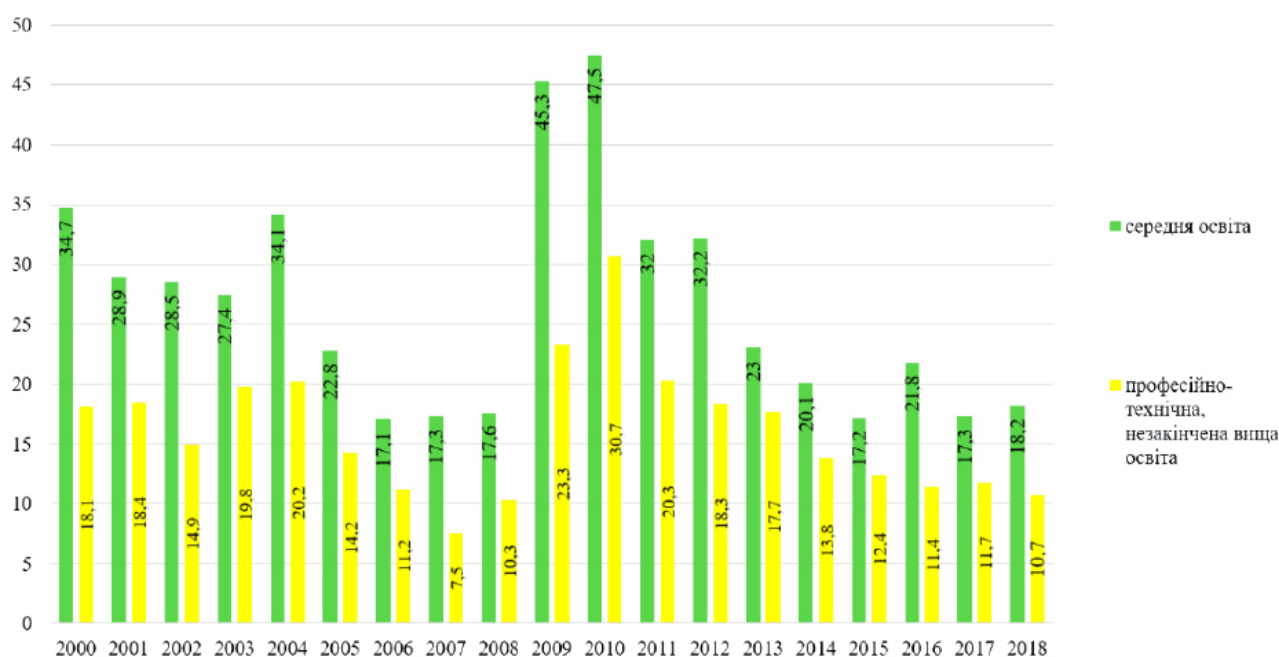

Рис. 3. Динаміка рівня безробіття молоді в Естонії залежно від рівня освіти у 2000-2018 рр. (за даними Statistics Estonia, 2020)

безробітних молодих чоловіків була на 10% вищою, ніж молодих жінок.

Суттєвий вплив на рівень безробіття молоді в Естонії та можливості отримання роботи має професійна освіта та кваліфікація. Впродовж 2000-2018 років молодь із середньою освітою мала значно вищий рівень безробіття, ніж молодь, що мала професійно-технічну освіту та незакінчену вищу освіту (рис. 3). Найсуттєвішою ця різниця була у 2009 році, коли рівень безробіття молоді із професійно-технічною та незакінченою вищою освітою був майже вдвічі нижчим, ніж у молоді, що мала лише середню освіту.

Динаміка галузевої структури зайнятості молоді в Естонії свідчить про те, що частка зайнятої молоді у галузях вторинного сектора має тенденцію до скорочення, а у третинному – до зростання. Так, у 2018 році 73,8% зайнятої молоді працювали у третинному секторі, 22,4% – у вторинному секторі і лише 3,7% – у первинному, тоді як у 2000 році це співвідношення було зовсім іншим – 55,7%, 39,0% та 5,3% відповідно.

Вступ Естонії до ЄС суттєво вплинув на міграції населення і молоді зокрема. Наприклад, еміграція з Естонії до Великої Британії та Ірландії, які відкрили свої ринки праці для країн Центральної та Східної Європи без перехідного періоду, з 2000 по 2008 рік збільшилися більш ніж у вісім разів, до Фінляндії – більш ніж у п'ять разів.

Відбулися зміни у складі емігрантів. Спочатку зросла частка високоосвічених емігрантів, а частка емігрантів, які не мають вищої освіти, зросла з моменту вступу Естонії до ЄС у 2004 році. По-друге, мігранти стали молодшими. По-третє, починаючи з 2004 року зросла кількість мігрантів із сільських поселень Естонії (Anniste, 2014).

Цікавим аспектом є дослідження міграційної поведінки сільської молоді у постсоціалістичній Естонії. Зокрема, Р. Нугін підкреслює, що перехідний

характер постсоціалістичного сільського життя та його вразливість, зумовлена демографічною структурою населення, сприяють розумінню молодими людьми життя як постійного потоку, а міграція розглядається як «нормальна частина культури». Тому дослідниця припускає, що, можливо, державна політика повинна однаково підтримувати як прагнення молоді залишатися в сільській місцевості, так і виїжджати, оскільки з цим важко боротися (Nugin, 2014).

Оскільки показник тимчасової міграції естонців є одним з найвищих в ЄС, особливу увагу дослідників присвячено вивченню мігрантів, які повертаються. Так, Й. Массо та ін. (Masso et al., 2014) в результаті аналізу впливу зарубіжного досвіду на сферу зайнятості мігрантів, що повертаються, не виявили жодного позитивного впливу на підвищення їхньої професійної мобільності (Masso et al., 2014). Серед молоді, що повертається, переважають чоловіки з вищою освітою, зайняті переважно у сфері обслуговування (Tverdostup & Masso, 2016). Також було виявлено, що серед молодих мігрантів, що повернулися, рівень освіти не впливав на рішення про повернення незалежно від країни міграції, але прослідковується вплив невідповідності рівня освіти та сфери зайнятості серед молодих високоосвічених естонських емігрантів (Masso et al., 2018).

Щодо кількості іммігрантів та емігрантів віком 19-24 роки у Естонії у 2000-2018 роках чітко прослідковуються три періоди. Перший період (2000-2004 роки) до вступу Естонії в ЄС характеризується незначною інтенсивністю міграції молоді та переважанням еміграції над імміграцією. Другий період (2005-2014 років) характеризується зростанням інтенсивності міграцій у 2-3 рази і також переважанням еміграції над імміграцією за виключенням 2009 року, коли імміграція кількісно переважала над еміграцією. Третій період (2015-2018 років) характеризується зростанням інтенсивності

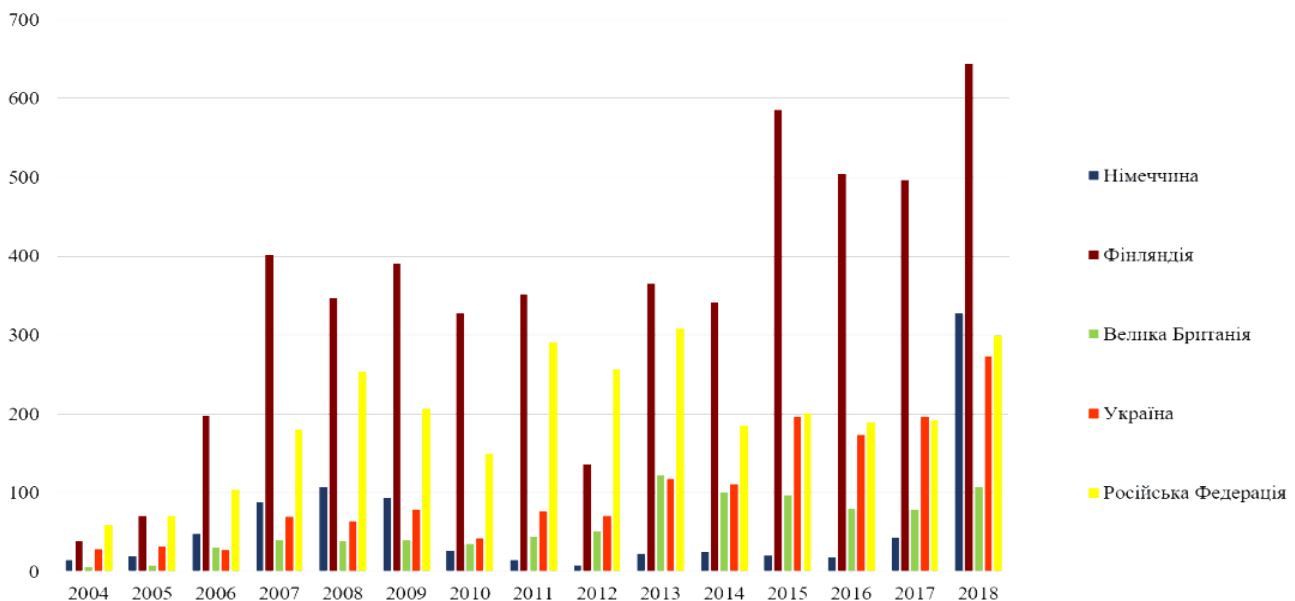

Рис. 4. Імміграція до Естонії молоді віком 15-29 років у 2004-2018 рр. (за даними Statistics Estonia, 2020)

міграцій порівняно з попереднім у 2-3 рази. При цьому імміграція молоді переважала над еміграцією. Так, у 2018 році чисельність молоді, що іммігрувала в Естонію вдвічі перевищила кількість молоді, що емігрувала.

Найбільше молоді іммігрувало до Естонії з Фінляндії та Російської Федерації. Проте чіткої закономірності щодо збільшення чи зменшення кількості іммігрантів не прослідковується (рис. 4), тобто явище є ситуативним. До п'ятірки країн-лідерів за чисельністю іммігрантів молодого віку до Естонії входять Україна, Німеччина та Великобританія. При цьому Україну вирізняє суттєве зростання показника із 5 осіб у 2006 році до 273 осіб у 2018 році.

В Естонії поширеним видом міграцій є циркулярна. Ті мігранти, які водночас бажають підтримувати тісні контакти з Естонією, часто обирають Фінляндію як країну призначення. При цьому більшість з них зберігають соціальні контакти, сімейне життя чи проведення дозвілля у Естонії. Причини такої циркулярної міграції пов'язані з наявністю роботи, вищою заробітною платою, високою транспортною доступністю, відсутністю суттєвого мовного бар'єру у Фінляндії. Оскільки циркулярні мігранти вважають свою міграцію тимчасовою і планують незабаром повернутися, вони не ведуть активного суспільного життя у Фінляндії. Але відсутність інтеграції в суспільне життя часто викликає стрес у мігрантів і відчуття самотності. Однак через географічну близькість Естонії та Фінляндії, мігранти, як правило, регулярно відвідують домівки і тому часто відкладають повернення (Anniste, 2014).

Ще одним напрямом досліджень ринку праці та міграції в Естонії є мовне питання. Так, К. Ліндемман виявила, що високий рівень володіння естонською мовою збільшує шанси на успіх на ринку праці для представників етнічних меншин не в першому поколінні (Lindemann, 2014). При цьому, в порівнянні з Україною, знання російської мови відіграє меншу роль на ринку праці Естонії (Lindemann & Kogan, 2013).

Міграційні настрої студентської молоді

У листопаді-грудні 2019 року було проведене опитування студентів у Талліннському університеті в Школі Природничих Наук та Здоров'я (School of Natural Sciences and Health) через мережу інтернет за допомогою електронної анкети Google Forms. Метою опитування студентської молоді було дослідити їх потенційну міграційну поведінку та визначити чинники, які впливають на прийняття рішення щодо міграції. Для цього були поставлені такі завдання: проаналізувати обізнаність респондентів стосовно освітніх програм та програм з працевлаштування в країні проживання та за кордоном, а також їх участь в таких програмах; виявити фактори виштовхування з країни проживання та притягання країн потенційно можливої міграції, а також визначити привабливі країни в аспекті отримання освіти та працевлаштування для студентів; проаналізувати міграційний потенціал респондентів.

Розроблена анкета включала 32 питання за трьома взаємопов'язаними блоками: блок питань стосовно міграційних намірів студентів; блок питань стосовно факторів виштовхування та притягання мігрантів; блок питань стосовно загальних відомостей про респондентів в контексті оцінки міграційного потенціалу.

В опитуванні взяли участь 50 респондентів віком 19-27 років. Серед опитаних 68% жінок та 32% чоловіків. 85% респондентів до вступу в Талліннський університет проживали в містах, 15% – в сільській місцевості.

1. *Обізнаність респондентів стосовно освітніх програм та програм з працевлаштування в країні проживання та за кордоном, участь в них.*

Важливим критерієм ефективності різних освітніх програм є обізнаність та рівень залучення до них цільової аудиторії. 74% респондентів відповіли, що знають про регіональні та урядові цільові програми підтримки молоді, однак лише 25% назвали такі програми. Більшість респондентів вказала програму Erasmus+, а також була названа програма YFU.

В цілому на запитання «чи володієте Ви достатньою інформацією щодо можливостей здобути освіту за кордоном?» 56% опитаних студентів відповіли «так».

Понад 18% опитаних брали участь у студентських програмах, які пропонують освіту за кордоном. Дві третини опитаних відповіли, що хотіли б взяти участь у подібних програмах у майбутньому.

Лише 12% респондентів брали безпосередню участь в студентських програмах, які пропонують роботу за кордоном. При цьому 80% вказали, що хотіли б взяти участь у таких програмах у майбутньому.

На запитання про джерело інформації про навчання чи роботу за кордоном, якому студенти найбільше довіряють, відповіді розподілились наступним чином: 69,4% – друзям, 67,3% – лише офіційній інформації, 61,2% – родичам, 42,9% – інформації перевіреній особисто (респондентам пропонувались назвати від одного до трьох варіантів). На таку структуру відповідей суттєво вплинуло те, що у 78% респондентів є родичі/друзі/знайомі, які працюють за кордоном. У 28% опитаних вони працюють на постійній основі.

Отже, обізнаність респондентів стосовно освітніх програм та програм з працевлаштування в країні проживання та за кордоном можна вважати такою, що відповідає середньому рівню. Аргументується це тим, що лише 12 респондентів з 50 вказали назви двох таких програм; лише 18% та 12% респондентів брали участь в освітніх програмах та програмах з працевлаштування, які є дуже популярними серед студентської молоді в ЄС. Тому враховуючи бажання та можливості опитаних (80,4% респондентів відповіли, що хочуть брати участь у подібних програмах у майбутньому, 78% мають родичів, друзів, які працювали або працюють за кордоном), можна стверджувати, що міграційні наміри студентів суттєво пов'язані із навчанням та працевлаштуванням за кордоном у майбутньому.

2. Фактори виштовхування з країни проживання та притягання країн, привабливих в аспекті отримання освіти та працевлаштування для еміграції.

Найпривабливішими країнами для здобуття освіти студенти назвали Велику Британію (обрали 34% студентів), США (22%), Нідерланди (20%), Іспанію, Німеччину та Швецію (по 18%), Норвегію (16%), Францію (12%). Також респондентами були названі Данія, Італія, Росія, Фінляндія, Австрія, Японія, Австралія, Ірландія, Китай, Латвія, Литва, Португалія та Угорщина.

Основними причинами вибору освіти за кордоном респонденти визначили: отримання досвіду проживання у новому суспільстві (94% респондентів), покращення знання іноземної мови (86%), отримання освіти вищої якості (76%) та можливість заробити гроші (76%).

Пріоритетними країнами з позиції працевлаштування в майбутньому для респондентів є США (назвали 40% респондентів), Австралія та

Іспанія (по 24%), Німеччина (16%), Норвегія та Італія (по 14%), Велика Британія (12%), Франція та Швеція (по 10%). Також були названі Фінляндія, Португалія, Нідерланди та Ісландія (по 6%), Австрія, Японія, Нова Зеландія і Таїланд (по 4%), Хорватія, Латвія, Литва, Сінгапур, Канада, Мальта, Шотландія, Мексика, Данія, Ірландія, Росія (по 2%). В цілому більшість студентів обрали різні країни ЄС.

На питання «що обумовило такий Ваш вибір?» (студенти мали можливість вказати до трьох аргументів), 82% респондентів назвали знання мови, 76% – географічну близькість, 62% – високий рівень доходів, 28% – наявність друзів/родичів/знайомих, 14% – можливість отримати дозвіл на проживання. 49% респондентів погодилася б на нелегальну роботу за кордоном, 74% готові працювати за кордоном до одного року з метою заробити гроші з подальшим поверненням до Естонії.

Близько 60% респондентів відповіли, що планують навчатись або працювати у найближчому майбутньому за кордоном. Головними push-

Рис. 5. Розподіл відповідей респондентів на питання «що може спонукати Вас поїхати за кордон на постійне місце проживання?»

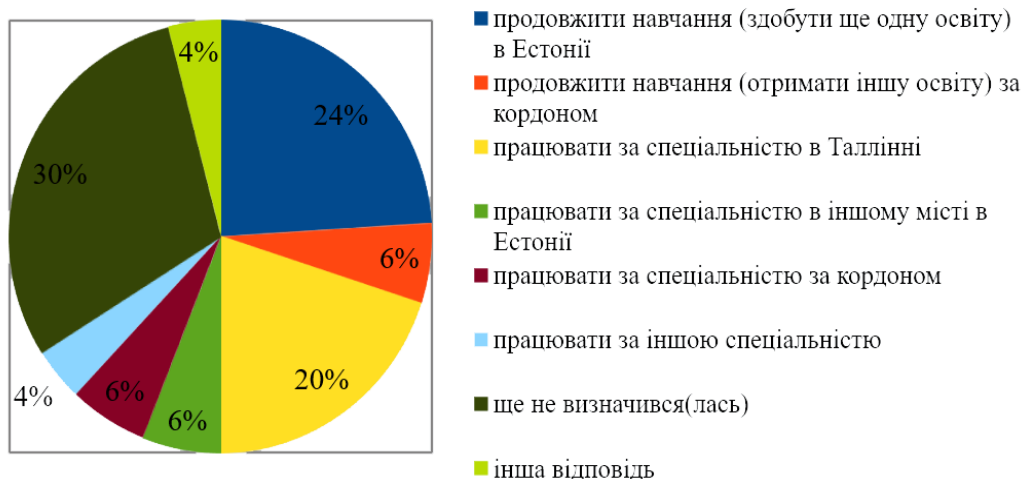

Рис. 6. Розподіл відповідей респондентів щодо планів після закінчення університету

факторами можливого виїзду за кордон респонденти назвали низький рівень заробітної плати (36%), неможливість працювати за обраною спеціальністю (18%), відсутність можливостей для професійної самореалізації (12%). Основними причинами, які стримують респондентів від виїзду за кордон, є наявність родичів та друзів, а також задоволення рівнем життя в Естонії.

Основними факторами, які спонукають студентів виїхати за кордон на постійне місце проживання, були названі такі (студентам пропонувалось назвати кілька факторів): більше можливостей для кар'єрного росту (86%), можливість мати кращі умови життя (72%), наявність родичів/друзів/знайомих за кордоном (30%) (рис. 5).

Відповіді респондентів на питання «що спонукало б Вас поїхати за кордон на постійне місце проживання?» були проаналізовані у взаємозв'язку із освітою їх батьків та рівнем володіння іноземною мовою. В цілому, рівень освіти батьків не вплинув на диференціацію відповідей респондентів. В той же час, було виявлено зв'язок між рівнем освіти батьків та рівнем володіння іноземною мовою опитаних студентів. Так, респонденти, батьки яких не мають ні професійної, ні вищої освіти, мають вищий рівень володіння іноземною мовою. Зокрема, 62,5% з них вказали про рівень C1/C2 володіння англійською мовою при середньому показнику володіння мовою на такому рівні 30,9%. Респонденти, батьки яких закінчили коледжі, мають найнижчий рівень володіння англійською мовою (лише 15,4% вказали, що володіють на рівні C1/C2). Така відмінність у бажанні оволодіти іноземною (зокрема, англійською) мовою частково пояснюється розумінням респондентів можливостей і перспектив трудової діяльності з огляду на життєвий досвід своїх батьків.

Порівняння відповідей респондентів, що брали участь в освітніх програмах та програмах з працевлаштування за кордоном з відповідями решти респондентів проводилось за такими питаннями: «чи плануєте Ви навчатись або працювати за кордоном у найближчому майбутньому?» та «що спонукало б Вас поїхати за кордон на постійне місце проживання?». Отримані результати є такими: 73,3% респондентів, що працювали або навчались за кордоном, на запитання «чи плануєте Ви навчатись або працювати за кордоном у найближчому майбутньому?» відповіли ствердно, натомість серед решти ця частка є меншою і становить 56,8%. Стосовно питання про причини, які спонукають до виїзду за кордон, то відповіді порівнюваних груп респондентів суттєво не відрізняються.

3. Міграційний потенціал студентської молоді.

Всі респонденти в різні періоди свого життя побували за кордоном. 98,0% опитаних були у країнах Центральної та Східної Європи, 89,8% відвідували країни Західної Європи, по 36,7% – країни Азії та Африки, 18,4% респондентів побували в країнах Англо-Америку, 8,2% – в країнах Латинської Америки, 2,0% – в Австралії. Ідентичними є відсотки відвідування вище перерахованих країн різних регіонів світу і батьками респондентів.

Вищим є відсоток відвідування батьками лише країн Африки (50,0% проти 36,7%) та Англо-Америку (27,1% проти 18,4%).

Як мету поїздок за кордон (пропонувалось назвати 1-3 варіанти) 100% респондентів вказали туризм, 46% виїжджали для участі у спортивних змаганнях, 40% – для відвідування родичів та друзів, 34% зазначили також навчання або участь у наукових заходах, 30% – участь у культурних заходах, 16% їздили на роботу.

Всі респонденти зазначили, що володіють на високому рівні англійською мовою (64% на рівні C1/C2 та 36% на рівні B1/B2). 64% на початковому рівні володіють російською мовою. По 24% респондентів мають початковий рівень володіння німецькою, французькою та фінською мовами.

Респондентам було задане питання про плани після закінчення навчання в університеті. Відповіді продемонстрували, що майже третина опитаної молоді ще не визначилась з планами (рис. 6). 24% опитаних планують продовжити навчання (здобути ще одну освіту) в Естонії, 20% – працювати за спеціальністю в Таллінні, по 6% – працювати за спеціальністю в іншому місті в Естонії або за кордоном, 4% – працювати за іншою спеціальністю.

Щодо визначення сфер та типів зайнятості, молоді люди керуються модними тенденціями у суспільстві. Зокрема, 48% респондентів планують після закінчення університету мати власний бізнес, 26% – займатись фрілансом, 14% – працювати в офісі, 6% – на державній службі.

Отже, міграційний потенціал опитаної студентської молоді є досить високим. При цьому 50% молодих людей обрали для продовження навчання чи роботи країну свого проживання, а 30% ще не визначились зі своїм майбутнім.

Висновки з проведеного дослідження. Аналіз ситуації на молодіжному ринку праці показав, що входження Естонії до ЄС мало позитивний ефект як для ринку праці молоді, так і для економіки в цілому. Стабілізація та покращення соціально-економічної ситуації в Естонії стало однією з головних причин збільшення міграційного притоку молоді з інших країн ЄС, Росії та з України. Завдяки збільшенню притоку мігрантів останні п'ять років Естонія стала країною з позитивним сальдо міграції, що частково вирішило проблему відтоку естонської молоді до сусідніх більш розвинених країн ЄС.

Аналіз результатів опитування студентської молоді виявив, що факторами виштовхування студентської молоді Естонії за кордон є, насамперед, економічні (рівень оплати праці, умови життя та праці) та фактор особистого професійного зростання. Міграційні прагнення опитаної студентської молоді є достатньо високими. Пріоритетними в сенсі освіти та працевлаштування для студентської молоді є країни ЄС, США та Австралія, тобто країни з позитивним іміджем для імміграції, високою оплатою праці, сприятливими умовами для трудової діяльності сезонних працівників та потребою у трудових мігрантах і,

насамперед, молоді. Додатковим фактором є знання англійської мови, що полегшує період адаптації в приймаючих країнах.

Поширеним видом міграції молоді в Естонії є циркулярна міграція. Також можна вести мову про ланцюгову міграцію, тобто міграцію за сприяння родичів, знайомих, що вже виїхали і можуть допомогти/допомагають фінансово та інформаційно.

Одним з визначальних чинників імміграції молоді з України до Естонії є поширення російської мови, що значно полегшує адаптацію та інтеграцію мігрантів, вища заробітна плата та потреба Естонії у працівниках з України, які вирізняються високою

працездатністю і задіяні у різних галузях економіки, в т. ч. і неперестигших для місцевих жителів.

Дослідження молодіжного ринку праці та міграційних настроїв студентської молоді Естонії важливе з точки зору порівняння з проблемами молодіжного безробіття в Україні. Це важливо для розуміння міграційної поведінки української студентської молоді в контексті національної безпеки, проведення соціально-економічних реформ та міграційної політики держави. Саме на цих аспектах будуть сконцентровані подальші дослідження молодіжного ринку праці в Україні та моделей міграційної поведінки студентської молоді.

References:

1. American Institute of Public Opinion. (2020). *Potential Net Migration Index*. Retrieved from: <https://news.gallup.com/migration/interactive.aspx>.
2. Anniste, K. (2014). East-West migration in Europe: The case of Estonia after regaining independence. *Dissertationes geographicae Universitatis Tartuensis*, 57, 20 p.
3. Anniste, K., Tammalu, T., Pungas, E., & Paas, T. (2012). Emigration after EU enlargement: Was there a brain drain effect in the case of Estonia? 20 p. *University of Tartu Faculty of Economics and Business Administration Working Paper*, 87-2012. Available at: <https://ssrn.com/abstract=2070036>
4. Brettell, C., & Hollifield, J. F. (eds.). (2014). *Migration theory: talking across disciplines*. Routledge.
5. Brixiova, Z., & Egert, B. (2012). Labour Market Reforms and Outcomes in Estonia. *Comparative Economic Studies*, 54, 103–120.
6. Eamets, R. (2013). Labour market and labour market policies during great recession: the case of Estonia. *IZA Journal of European Labor Studies*, 2, 1–25.
7. Dubych, K. V. (2017). The current global trends and Ukraine's realities in youth unemployment. *Bulletin of the NAPA under the President of Ukraine (Series "Public Administration")*, 3, 87–94. [Дубич К.В. Сучасні світові тенденції та українські реалії молодіжного безробіття. Вісник НАДУ при Президентові України. Серія «Державне управління». 2017. Вип. 3. С. 87–94].
8. Grzymala-Kazłowska, A., & Brzozowska, A. (2017). From drifting to anchoring. Capturing the experience of Ukrainian migrants in Poland. *Central and Eastern European Migration Review*, 6(2), 103–122.
9. Lindemann, K. (2014). The effects of ethnicity, language skills, and spatial segregation on labour market entry success in Estonia. *European Sociological Review*, 30(1), 35–48.
10. Lindemann, K., & Kogan, I. (2013). The role of language resources in labour market entry: comparing Estonia and Ukraine. *Journal of Ethnic and Migration Studies*, 39(1), 105–123.
11. Maidanik, I. P. (2010). Ukrainian youth in the labor markets of foreign countries. Kyiv: Ptoukha Institute for Demography and Social Studies of the National Academy of Sciences of Ukraine [Майданік І.П. Українська молодь на ринках праці зарубіжних держав. Київ: Інститут демографії та соціальних досліджень імені М. В. Птухи НАН України, 2010. 176 с.].
12. Masso, J., Eamets, R., & Mötsmees, P. (2014). Temporary migrants and occupational mobility: evidence from the case of Estonia. *International Journal of Manpower*, 35(6), 753–775.
13. Masso, J., Kureková, L.M., Tverdostup, M., & Žilínčíková, Z. (2018). What are the employment prospects for young Estonian and Slovak return migrants? In O'Reilly, J., Leschke, J., Ortlieb, R., Seeleib-Kaiser, M., & Villa, P. (eds.). *Youth Labor in Transition: Inequalities, Mobility, and Policies in Europe*. Oxford University Press.
14. Mezentsev, K., & Mezentseva, N. (2018). Migratory behaviour of student youth: a path to a career abroad or a situational opportunity for self-realization? In *Region-2018: search for optimal development strategy* (pp. 33–37). Kharkiv: V. N. Karazin Kharkiv National University [Мезенцев К.В., Мезенцева Н.І. Міграційна поведінка студентської молоді: шлях до кар'єри за кордоном чи ситуативна можливість самореалізації? *Регіон-2018: пошук стратегії оптимального розвитку*. Харків: Харківський національний університет імені В.Н. Каразіна, 2018. С. 33–37].
15. Mezentsev, K., Mezentseva, N., Mostova, I., & Saichuk V. (2014). *Geography of labour: modern concepts and regional labour markets*. Kyiv: Kyiv University Press. [Мезенцев К. В., Мезенцева Н. І., Мостова І. О. Сайчук В. С. Географія праці: сучасні концепти та ринки праці регіонів. Київ: ВПЦ «Київський університет». 210 с.].
16. Nugin, R. (2014). "I think that they should go. Let them see something". The context of rural youth's out-migration in post-socialist Estonia. *Journal of Rural Studies*, 34, 51–64.
17. Paliskova, M. (2014). Youth Unemployment – Problem of the European Labor Market. In *8th International Days of Statistics and Economics* (pp. 1083–1093). Prague.
18. Sippola, M. (2014). Labour migration in the case of Estonia and Kyrgyzstan: disillusionment with lack of opportunity in the homeland. *The Journal of Social Policy Studies*, 12(4), 613–624.
19. Niemets, L., & Mezentsev, K. (eds.). (2019). *Social Geography*. Kyiv: Phoenix. [Соціальна географія /за ред. Л.Немець, К.Мезенцева. Київ: Фенікс, 2019. 304 с.].
20. Statistics Estonia (2020). Retrieved from: <https://www.stat.ee>.
21. Tverdostup, M., & Masso, J. (2016). The labour market performance of young return migrants after the crisis in CEE countries: the case of Estonia. *Baltic Journal of Economics*, 16(2), 192–220.

SOCIAL-GEOGRAPHICAL ANALYSIS OF GENDER RELATIONS IN VINNYTSIA REGIONAL LABOR MARKET

Liudmila ATAMAN

*Vinnitsia Mykhailo Kotsiubynskyi State Pedagogical University, Ukraine
ataman2412@gmail.com*

Abstract: The article deals with issues of gender relations in the labor market of Vinnytsia region at the present stage. The following basic concepts are analyzed: gender relations and gender equality. The basic approaches to the solution of gender problems in the implementation of gender policy that contribute to the development of the labor market of Vinnytsia region are considered. Areas of activities that coordinate gender relations in the Vinnytsia region's labor market as part of state and regional gender policy are analyzed. The dynamics of economic activity and employment of the population of Vinnytsia region by gender during 2014-2019 are analyzed. The number of employed and unemployed persons by sex aged 15-70 years was determined, as well as the number of registered unemployed persons by sex was analyzed. It was found out what measures were taken in Ukraine and in Vinnytsia region, in particular, to improve employment and reduce unemployment. It has been found that women's unemployment is determined not only by the effects of market mechanisms and the existence of appropriate barriers to employment (much less professional choice, skills, etc.), but also substantially related to reproductive activity. The gender pay gap has been identified. The number of entrepreneurs by gender in Vinnitsa region as of 2019 has been analyzed. It has been concluded that in spite of high educational and qualification level of women, which by some indicators even exceeds men's, as well as high level of economic activity of women, there is a less favorable position of women in the labor market of Vinnytsia region.

Key words: gender relations, gender equality, region, labor market, Vinnytsia region.

DOI: <https://doi.org/10.17721/2413-7154/2020.83.21-28>

UDC: 911.3

Received: April 6, 2020.

Revised: April 24, 2020.

Accepted: April 28, 2020.

СУСПІЛЬНО-ГЕОГРАФІЧНИЙ АНАЛІЗ ГЕНДЕРНИХ СПІВВІДНОШЕНЬ НА ВІННИЦЬКОМУ РЕГІОНАЛЬНОМУ РИНКУ ПРАЦІ

Людмила АТАМАН

*Вінницький державний педагогічний університет імені Михайла Коцюбинського, Україна
ataman2412@gmail.com*

Анотація: У статті розглянуто питання гендерних співвідношень на ринку праці Вінницької області на сучасному етапі. Проаналізовано такі основні поняття як: гендерні співвідношення та гендерна рівність. Розглянуто основні підходи до вирішення гендерних проблем при здійсненні гендерної політики, що сприяють розвитку ринку праці Вінницької області. Проаналізовано напрями діяльності, що координують гендерні співвідношення на ринку праці Вінницької області у складі державної та регіональної гендерної політики. Проаналізовано динаміку економічної активності та зайнятості населення Вінницької області за гендерною ознакою впродовж 2014-2019 років. Визначено кількість зайнятого та безробітного населення за статтю у віці 15-70 років, а також проаналізовано чисельність зареєстрованих безробітних за статтю. З'ясовано, які заходи здійснювались в Україні та у Вінницькій області зокрема, для покращення зайнятості населення та зменшення безробіття. З'ясовано, що безробіття серед жінок визначається не лише дією ринкових механізмів та наявністю відповідних перешкод для зайнятості (значно меншим професійним вибором, належною кваліфікацією тощо), а й суттєво пов'язане з репродуктивною діяльністю. Визначено гендерний розрив в оплаті праці. Проведено аналіз кількості фізичних осіб-підприємців за статтю у Вінницькій області станом на 2019 рік. Досліджено, що попри високий освітньо-кваліфікаційний рівень жінок, який за окремими показниками навіть перевищує чоловічий, а також високий рівень економічної активності жінок, спостерігається менш сприятливе становище жінок на ринку праці Вінницької області.

Ключові слова: гендерні співвідношення, гендерна рівність, регіон, ринок праці, Вінницька область.

Вступ. В сучасних умовах розвитку суспільства спостерігаються значні соціально-економічні зміни, які притаманні для усіх сфер життя населення. Ці зміни характерні не лише для всього світу в цілому, але й для України зокрема, адже соціально-економічний розвиток супроводжується посиленням диференціації суспільства, де спостерігається нерівність у всіх сферах. Так, на сьогодні існують певні диспропорції у сфері освіти та зайнятості, доходах громадян, економічної активності і зайнятості населення, диференціації заробітної плати, тощо. Усі ці процеси тим чи іншим чином стосуються гендерних співвідношень, що існують на світовому, українському та безпосередньо регіональному ринку праці. Таким чином в Україні за останні роки відбулися суттєві зміни у всіх сферах життя на політичному, економічному та соціальному рівні, що вплинули на гендерні процеси.

На сьогодні гендерні питання в основному досліджуються на соціальному рівні, де вагоме значення має гендерна нерівність. Проте варто більше уваги все-таки приділяти дослідженню гендерних співвідношень на ринку праці, який є визначним показником економічних процесів та змін в державі як на державному, так і на регіональному рівнях.

Щодо правового забезпечення питань гендерної рівності, то варто відзначити, що її основи в Україні були закладені у 1996 році разом з прийняттям Конституції України, де визначались принципи рівного ставлення до жінок і чоловіків. Також урядом прийнято Державну соціальну програму забезпечення рівних прав та можливостей жінок і чоловіків на період до 2021 р. На її виконання прийнято 4 обласні програми з забезпечення рівних прав та можливостей жінок і чоловіків, а також 16 комплексних програм, які включають даний компонент, що розширює права та можливості різних груп жінок та чоловіків, хлопців та дівчат для досягнення дійсної рівності (Kupets, 2010). Також було інтегровано безліч ініціатив та декларацій, визнаних на міжнародному рівні.

Проте для сучасного українського ринку праці притаманні явища, що свідчать про існування гендерної нерівності. Зокрема, у повідомленні про вакансію може бути зазначено стать претендента та вік; часто при співбесіді роботодавці ставлять численні питання щодо наявності чи планування дітей або соціального стану; досить часто роботодавці надають перевагу чоловіку при проведенні конкурсного відбору на вакантну посаду за наявності однакових компетенцій у претендентів тощо. У зв'язку з вищезазначеними проблемами та для впровадження гендерної рівності, тобто рівних прав чоловіків та жінок в Україні було розроблено Державну соціальну програму забезпечення рівних прав та можливостей жінок і чоловіків на період до 2021 року, яка базується на європейських стандартах рівності.

Щодо світового досвіду, то варто зазначити, що для визначення й оцінки прогресу в досягненні гендерної рівності та подоланні гендерного розриву

Global Gender Gap Index було представлено звіт за 2018 рік, в якому наведено показники 149 країн, які оцінювали за шкалою від 0 (нерівність) до 1 (рівність) у чотирьох тематичних вимірах: економічна участь і можливості жінок, освіта, охорона здоров'я, політичне життя (Gender in Details, 2018). Щодо участі жінок на ринку праці було визначено, що у 2018 році на кожні 100 чоловіків, активних учасників ринку праці, припадає лише 83 жінки. Рівень доходу чоловіків та жінок також суттєво відрізняється і становить 0,631, тобто на кожні 100 доларів доходу чоловіків жінки зароблять лише 63,1 долара. Крім того, існує певна диспропорція у співвідношенні жінок і чоловіків, зайнятих на вищих посадах за означенням Міжнародної організації праці. Так, показник становить 0,697, а отже, на 100 керівників вищого рівня припадає 70 керівниць (Gender in Details, 2018).

Аналіз попередніх досліджень та публікацій.

На сучасному етапі увагу науковців привертають вивчення та дослідження гендерних особливостей на ринку праці. Основи вивчення гендерних відносин у соціально-економічній сфері заклали зарубіжні соціологи – Дж. Батлер (Butler, 1990), Дж. Скотт (Scott, 1999), М. Кімел (Kimmel, 2003), Х. Хартман (Hartmann, 1981) та ін. Щодо аналізу рівня економічної активності, зайнятості населення та безробіття за ознакою статі, то багатьма науковцями доведено наявність значних гендерних диспропорцій на ринку праці України. Проте ці дослідження проводять переважно соціологи, демографи та економісти (Herasymenko, 2003; Blyzniuk, 2004; Pokryschuk, 2011), а дослідження гендерних співвідношень на ринку праці України з точки зору суспільної географії проводять відносно недавно.

Суспільно-географічне вивчення гендерних співвідношень на ринку праці України пов'язане з іменами Н. І. Мезенцевої та О. О. Кривець, які провели перші ґрунтовні наукові дослідження з гендерної географії в Україні. У своїх працях «Гендерні аспекти ринку праці України» (Mezentseva & Kryvets, 2013a), «Gender Ratio in Labor Market of Ukraine» («Гендерні співвідношення на ринку праці України») (Mezentseva & Kryvets, 2013b) та у монографії «Гендер і географія в Україні» (Mezentseva & Kryvets, 2013c) автори проаналізували регіональні особливості гендерних співвідношень зайнятості та безробіття, рівнів економічної активності, оплати праці, можливостей кар'єрного зростання, гендерних диспропорцій на ринку праці України та заклали теоретичні та методичні основи дослідження гендерних співвідношень з точки зору суспільної географії.

Мета дослідження. Метою написання даної статті є вивчення та аналіз сучасного стану гендерних співвідношень на ринку праці Вінницької області.

Виклад основного матеріалу. Поняття «гендерна рівність» характеризується як рівний правовий статус жінок та чоловіків та рівні можливості для його реалізації, що дозволяє особам обох статей брати рівну участь у всіх сферах життєдіяльності суспільства (Glossary, 2007).

На ринку праці відбувається гендерна сегрегація в професіях, тобто зосередження жінок та чоловіків у сферах діяльності та зайнятості різних типів і на різних рівнях. Гендерна сегрегація може бути вертикальною та горизонтальною. Вертикальна гендерна сегрегація – нерівний розподіл чоловіків і жінок на різних рівнях всередині однієї професії чи виду економічної діяльності. Таке явище має назву «скляна стеля». Горизонтальна гендерна сегрегація – нерівний розподіл жінок і чоловіків у різних професіях, при якому спостерігається розподіл професій на «жіночі» і «чоловічі». Таке явище називають «скляні стіни» (Mezentseva & Kryvets, 2010).

На нашу думку, при дослідженні соціально-економічного розвитку регіонів важливо здійснювати аналіз гендерних співвідношень у економічній сфері, в освіті, стані здоров'я і тривалості життя населення. Важливо у таких дослідженнях проводити оцінку гендерної рівності, її динаміки та просторових співвідношень для того, щоб проаналізувати відмінності у соціальному розвитку регіонів.

Загалом територіальні відмінності гендерних співвідношень найкраще проявляються у трудових ресурсах, соціально-демографічних, політичних, управлінських процесах, освітній та науковій сферах. Диспропорції проявляються не лише на міжрегіональному рівні, але й також прослідковуються суттєві диспропорції між містами і сільською місцевістю.

Регіональний прояв гендерних співвідношень в суспільно-географічних процесах обумовлений такими чинниками: державною стратегією гендерної політики, законодавчим та інституціональним її забезпеченням; рівнем соціально-економічного розвитку території та якістю життя населення; рівнем урбанізації території та спеціалізацією господарства; способом життя та ментальністю населення; поширеними гендерними стереотипами в суспільстві (Mezentseva & Kryvets, 2013c).

Основними напрямками досліджень з гендерної географії в Україні є: дослідження гендерних співвідношень в регіонах України в політичних та управлінських процесах, на ринку праці, в освітній та науковій діяльності, в соціально-демографічних процесах; дослідження динаміки та особливостей гендерних співвідношень у регіонах України; дослідження взаємовпливу гендерних індикаторів та індикаторів соціально-економічного розвитку регіонів; дослідження регіональних відмін гендерної ідентифікації, стереотипів та трансформацій гендерних ролей в суспільстві (Mezentseva & Kryvets, 2010).

На сучасному етапі дослідження гендерної рівності в Україні проводиться ряд заходів для забезпечення рівних прав та можливостей у гендерних питаннях на регіональному рівні. Таким чином, у 2018–2019 рр. проведено 5 куштових нарад у Дніпрі, Житомирі, Тернополі, Миколаєві та Києві для 24 областей та м. Києва. Основною метою нарад було посилення державної політики та координації роботи у сфері гендерної рівності шляхом локалізації

на регіональному рівні. Адже саме це є необхідною умовою успішного впровадження політики рівних прав та можливостей жінок і чоловіків на місцях (Kupets, 2010).

До нарад було підготовлено гендерні профілі областей на основі інформації, наданої обласними державними адміністраціями. Всього підготовлено 24 обласні та профіль м. Києва. Їх аналіз дозволив визначити особливості гендерних проблем в регіонах. Визначено, що у південних областях України тривожним є рівень народжуваності у дівчат віком 15–19 років. Наприклад, у Миколаївській області за 2017 р. коефіцієнт народжуваності склав 30,7. Визначено, що в оплаті праці також існує гендерний розрив і значно більший у східних областях, наприклад у Донецькій області в 2017 р. становив 35%. Також згідно представлених профілів було зазначено, що в Україні низький рівень політичного представництва жінок, особливо у Закарпатській та Івано-Франківській областях зовсім не було жінок-голів ОТГ станом на серпень 2018 року, а у Рівненській області лише 11%. В Україні спостерігається негативна тенденція в співвідношенні тривалості життя жінок і чоловіків, адже тривалість життя чоловіків менше на 10–12 років, ніж жінок.

Завдяки проведеним нарадам та представленим гендерним профілям областей було розроблено стратегії розвитку областей та регіональні програми. Адже на регіональному рівні механізм забезпечення гендерного розвитку передбачає реалізацію регіональних гендерних програм, які розробляють відповідні управління обласних державних адміністрацій та приймають обласні ради. Відповідальність за реалізацію цих програм покладена на регіональні виконавчі органи, зокрема на обласні та районні управління у справах сім'ї, молоді та спорту. З метою координації діяльності з забезпечення реалізації обласних гендерних програм у всіх областях створені Координаційні ради з питань гендерної політики (Verkhovna Rada of Ukraine, 2018).

Напрями діяльності, що координують гендерні співвідношення на ринку праці Вінницької області у складі державної та регіональної гендерної політики:

- затверджено Програму «Громада за рівність» щодо забезпечення рівних прав та можливостей жінок і чоловіків на період до 2023 року з метою забезпечення реалізації механізмів для досягнення фактичної рівності жінок і чоловіків у житті місцевої громади та для розширення можливостей рівноправного суспільства на території Вінницької міської об'єднаної територіальної громади (Vinnytsia City Council, 2019);

- у 2017 році Вінницькою міською радою прийнято рішення «Про приєднання до Європейської Хартії рівності жінок і чоловіків у житті місцевих громад». Вперше в Україні органи місцевого самоврядування долучилися до підписання даного документу, таким чином, публічно визнавши свою відданість реалізації права на рівність, особливо щодо жінок і чоловіків у м. Вінниці;

- гендерний компонент включений у Програму зайнятості населення Вінницької області на період до 2020 року. Структурним підрозділом, відповідальним за реалізацію державної політики у сфері забезпечення рівних прав та можливостей жінок і чоловіків, визначено Департамент соціальної та молодіжної політики Вінницької обласної державної адміністрації. В об'єднаних територіальних громадах області структурні підрозділи, що відповідають за реалізацію гендерної політики, відсутні (Vinnytsia City Council, 2019);

- в області реалізується Проект «Рівність заради безпеки» (в рамках Проекту Українського жіночого фонду «Жінки просувають зміни, відновлення миру і запобігання конфліктам на регіональному рівні в Україні»);

- в області проводилися моніторинг та оцінка: стан та перспективи реалізації права займатись політичною діяльністю в Україні (гендерний вимір) в рамках проекту «Стратегії збільшення кількості жінок в політиці» 2012 р.; гендерний моніторинг місцевих виборів 2015 р. у Вінницькій області; моніторинг медіа присутності жінок у регіональних ЗМІ (Vinnytsia City Council, 2019).

Ситуація на ринку праці у Вінницькій області.

У Вінницькій області, зберігається високий рівень гендерної нерівності на ринку праці, що спостерігається в розриві між розмірами оплати праці жінок і чоловіків, нерівних можливостях отримання доступу до економічних ресурсів, відмінностях у якісних характеристиках зайнятості та соціальному статусі жінок і чоловіків.

У порівнянні з іншими областями України спостерігаються наступне: серед усього працюючого населення у віці 16–70 років за кількістю у Вінницькій області так, як і в інших переважають жінки (у 2019 році 52,8% працюючого населення Вінницької області становили жінки). Проте відносно інших областей України цей показник не високий, адже в деяких він становив понад 55% (Закарпатська, Рівненська, Чернівецька, Івано-Франківська, Волинська, Тернопільська, Сумська області).

У 2019 році жінки складали 53,7% населення області, чоловіки – 46,3%. Населення старше 60 років – 23,6%. Серед них чоловіків – 35,6%, жінок – 64,4%. Загалом по області у віковій групі 0-34 роки кількість чоловіків переважає кількість жінок, а у віковій групі 35-39 років кількість чоловіків знижується і вже у віковій групі 65-69 років частка чоловіків складає лише 39,4%, а жінок – 60,6%. А найнижчий показник у віковій групі 70 років і старше, де чоловіків всього 30 %, а жінки становлять 70%. Спостерігаються певні відмінності і між міськими та сільськими поселеннями у кількості населення за віком та статтю. У містах кількість чоловіків відповідно до кількості жінок зменшується починаючи з 25 років, а у селах – починаючи з 35 років. Щодо ситуації і у віковій групі 70 років і старше, то варто відзначити, що жінки становлять 67,3% у містах, а 71,3% – в селах.

Середній вік жінок і чоловіків у міській та сільській місцевостях не зазнав суттєвих змін. Станом на 2019 рік середній вік становив 34,2 років

у чоловіків та 37,4 – у жінок. У міських поселеннях середній вік є вищим, аніж у сільській місцевості – на 2 роки у чоловіків та на 4 роки у жінок.

Різниця в середній тривалості життя у Вінницькій області є класичною для України – 10 років (як в місті, так і в селі) та становить 67,75 років для чоловіків та 77,47 років для жінок. Утім, і жінки, і чоловіки міських поселень живуть довше: чоловіки – на 3,3 роки, жінки – майже на 2 роки (1,81).

Загалом рівень економічної активності жінок є високим, проте вищий у чоловіків і складає 67,5%, а у жінок 56,8%. На рівень економічної активності жінок впливають такі чинники як: рівень освіти, наявність та кількість дітей тощо. Найвищий рівень економічної активності жінок у віковій групі 35 – 49 років. Аналіз динаміки економічної активності жінок свідчить, що в період з 2014 по 2019 роки найвищим він був у 2014 році і далі мав тенденцію до зниження. У чоловіків динаміка економічної активності також знижувалась і характеризувалась найвищими показниками у 2015, 2014 роках.

Рівень економічної неактивності протягом 2014 – 2019 років є вищим, ніж у чоловіків, його показники суттєво не відрізняються за роками (табл.1).

Рівень зайнятості у віці 15-70 років у 2019 році складав 56,8%. Зайнятість жінок становила 54%, а чоловіків – 60 % (рис.1). Найвищий рівень зайнятості у чоловіків був у 2015 році, він складав близько 360 тис.ос. проти 315 тис. ос. зайнятих жінок. Загалом на ринку праці Вінницької області спостерігається тенденція, де зайнятість у чоловіків вища, ніж у жінок.

У Вінницькій області спостерігається незначний гендерний розрив у рівнях зайнятості у дитородній та передпенсійній (старше 50 років) вікових групах, а також присутня як горизонтальна, так і вертикальна сегрегація ринку праці. Адже в містах за рахунок вищого рівня розвитку соціальної інфраструктури, жінки менше часу витрачають на ведення домашнього господарства, тому вони можуть бути залучені до різних сфер зайнятості або активно реалізовувати себе у громадській діяльності. В сільській місцевості жінки мають менше шансів реалізувати себе професійно. Зазвичай вони більш задіяні в домашньому господарстві та неформальних сферах зайнятості (наприклад, особистому підсобному господарстві).

Відсоток безробітних у 2019 році, а також з 2015 по 2017 рр. був практично однаковий серед жінок і чоловіків. Проте у 2018 р. відбулись суттєві відмінності, де рівень безробіття у чоловіків становив 12,5%, у жінок значно менший – 7,1% (рис.2). Відповідно схожа ситуація була у 2014 р., коли безробіття серед чоловіків було вищим на 4% (8,6% у жінок, проти 12,2% у чоловіків). Найбільший рівень безробіття у жінок у групі 15-24 роки (19,2%) та у групі 25-29 років (16,1%). Рівень безробіття у групі 30-34 роки майже однаковий для чоловіків (12,7%) та жінок (12,3%). Рівень безробіття в міських поселеннях є вищим (12,2%), ніж у сільських (8,9%). Проаналізувавши динаміку зареєстрованого безробіття у Вінницькій області протягом 2019 року

Таблиця 1

**Економічна активність населення Вінницької області за статтю протягом 2014 – 2018 рр.
(станом на 1 січня 2019 року)***

Роки	Економічно активне населення у віці 15-70 років, тис. ос.	Рівень економічної активності, у відсотках	Економічно неактивне населення у віці 15-70 років, тис. ос.	Рівень економічної неактивності, у відсотках
Жінки				
2014	349,7	56,8	265,9	43,2
2015	347,3	56,7	265,3	43,3
2016	346,3	56,9	262,4	43,1
2017	345,0	56,8	261,9	43,2
2018	348,6	58,0	252,8	42,0
Чоловіки				
2014	389,5	69,7	169,2	30,3
2015	393,9	70,7	163,2	29,3
2016	383,5	69,2	170,8	30,8
2017	372,4	67,5	179,7	32,5
2018	375,7	68,6	172,2	31,4

*розроблено автором за даними Головного управління статистики у Вінницькій області

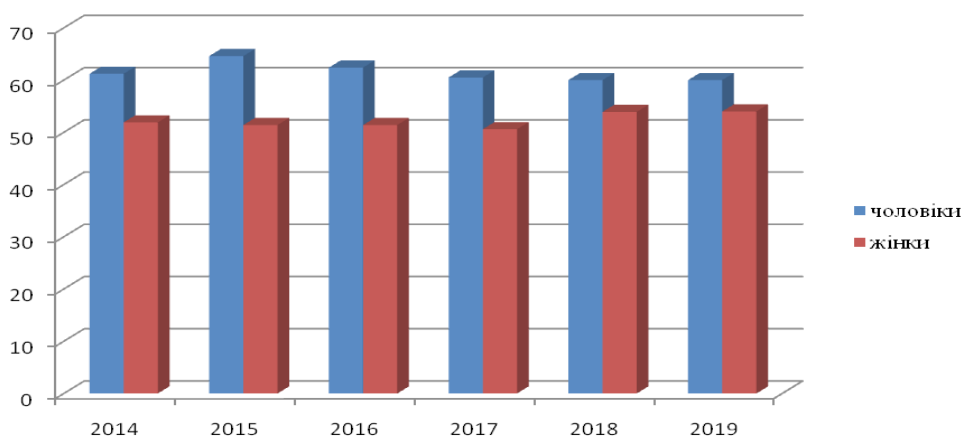

Рис. 1. Динаміка рівнів зайнятості чоловіків та жінок у Вінницькій області, % (розроблено автором)

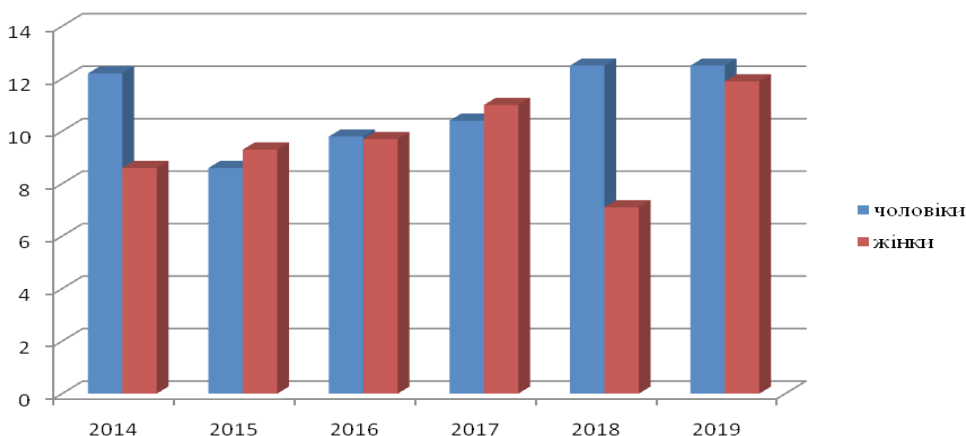

Рис. 2. Динаміка рівнів безробіття чоловіків і жінок визначених за методологією МОП у Вінницькій області, % (розроблено автором)

варто відзначити, що спостерігається тенденція щодо сезонного безробіття.

Диспропорції в оплаті праці чоловіків та жінок у Вінницькій області зумовлені рівнем освіти та кваліфікації працівників, галузевою структурою зайнятості, віковою структурою населення, рівнем соціально-економічного розвитку регіону.

Гендерний розрив в оплаті праці середній по Україні – 23% (станом на 2019 р.). У 2014 році – 17,6%, 2015 р. – 21,2%, 2016 р. – 23,4%, 2017 р. – 21,1%, 2018 р. – 21% (рис. 3). Загалом на розмір заробітної плати впливає багато чинників: освіта, досвід роботи, трудовий стаж, посада, унікальні уміння та навички, знання іноземних мов тощо. Проте, не зважаючи на володіння усіма вищезазначеними критеріями, часто жінки займають менш оплачувані посади. Відповідно немає чіткого поділу, за яким жінки мають отримувати заробітну плату меншу, ніж чоловіки, проте існує розподіл жінок і чоловіків за окремими професіями, що суттєво впливає на загальний показник по заробітній платі. Фактично жінки працюють у галузях господарства, де оплата праці є дещо нижчою. Наприклад, переважна більшість жінок працює в галузях освіти, культури, охорони здоров'я, у ресторанному та готельному господарстві, у торгівлі, де оплата праці значно нижча, ніж у бізнесі, державному управлінні, окремих галузях промисловості, де переважають у кількісному відношенні чоловіки.

Співвідношення чоловіків та жінок-підприємців відрізняється загалом за галузями господарства. Для жінок-підприємців характерно ведення малого бізнесу переважно у сфері послуг. Таким чином найбільше жінок-підприємців задіяно в торгівлі, ресторанному обслуговуванні, індустрії краси, чоловіки-підприємці – в будівництві, сільському господарстві, транспорті.

За даними Єдиного реєстру юридичних осіб, фізичних осіб-підприємців та громадських формувань станом на 2019 рік у Вінницькій області серед фізичних осіб-підприємців жінки становили 45,6% та 54,4% чоловіки (рис. 4). Ці показники близькі до загальноукраїнських, де жінки-підприємці становили 46,9%, а чоловіки – 53,1%. Найбільша різниця спостерігається у порівнянні з Харківською областю, де жінки-підприємці становлять 42,5%, а чоловіки – 57,5%, а також з Хмельницькою та Луганською областями, де переважають жінки-підприємці загалом по області.

Спостерігається також гендерна нерівність і у трудовій міграції населення. Адже за видами економічної діяльності структура зайнятості в країнах, які приймають трудових мігрантів, суттєво відрізняється. У більшості країн значною є частка чоловіків, які працюють на будівництві. У Польщі значна частка чоловіків (до 30%) працює в сільському господарстві. Відносно більш різноманітними є сфери працевлаштування для жінок. Наприклад, в Італії у якості домашньої прислуги працює близько 80% українських жінок від загальної кількості українських жінок-заробітчан, у Польщі жінки переважно зайняті у сільському господарстві (до 70%), у Чехії – в готельному та ресторанному бізнесі (більше 45%), в Росії – в торгівлі (до 35%) (Markun & Ataman, 2016).

Станом на 2019 року Вінницькій області найбільше вивільнилось працівників та працівниць у наступних сферах: сільське господарство, лісове господарство та рибне господарство; промисловість; охорона здоров'я та надання соціальних послуг. У всіх зазначених сферах, окрім останньої, чоловіків вивільнилось більше.

У 2019 році в області тривало добровільне об'єднання територіальних громад. Створено 35

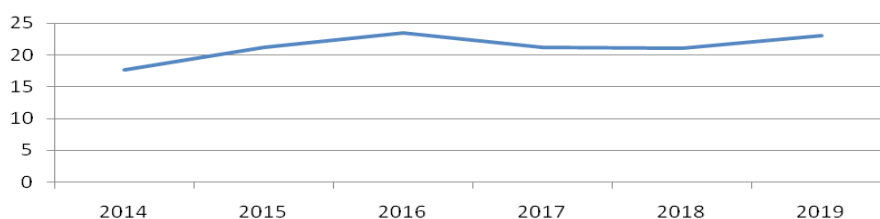

Рис. 3. Гендерний розрив в оплаті праці, % (за даними EU-UA 2019)

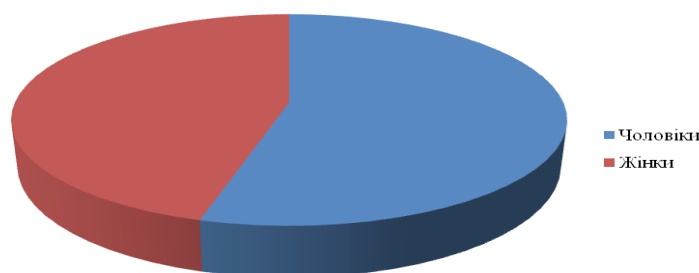

Рис. 4. Фізичні особи-підприємці за статтю у Вінницькій області станом на 2019 рік (розроблено автором)

об'єднаних територіальних громад (ОТГ). Головами ОТГ обрано: жінок – 6 (17,1%), чоловіків – 29 (82,9%). Депутатський корпус ОТГ переважно представлений чоловіками – 59,1%, жіноче представництво – 40,9%. Кількість депутаток в обласній раді зменшилася: якщо в обласній раді VI скликання було 12% жінок, то у раді VII скликання ця цифра становить – 10,7%.

Таким чином, можна підсумувати, що диспропорції у гендерному співвідношенні чоловіків та жінок на ринку праці зумовлені наступними чинниками:

- розподіл на «жіночі» і «чоловічі» професії та види робіт;
- розрив у заробітній платі жінок та чоловіків, що в середньому сягає 21-22%;
- декретні відпустки та відпустки по догляду за дитиною переважно беруть жінки, що зменшує загальну конкурентоспроможність на ринку праці;
- відмови на запити працівників щодо скорочення робочого графіку з сімейними обов'язками (для жінок, що мають дітей дошкільного віку);
- вимоги роботодавця до працівника мати або не мати певний подружній статус, сімейне становище, сімейні обов'язки, дітей.

Висновки. Отже, спостерігаються такі диспропорції у гендерних співвідношеннях Вінницької області: жінки порівняно з чоловіками мають нижчий рівень заробітної плати у зв'язку з представництвом переважно у низькооплачуваних сферах зайнятості; нижча конкурентоспроможність жінок порівняно з чоловіками виникла у зв'язку з сімейним станом, обов'язками у сім'ї, народженням дітей; переважає низький відсоток представництва жінок у галузях, що мають престижність та високий дохід.

Ринок праці Вінницької області характеризується високим освітньо-кваліфікаційним рівнем жінок та чоловіків, а також достатньо високим рівнем зайнятості. Водночас, становище жінок на ринку праці Вінницької області менш сприятливе, ніж чоловіків. Безробіття серед жінок спричинено вужчим професійним вибором, відсутністю необхідних робочих місць або необхідної кваліфікації, а також й чинниками, що характеризуються за ознакою статі зокрема, у зв'язку з репродуктивною функцією. Гендерні диспропорції на ринку праці зумовлені не лише меншою мобільністю, зацікавленістю жінок у роботі неповний робочий час, але й значним впливом традиційних гендерних стереотипів на місце жінок і чоловіків у суспільстві та з обмеженими можливостями професійної реалізації порівняно з чоловіками, через що жінки вимушені працювати в менш престижних сферах зайнятості.

Для того, щоб забезпечити рівні можливості жінок і чоловіків на ринку праці у Вінницькій області необхідно: продовжувати розробляти та реалізовувати регіональні гендерні програми, які допомагають зменшити диспропорції у гендерних співвідношеннях на ринку праці Вінницької області; проводити дослідження гендерних відносин у Вінницькій області; органам влади надавати підтримку щодо рівності прав та можливостей жінок і чоловіків у працевлаштуванні та кар'єрному зростанні, підвищенні кваліфікації та перепідготовці, провадженні підприємницької діяльності; сприяти у збільшенні кількості жінок в органах влади та представницьких органах; зменшити розрив у рівні оплати праці чоловіків і жінок; дотримуватися принципу гендерної рівності на всіх рівнях та у всіх сферах діяльності.

References:

1. Blyzniuk, V. (2004). Economy-related gender relations. In *Fundamentals of Gender Theory: Textbook* (pp. 327–353). Kyiv: K.I.S. [In Ukrainian]. [Близнюк В. Гендерні відносини в економічній сфері // Основи теорії гендеру: Навчальний посібник. Київ: К.І.С., 2004. С. 327–353.]
2. Butler, J. (1990). *Gender trouble: feminism and the subversion of identity*. New York: Routledge, 1990.
3. Council of Europe (2018). *Gender Equality Strategy for 2018–2023*. Retrieved from: <https://rm.coe.int/prems-041318-gbr-gender-equality-strategy-2023-ukr-new2/16808b35a>.
4. EU-UA (2019). *Report on the activities for the implementation of gender equality policy for 2017 – first half of 2019*. Retrieved from: https://eu-ua.org/sites/default/files/inline/files/zvit_po_genderu_-_19_07_2019.pdf. [In Ukrainian]. [Звіт про діяльність з реалізації політики гендерної рівності за 2017 р. – I півріччя 2019 р. – Режим доступу: https://eu-ua.org/sites/default/files/inline/files/zvit_po_genderu_-_19_07_2019.pdf]
5. Gender in Details (2018). *Global Gender Gap Index: Results of 2018 and Ukraine's Failure*. Retrieved from: <https://genderindetail.org.ua/season-topic/polityka/index-globalnogo-gendernogo-rozrivu-pidsumki-2018-roku-i-proval-ukraini-134904.html>. [In Ukrainian]. [Гендер у деталях (2018). Індекс глобального гендерного розриву: підсумки 2018 року і провал України. – Режим доступу: <https://genderindetail.org.ua/season-topic/polityka/index-globalnogo-gendernogo-rozrivu-pidsumki-2018-roku-i-proval-ukraini-134904.html>]
6. *Glossary of basic gender concepts* (2007). Geneva: International Labor Office. [In Ukrainian]. [Глосарій основних гендерних понять. Женева: Міжнародне бюро праці, 2007. 11 с.]
7. Hartmann, H. (1981). The family as locus of gender, class and political struggle: the example of housework. *Signs*, 6(3), 366–394.
8. Herasymenko, H. V. (2003). Gender features of employment in Ukraine: horizontal occupational segregation on the basis of sex. *Bulletin of the Podolian University of Technology*, 4(1)2, 105–109. [In Ukrainian]. [Герасименко Г.В. Гендерні особливості зайнятості населення України: горизонтальна професійна сегрегація за ознакою статі // Вісник технологічного університету Поділля. №4. Ч.1. Т.2. Хмельницький, 2003. С. 105–109.]

9. Kimmel, M. (2003). Globalization and its mal(e) contents: the gendered moral and political economy of terrorism. *International Sociology*, 18, 603–618.
10. Kupets, O. (2010). *An integrated gender approach in the labor market of Ukraine and the role of the state employment service*. The International Labor Office, the Decent Work Technical Support Unit and the ILO Office for Central and Eastern Europe. Kyiv: ILO. Retrieved from: [wcms_168913.pdf](#). [In Ukrainian]. [Купець О. Комплексний гендерний підхід на ринку праці України та роль державної служби зайнятості; Міжнародне бюро праці, Група технічної підтримки з питань гідної праці та Бюро МОП для країн Центральної та Східної Європи. Київ: МБП, 2010. Режим доступу: [wcms_168913.pdf](#)]
11. Markun, V. P., Ataman L. V. (2016). Current trends in external labor migration in Ukraine, its causes and impact assessment. *Scientific Bulletin of Vinnytsia State Pedagogical University. Series: Geography*, 28(1-2), 177–186. [In Ukrainian]. [Маркун В. Р., Атаман Л. В. Сучасні тенденції зовнішньої трудової міграції в Україні, її причини та оцінка наслідків // *Наукові записки Вінницького державного педагогічного університету імені Михайла Коцюбинського*. Серія: Географія. 2016. Вип. 28, № 1-2. С.177–186.]
12. Mezentseva, N. I. (2009). Gender geography as a new direction of socio-geographical research in Ukraine. In *Regional problems of Ukraine: geographical analysis and search for solutions* (pp. 315–321). Kherson: Vyshemyrskyi. [In Ukrainian]. [Мезенцева Н. І. Гендерна географія як новий напрям суспільно-географічних досліджень в Україні // *Регіональні проблеми України: географічний аналіз та пошук шляхів вирішення*. Херсон: ПП Вишемирський, 2009. С. 315–321.]
13. Mezentseva, N. I., Kryvets, O. O. (2010). Socio-geographical aspects of gender research. *Ekonomichna ta Sotsialna Geografiya*, 60, 37–42. [In Ukrainian]. [Мезенцева Н. І., Кривець О. О. Суспільно-географічні аспекти гендерних досліджень // *Економічна та соціальна географія*. 2010. Вип. 60. С. 37–42.]
14. Mezentseva, N. I., Kryvets, O. O. (2013a). Gender aspects of the labour market of Ukraine. *Bulletin of Taras Shevchenko National University of Kyiv: Geography Series*, 61, 28–31. [In Ukrainian]. [Мезенцева Н.І., Кривець О. О. Гендерні аспекти ринку праці України // *Вісник Київського університету*. 2013. Вип. 61. С. 28–31.]
15. Mezentseva, N. I., Kryvets, O. O. (2013b). Gender Ratio in Labor Market of Ukraine. *Kyiv Geographical Yearbook*, 8, 47–51.
16. Mezentseva, N. I., Kryvets, O. O. (2013c). *Gender and geography in Ukraine*. Kyiv: Nika-Tsentr. [In Ukrainian]. [Мезенцева Н.І., Кривець О. О. Гендер і географія в Україні: Монографія. К.: Ніка-Центр, 2013. 194 с.]
17. Pokryshuk, V. S. (2011). Problems of gender employment in the labor market of Ukraine. *Ukraine: aspects of work*, 2, 3–10. [In Ukrainian]. [Покришук В. С. Проблеми гендерної зайнятості населення на ринку праці України // *Україна: аспекти праці*. 2011. № 2. С. 3–10.]
18. Qualification Map of Ukraine (2020). *Working in Ukraine. Part 1*. Retrieved from: <http://www.futureskills.org.ua/ua/news/33>. [In Ukrainian]. [Кваліфікаційна мапа України (вебсайт). Працюючі в Україні. Частина 1. Режим доступу: <http://www.futureskills.org.ua/ua/news/33>]
19. Scott, J. (1999). *Gender and the Politics of History*. New York: Columbla University Press.
20. Verkhovna Rada of Ukraine (2018). *On the approval of the state social program of maintenance of equal rights and opportunities for women and men for till 2021*. Retrieved from: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/273-2018-п>. [In Ukrainian]. [Верховна Рада України (2018). Про затвердження Державної соціальної програми забезпечення рівних прав та можливостей жінок і чоловіків на період до 2021 року. Режим доступу: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/273-2018-п>]
21. Vinnytsia City Council (2019). *The program of Vinnytsia City Council “Community for Equality” to ensure equal rights and opportunities for women and men until 2023*. Access mode: <https://www.vmr.gov.ua/Docs/CityCouncilDecisions/2019/%E2%84%961567%2022-02-2019.pdf>. [Вінницька міська рада (2019). Програма Вінницької міської ради «Громада за рівність» щодо забезпечення рівних прав та можливостей жінок і чоловіків на період до 2023 року». Режим доступу: <https://www.vmr.gov.ua/Docs/CityCouncilDecisions/2019/%E2%84%961567%2022-02-2019.pdf>]

SCALES, DYNAMICS AND SPATIAL PATTERNS OF FORCED INTERNAL DISPLACEMENT OF POPULATION IN THE EAST OF UKRAINE

Maryna LOHVINOVA

*V. N. Karazin Kharkiv National University, Ukraine
logvinova_mari94@ukr.net*

Abstract: Eastern Ukraine is a region where for the first time during the time of independent Ukraine in 2014 forced internal migration of the population arose, as well as a region that accepted almost 2/3 of all internally displaced persons (IDPs). The uneven concentration of IDPs in the Eastern region of Ukraine creates an excessive burden on the labor market, infrastructure, and local authorities. The purpose of the study is to identify and explain the spatio-temporal features of forced internal displacement in the East of Ukraine from 2014 to 2019. The study is based on statistics from the Ministry of Social Policy of Ukraine, Donetsk, Luhansk and Kharkiv regional state administrations. The following research methods were used in the work: mathematical-statistical, analysis and synthesis method, generalization, description, systematization, retrospective, graphic, cartographic and cartographic modeling. The study of the dynamic aspects of IDPs in the region revealed a gradual decrease in the dynamics of the number of IDPs, which may be due to the successful integration of forced migrants into host communities, the reluctance to confirm the status of IDPs through bureaucratic procedures and periodic inspections, or with repeated displacement. Analysis of the spatial characteristics of IDPs by city, city councils and districts of the Eastern region of Ukraine allowed us to distinguish three categories of IDPs depending on their location in the region. Among them: the overwhelming majority – IDPs of retirement age, who are guided by the factor of territorial proximity, are registered in the areas closest to the demarcation line, although most of them actually live in territory beyond the control of Ukraine, and carry out periodic trips through the demarcation line; IDPs of working age, which are mainly located in cities for the purpose of employment and access to quality services; the most vulnerable and socially unprotected categories living in places of compact accommodation of IDPs, but their minority. The age structure of IDPs is considered, the predominant age group of all regions of Eastern Ukraine are pensioners. The regions with the highest share of pensioners and a large demographic burden of pensioners and IDP children on the local population are identified. In particular, in some areas of the Luhansk region, the number of IDP pensioners is almost double that of the local population of all age groups. This situation requires special attention, since an excessive concentration of IDP pensioners in these territories can lead to a deep demographic crisis.

So, the socio-geographical analysis of the spatial distribution of IDPs in the Eastern region of Ukraine shows the real extent of forced internal population displacement in the region, and the analysis of the age structure of IDPs allows one to determine the options for the impact of forced migrations on the socio-economic development of host regions and serves as an indicator of the need to adopt appropriate programs or decisions regarding the improvement of the situation of IDPs.

Key words: forced migration, internal displacement of the population, internally displaced persons (IDPs), migrants, Eastern Ukraine, military conflict, demographic burden.

DOI: <https://doi.org/10.17721/2413-7154/2020.83.29-36>

UDC: 911.3:314.151.3

Received: May 8, 2020.

Revised: May 24, 2020.

Accepted: May 28, 2020.

МАСШТАБИ, ДИНАМІКА ТА ПРОСТОРОВІ ОСОБЛИВОСТІ ВИМУШЕНОГО ВНУТРІШНЬОГО ПЕРЕМІЩЕННЯ НАСЕЛЕННЯ НА СХОДІ УКРАЇНИ

Марина ЛОГВИНОВА

*Харківський національний університет імені В. Н. Каразіна, Україна
logvinova_mari94@ukr.net*

Анотація: Східна Україна – регіон, де вперше за часів незалежної України у 2014 р. виникли вимушені внутрішні міграції населення, а також регіон, який прийняв майже 2/3 усіх внутрішньо переміщених осіб (ВПО). Нерівномірна концентрація ВПО по території Східного регіону України створює надмірне навантаження на ринок праці, об'єкти інфраструктури, органи місцевої влади. Мета дослідження полягає у виявленні та поясненні просторово-часових особливостей вимушеного внутрішнього переміщення населення на Сході України з 2014 по 2019 рр. Дослідження базується на статистичних даних Міністерства соціальної політики України, Донецької, Луганської та Харківської обласних державних адміністрацій. У роботі використано такі методи дослідження: математико-статистичний, метод аналізу та синтезу, узагальнення, опису, систематизації, ретроспективний, графічний, картографічний та картографічного моделювання. В результаті дослідження динамічних аспектів ВПО в регіоні виявлено поступове зменшення динаміки їх чисельності, що може бути пов'язано з успішною інтеграцією вимушених мігрантів у приймаючі громади, небажанням підтверджувати статус ВПО через бюрократичні процедури і періодичні перевірки або з повторним переміщенням. Аналіз просторових особливостей ВПО у розрізі міст, міських рад та районів Східного регіону України дозволив виділити три категорії ВПО в залежності від їх розміщення у регіоні. Серед них: переважна більшість – ВПО пенсійного віку, які орієнтуються на фактор територіальної близькості, реєструються у найближчих до лінії розмежування районах, хоча більшість із них фактично проживає на невідконтрольній Україні території, та здійснюють періодичні поїздки через лінію розмежування; ВПО працездатного віку, які розміщуються переважно у містах з метою працевлаштування та доступу до якісних послуг; найбільш вразливі та соціально незахищені категорії ВПО, які проживають у місцях компактного проживання населення, однак їх меншість. Розглянуто вікову структуру ВПО, переважаючою віковою групою усіх областей Східного регіону є пенсіонери. Визначено регіони із найвищою часткою пенсіонерів та надмірним демографічним навантаженням пенсіонерів та дітей з числа ВПО на місцеve населення. Зокрема, у деяких районах Луганської області чисельність пенсіонерів ВПО майже вдвічі перевищує чисельність місцевого населення всіх вікових груп. Така ситуація потребує особливої уваги, оскільки надмірна концентрація пенсіонерів ВПО на цих територіях може призвести до глибокої демографічної кризи. Отже, проведений суспільно-географічний аналіз просторового розподілу ВПО у Східному регіоні України показує реальні масштаби вимушеного внутрішнього переміщення населення в регіоні, а аналіз вікової структури ВПО дозволяє визначити варіанти впливу вимушених міграцій на соціально-економічний розвиток приймаючих регіонів та виступає індикатором необхідності прийняття відповідних програм або рішень щодо покращення становища ВПО.

Ключові слова: вимушена міграція, внутрішнє переміщення населення, внутрішньо переміщені особи (ВПО), мігранти, Східна Україна, воєнний конфлікт, демографічне навантаження.

Вступ. Воєнний конфлікт з 2014 р., погіршення воєнно-політичної ситуації на Донбасі, окупація частини території Донецької та Луганської областей, поділ їх на дві частини, одна з яких контролюється українським урядом, а інша – так званими владами «самопроголошених республік», вперше за часів незалежності України спричинили масові вимушені внутрішні переміщення населення та появу нової для нашої країни категорії мігрантів – внутрішньо переміщених осіб (ВПО). Однак, воєнний конфлікт на Донбасі, який став головною причиною вимушених міграцій в Україні з 2014 р., викликаний сукупністю передумов та чинників, які вплинули на його активізацію або безпосередньо призвели до вимушених переміщень (Libanova, Horbulin, & Pyrozhkov, 2015). Серед головних передумов, на наш погляд, є тривалі процеси заселення Східної України, строкатий етнонаціональний та етнолінгвістичний склад населення, міграційна політика радянського уряду «залучення робітників» з різних перенаселених регіонів Радянського Союзу у XX столітті, формування особливого регіонального соціуму Донбасу, якому притаманні «радянські цінності», територіальна приналежність населення Донбасу до України, а ментальна – до Росії, значні зв'язки, у т.ч. і родинні, населення Донбасу з Росією. До новітніх чинників конфлікту, на наш погляд, належать: зміна вектору зовнішньої політики та економіки на європейський, розірвання усталених десятиліттями економічних відносин із Росією, неувага центральної української влади до вирішення соціально-економічних проблем Донбасу, специфіка політичної ситуації в країні, значний російський вплив на політичне та культурне життя Донбасу. Починаючи з 2014 року вимушені міграції, спричинені воєнним конфліктом на Донбасі, супроводжуються безпековими, економічними, соціальними, психологічними, індивідуальними чинниками.

За даними Міністерства соціальної політики України станом на кінець березня 2020 року чисельність ВПО в Україні складає 1 млн 447 тис осіб (3,5 % від загальної чисельності населення країни) (Ministry of Social Policy of Ukraine, 2020). У найбільш активні фази воєнного конфлікту на Донбасі їх кількість сягала 1,8 млн осіб. Східна Україна, де власне і почався воєнний конфлікт та виникли вимушені внутрішні переміщення населення, прийняла майже 2/3 усіх ВПО. Станом на 01.01.2019 р. на території Донецької, Луганської та Харківської областей проживає 64,85 % від загальної чисельності ВПО в Україні, а зазначені області займають відповідно перше, друге та четверте (після м. Києва) місця за їх чисельністю. У Донецькій та Луганській областях є населені пункти та райони, у яких чисельність ВПО значно перевищує чисельність місцевого населення, що створює надмірне навантаження на ринок праці, об'єкти інфраструктури, органи місцевої влади тощо (Ministry of Social Policy of Ukraine, 2020).

Усе вищезазначене підтверджує важливість та актуальність проведення досліджень саме у Східній Україні, оскільки це регіон з найвищою в Україні часткою ВПО, проблеми переселенців все

ще залишаються невирішеними, ВПО впливають на соціально-економічний розвиток регіонів та приймаючих громад, змінюють структурні особливості демографічної ситуації у регіоні. Тому комплексний просторово-часовий аналіз ВПО у розрізі міст, міських рад та районів Східної України дозволить виявити та проаналізувати сучасні масштаби вимушених міграцій, розглянути динамічні особливості, визначити територіальні диспропорції їх розміщення, що особливо актуально у контексті виявлення людського потенціалу ВПО, впливу їх на приймаючі громади та регіони, розробки регіональних стратегій щодо покращення соціально-економічного становища вимушених мігрантів тощо.

Аналіз останніх досліджень та публікацій.

Дане дослідження спирається на теоретичні та практичні напрацювання вітчизняних авторів, присвячених міграційним процесам, зокрема вимушеним міграціям населення. Серед науковців, які займалися даною проблематикою слід зазначити соціологів, економістів, демографів, суспільних географів, зокрема, В. Антонюк, Н. Гусеву, Е. Лібанову, О. Малиновську, О. Новікову, Л. Немець, К. Сегіду, В. Смалю, С. Пугача та ін. Е. Лібанова, О. Новікова, С. Пирожков та ін. вивчали сучасні міграційні процеси в Україні у контексті глобальних викликів, вимушене переміщення з Автономної Республіки Крим та Донбасу та його наслідки (Libanova et al. 2015; Pyrozhkov et al., 2018). Співробітники Інституту економіки промисловості О. Новікова, О. Амоша, В. Антонюк приділяють велику увагу проблемам соціально-економічного розвитку Донбасу, причинам та наслідкам воєнного конфлікту, дослідженню людського потенціалу ВПО (Novikova, Amosha, & Antoniuk, 2016).

Багато досліджень, присвячених вимушеним міграціям, проведено суспільними географами Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна. Зокрема, Л. Немець, К. Сегіда, Н. Гусева, М. Логвинова та ін. досліджували просторово-часові особливості внутрішнього переміщення населення у Харківській області, а також фактори, які впливають на вибір переселенцями області як регіону для свого проживання, соціально-економічні, інституційні та психологічні проблеми ВПО, можливі шляхи їх успішного вирішення, питання інтеграції ВПО у приймаючі громади тощо (Niemets, Husieva, Lohvynova, Kandyba, & Kliuchko, 2018; Niemets et al., 2019; Niemets, Husieva, Pohrebskyi, Bartosh, & Lohvynova, 2019). Обрана методика суспільно-географічного дослідження внутрішнього переміщення населення спирається на праці К. Немця, Л. Немець (Niemets & Niemets, 2014) та М. Логвинової (Lohvynova, 2019c). Однак, на сьогодні не достатньо вивченими залишаються питання просторового розміщення ВПО, людського потенціалу переселенців та їх впливу на соціально-економічний розвиток приймаючих регіонів, що потребує подальших суспільно-географічних досліджень.

Теоретико-методологічні основи дослідження

Мета дослідження полягає у виявленні та обґрунтуванні просторово-часових особливостей вимушеного внутрішнього переміщення населення на Сході України з 2014 по 2019 рр. Ключовими питаннями даного дослідження виступають такі питання: Як змінилась чисельність ВПО на Сході України за період 2014-2019 рр.? Які адміністративно-територіальні одиниці Східної України прийняли найбільше ВПО? Які чинники впливають на розміщення ВПО у Східному регіоні? Для пошуку конкретних відповідей на дані запитання та для досягнення мети дослідження нами поставлені наступні дослідницькі завдання: проаналізувати динаміку чисельності ВПО на Сході України за період 2014-2019 рр., виявити різкі підйоми та спади, пояснити їх причини; розглянути регіональні особливості розміщення ВПО у розрізі міст обласного значення, міських рад та районів Східної України; пояснити чинники надмірної концентрації ВПО у деяких адміністративно-територіальних одиницях; проаналізувати регіональні відмінності вікової структури ВПО.

Методика суспільно-географічного дослідження внутрішнього переміщення населення на Сході України базується на комплексі філософських, загальнонаукових та конкретнаукових методів та низці міжгалузевих підходів. Оскільки внутрішнє переміщення населення є невід'ємною складовою сучасних міграційних процесів України, у дослідженні використовувались такі підходи: *географічний* (розглядає внутрішнє переміщення населення у просторовому аспекті, забезпечує комплексність суспільно-географічного дослідження); *системний* (внутрішнє переміщення населення розглядається як велика, складна, відкрита, багаторівнева підсистема складної міграційної системи регіону); *синергетичний* (у дослідженні складових елементів міграційних процесів у загальній демографічній системі з позицій її можливостей до еволюції і саморозвитку); *історичний* (для виявлення динамічних особливостей ВПО); *демографічний* (розглядає явище вимушеної міграції через призму демографічних показників: чисельності населення, статевовікової структури та відтворення населення); *економічний* (вплив ВПО на соціально-економічний розвиток регіонів) тощо (Niemets & Niemets, 2014; Lohvynova, 2019c).

Методика дослідження включає наступні методи: *математико-статистичний метод* – для збору, обробки та аналізу первинних статистичних матеріалів щодо вимушених мігрантів; *методи аналізу та синтезу* – для виокремлення регіональних особливостей розміщення, враховуючи певні демографічні та економічні показники ВПО; *метод узагальнення* – для узагальнення наявних статистичних даних щодо ВПО; *метод опису* – для опису просторово-часових особливостей вимушених мігрантів; *метод систематизації* – для систематизації отриманої інформації про об'єкт дослідження у вигляді системи даних; *ретроспективний метод* – для виявлення

динамічних особливостей ВПО; *графічний метод* – для візуалізації результатів дослідження, наочного відображення процесів і явищ з метою подальшого аналізу отриманої інформації у просторово-часовому континуумі; *картографічний метод і картографічне моделювання* – для картографування та візуалізації просторово-часових особливостей ВПО (Niemets & Niemets, 2014; Lohvynova, 2019c; Niemets et al., 2019).

Дослідження базується на реальних статистичних даних, узагальнених Міністерством соціальної політики України, яке веде облік внутрішнього переміщених осіб за такими категоріями: кількість ВПО, кількість сімей ВПО, серед них: кількість дітей, осіб працездатного віку, пенсіонерів, осіб з інвалідністю. Статистичні дані у розрізі міст обласного значення, міських рад та районів одержано за допомогою запитів про доступ до публічної інформації до Донецької, Луганської та Харківської обласних державних адміністрацій та Харківської міської ради. Дані щодо кількості ВПО, які не змогли успішно інтегруватись у приймаючі громади та мешкають у місцях компактного проживання ВПО надало Міністерство з питань реінтеграції тимчасово окупованих територій України.

Результати дослідження та їх обговорення.

За масштабами вимушених міграцій Східна Україна була та залишається регіоном із найбільшою чисельністю внутрішньо переміщених осіб, оскільки саме на Донбасі вперше за часів незалежності України, починаючи з 2014 р. виникли вимушені міграції населення. Масштаби вимушеного внутрішнього переміщення населення змінювались в залежності від погіршення воєнно-політичної ситуації на Донбасі, дій уряду щодо забезпечення населення ВПО соціальними виплатами та обумовлені прагненням ВПО зберегти власне життя та свободу, а також соціально-економічними та культурно-ціннісними чинниками (Lohvynova, 2019a).

Починаючи з 2014 року у Східній Україні відбулось декілька хвиль вимушеної міграції. В залежності від цього змінювалась чисельність ВПО. На початку воєнного конфлікту на Донбасі навесні 2014 р. вимушені переміщення населення ще не були такими масовими, більшість мігрантів, які покинули тимчасово окуповані території України вважали, що це ненадовго і мали наміри повернутись після завершення конфлікту. Вони шукали тимчасове житло у друзів, родичів чи знайомих та очікували стабілізації ситуації (Pyrozhkov et al., 2018; Lohvynova, 2020). Перші дані про ВПО зі Сходу України зафіксовані 31.10.2014 року. Тоді в Україні налічувалось 113 тис ВПО, переважно з Луганської області, з яких 16,2 % розмістились у Донецькій області, 11,3 % – у м. Києві, 10,0 % – у Дніпропетровській області, 9,5 % – у Харківській області. Лише 0,6 % від усіх ВПО України зареєстровано у Луганській області. До кінця року чисельність ВПО рекордно збільшилась у Луганській області з 684 осіб до 85581 особи (на 12411,8 %), у Донецькій області з 18355 осіб до 300265 осіб (на 1539,9 %), у Харківській області з 10795 осіб до 106281 особи (на 884,5 %) (рис. 1). Загалом по Україні станом на 05.01.2015 року

zareєстровано 842439 ВПО (Ministry of Social Policy of Ukraine, 2020). Це люди, які безпосередньо постраждали від бойових дій – зазнали загрози власного життя чи життя рідних і близьких людей, зіткнулись з руйнуванням житла, втратили майно та роботу (Lohvynova, 2019a; Lohvynova, 2020).

Найбільшою чисельність ВПО в Україні з часу їх появи була у середині 2016 року – 1785740 осіб. Східний регіон України тоді прийняв 67,0 % від їх загальної чисельності, зокрема, Донецька область – 727993 особи, Луганська область – 273632 особи, Харківська область – 190324 особи (Ministry of Social Policy of Ukraine, 2020). На збільшення чисельності ВПО вплинули рішення так званих «ДНР» та «ЛНР» щодо прийняття усіма жителями цих «республік» їх громадянства. Це поставило населення тимчасово окупованих територій України перед вибором: або прийняти громадянство «самопроголошених республік», або переселитись на підконтрольну українському уряду територію та отримати статус ВПО (Niemets et al., 2019). Ретельно обдумуючи

рішення про міграцію, переселенці вже обирали регіони з високим рівнем соціально-економічного розвитку та, як правило, не планували повернутися назад. Суттєвим приводом до вимушеної міграції населення у цей період стала активізація бойових дій в районі Мар'їнки та Авдіївки у січні-лютому 2016 р., що спричинило реальну загрозу життю та здоров'ю населення.

Починаючи з 2017 року чисельність ВПО в регіоні стрімко зменшується, що говорить про успішну інтеграцію вимушених мігрантів у приймаючі спільноти або небажання підтверджувати статус ВПО, спричинене бюрократичними процедурами та періодичними перевітками (Niemets et al., 2018; Niemets et al., 2019). Також існують випадки повторного вимушеного переміщення у інші регіони України або за кордон частини ВПО, яка не змогла успішно інтегруватися у попередньому місці переміщення. Станом на 01.01.2019 р. частка ВПО Донецької, Луганської та Харківської областей від загальної чисельності ВПО в Україні становить

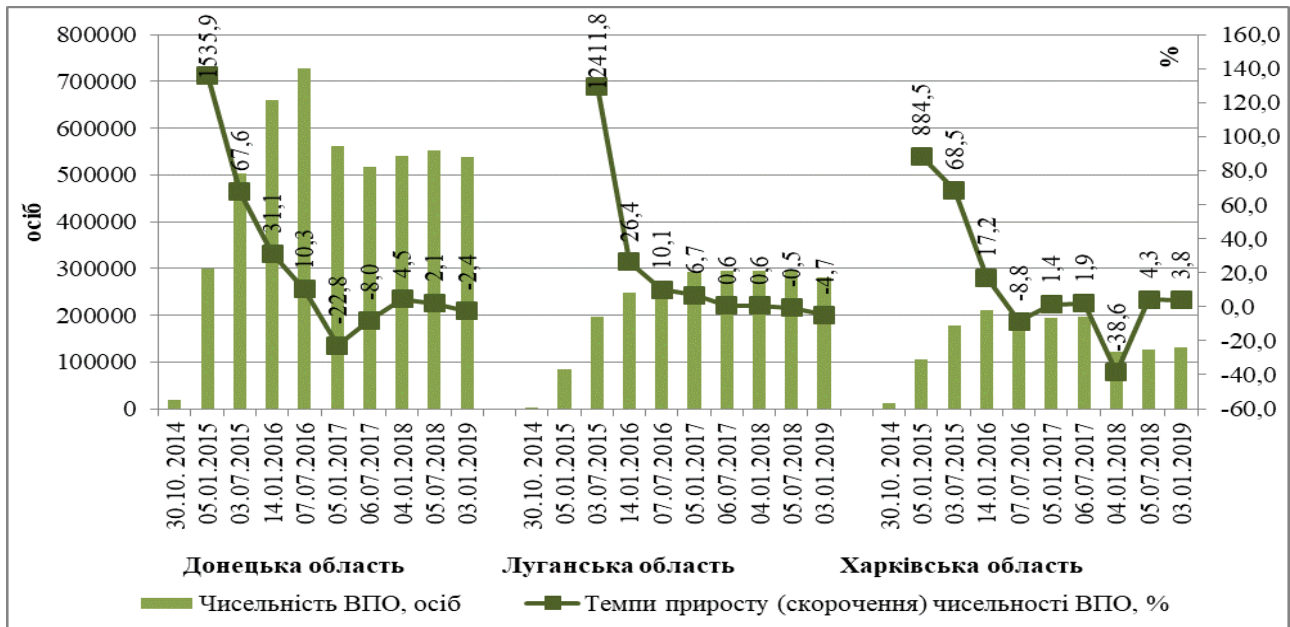

Рис. 1. Динаміка чисельності ВПО у Донецькій, Луганській та Харківській областях за 2014-2019 рр. (підраховано та побудовано автором за даними Міністерства соціальної політики України, 2020)

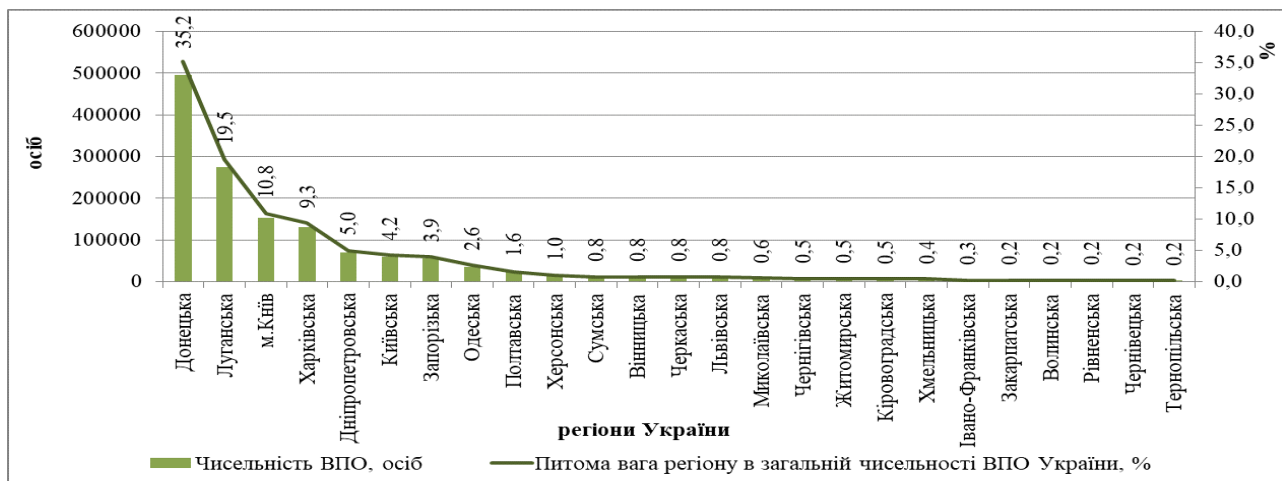

Рис. 2. Розподіл регіонів України за чисельністю та питомою вагою ВПО станом на 01.01.2019 року (підраховано та побудовано автором за даними Міністерства соціальної політики України, 2020)

64,85 %, а зазначені області займають відповідно перше, друге та четверте (після м. Києва) місця за їх чисельністю (рис. 2) (Ministry of Social Policy of Ukraine, 2020).

Внутрішньо переміщені особи по території Східного регіону України розміщені вкрай нерівномірно. Щодо факторів, які впливають на вибір ВПО адміністративно-територіальної одиниці у межах Східного регіону для розміщення, їх можна поділити на декілька категорій.

Перша категорія – ВПО, які зіткнулись із пошкодженням або втратою житла, майна, втратили роботу в результаті погіршення воєнно-політичної ситуації на Донбасі, загострення воєнних дій, обдуманно прийняли рішення щодо переміщення без можливостей повернення на попереднє місце проживання (Lohvynova, 2020). Такі ВПО обирали для розміщення здебільшого обласні центри, міста обласного та районного значення із розвинутими ринками праці, промисловою спеціалізацією, яка відповідає кваліфікації населення Донбасу, необхідною інфраструктурою тощо. Серед представників цієї категорії ВПО висока частка працездатного населення (Lohvynova, 2019b).

Друга категорія ВПО, серед представників якої переважно пенсіонери та особи, які отримують соціальні виплати, обрала шлях проживання по обидва боки лінії розмежування, тому сконцентрована у прилеглих до лінії розмежування населених пунктах. Переселенці, у яких на тимчасово окупованій території залишились родичі та близькі люди, які потребують догляду, майно та присадибні ділянки, змінили місце проживання та зареєструвались як ВПО, хоча фактично мешкають на непідконтрольній Україні території та не вважаються внутрішньо переміщеними особами. У 2015 році в Україні внаслідок прийняття низки законів та постанов щодо регулювання суспільних відносин, пов'язаних із внутрішнім переміщенням осіб з окремих районів Донецької та Луганської області, непідконтрольних Україні внаслідок воєнного конфлікту на Донбасі виникло явище т.з. «пенсійного туризму». Згідно з постановою № 595 пенсіонери опинились перед вибором: покинути тимчасово окуповані території України та отримати статус внутрішньо переміщеної особи, або залишатись на непідконтрольній Україною території без гарантованих державою соціальних виплат на невизначений час. Обравши перший варіант, перед пенсіонерами постали проблеми забезпеченості житлом, продуктами харчування та медикаментами, оскільки єдиними джерелом їх існування залишилась мізерна пенсія. Тому практикою для сотень тисяч людей, переважно пенсійного віку, та єдиною можливістю отримання належних їм та гарантованих державою виплат, стала їх реєстрація як ВПО, але де-факто вони проживають на тимчасово непідконтрольній території України та регулярно переміщуються через лінію зіткнення з метою отримання пенсії та інших соціальних виплат (Niemets et al., 2018; Niemets et al., 2019; Niemets et al., 2019).

Третя категорія ВПО – особи, які проживають у місцях компактного проживання. Як правило, це найбільш вразливі категорії – багатодітні родини, матері-одиначки, особи з інвалідністю, пенсіонери, які втратили власне житло та найбільш потребують державної допомоги. Частка населення даної категорії становить 0,33 % (3109 осіб) від загальної чисельності ВПО в регіоні (Ministry of Reintegration of Temporarily Occupied Territories of Ukraine, 2020).

Станом на 01.01.2019 р. 35,2 % (538 751 особа) усіх ВПО України проживають на території Донецької області, 19,5 % (280549 осіб) – у Луганській області та 9,3 % (131564 особи) – у Харківській області. Питома вага ВПО Донецької області у Східному регіоні України – 56,7 %, Луганської області – 29,5 %, Харківської області – 13,8 % (Ministry of Social Policy of Ukraine, 2020). Для Східного регіону характерна надмірна концентрація ВПО у містах, що дає переселенцям доступ до ринків праці та можливість забезпечення якісними соціальними послугами.

У регіональному аспекті найбільша питома вага ВПО серед їх загальної чисельності в регіоні у містах Маріуполь – 10,5 % (99967 осіб), Харків – 9,2 % (87887 осіб), Северодонецьк – 5,4 % (51189 осіб), Бахмут – 4,3 % (41308 осіб), Слов'янськ – 3,9 % (37051 особа). Серед районів найбільша частка ВПО у Волноваському районі Донецької області – 5,3 % (50719 осіб) та центральних районах Луганської області – Біловодському – 3,9 % (36898 осіб) та Старобільському – 3,1 % (29330 осіб) (Donetsk Regional State Administration, 2020; Luhansk Regional State Administration, 2020). У Харківській області 66,8 % усіх ВПО розміщені в обласному центрі місті Харкові (рис. 3) (Kharkiv Regional State Administration, 2020).

ВПО чинять неабияке навантаження на приймаючі їх громади та регіони, а у деяких населених пунктах Східної України їх чисельність майже вдвічі перевищує чисельність місцевого населення. Так, наприклад, у Марківському районі Луганської області на 1000 осіб місцевого населення проживає 1969 осіб ВПО, у Біловодському районі – 1594 особи, у Міловському районі – 1115 осіб (Luhansk Regional State Administration, 2020). Високе навантаження ВПО на 1000 осіб місцевого населення (понад 500 осіб) і у Донецькій області – м. Бахмут, Лиманській міській раді, м. Новогродівка, Волноваському, Мангушському, Нікольському, Слов'янському районах (Donetsk Regional State Administration, 2020). Така кількість зареєстрованих ВПО створює надмірне навантаження на локальні ринки праці, соціальну інфраструктуру, державні органи влади та органи місцевого самоврядування (Novikova et al., 2016; Niemets et al., 2019).

Основною віковою групою ВПО Східного регіону України є пенсіонери. У Луганській області їх частка становить 77,9 % від загальної чисельності ВПО в регіоні, у Донецькій області – 63,1 %, у Харківській області – 41,9 %. Така висока частка пенсіонерів серед ВПО регіону обумовлена прив'язкою виплати пенсій до статусу ВПО та явищем т.з. «пенсійного туризму» (Niemets et al., 2019). У регіональному аспекті найбільша частка пенсіонерів (понад 80 %)

серед населення Біловодського, Кременського, Марківського, Міловського районів Луганської області та Слов'янського, Костянтинівського районів Донецької області. Лідером серед усіх адміністративно-територіальних одиниць Східної України за часткою пенсіонерів серед ВПО є Барвінківський район Харківської області – 89,3 % (рис. 4) (Donetsk Regional State Administration, 2020; Luhansk Regional State Administration, 2020; Kharkiv Regional State Administration, 2020).

Висока частка пенсіонерів у даних районах обумовлена їх близькістю до лінії розмежування, спрощеними процедурами реєстрації місця проживання для отримання статусу ВПО у цих районах та непривабливістю їх для працездатного населення (Niemets et al., 2018). Це також призводить до надмірного демографічного навантаження пенсіонерів та дітей з числа ВПО на працездатне населення, яке на 1000 осіб місцевого населення у Марківському районі Луганської області становить 2647 осіб, Біловодському районі – 2126 осіб та Міловському районі – 1115 осіб відповідно. Високе демографічне навантаження ВПО пенсіонерів та

дітей на 1000 осіб місцевого населення (понад 500 осіб) у м. Бахмут, Лиман, Новгородівка, Волноваському, Мангушському, Нікольському, Слов'янському районах Донецької області та Старобільському районі Луганської області. У Харківській області найбільше навантаження ВПО у Ізюмському (325 осіб), Борівському (186 осіб), Барвінківському (105 осіб) районах та у м. Ізюм (146 осіб), що створює додаткове навантаження на дитячі садочки, школи, конкуренцію за робочі місця серед працюючих пенсіонерів, значні черги у органах соціального захисту населення, об'єктах інфраструктури тощо (Donetsk Regional State Administration, 2020; Luhansk Regional State Administration, 2020; Kharkiv Regional State Administration, 2020).

Висновки

Отже, на Східний регіон України, який є лідером з розміщення внутрішньо переміщених осіб в Україні, припадає 64,85 % від їх загальної чисельності в Україні. Безперечно, найбільша кількість ВПО сконцентрована у Донецькій області. Луганська та Харківська області займають

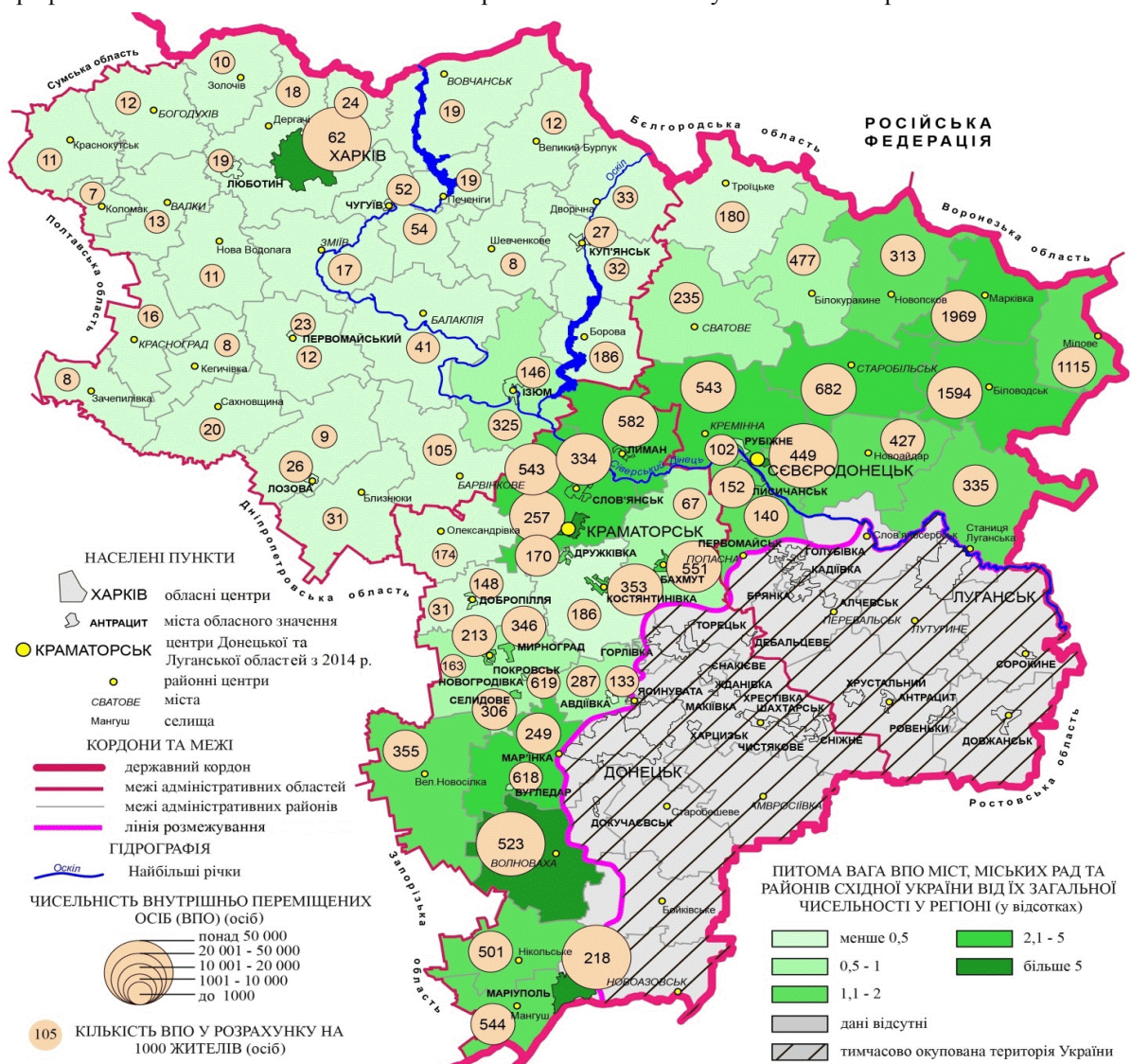

Рис. 3. Просторові особливості ВПО у Східному регіоні України станом на 01.01.2019 року (підраховано та побудовано автором за даними офіційних вебсайтів Донецької, Луганської та Харківської обласних державних адміністрацій)

відповідно друге та четверте місця за чисельністю ВПО в Україні. Динаміка чисельності ВПО в регіоні вказує на спад, що обумовлено, на наш погляд, успішною інтеграцією деяких ВПО у приймаючі громади, небажанням підтверджувати статус ВПО через бюрократичні перепони і періодичні перевірки та повторним переміщенням частини ВПО у інші регіони України або закордон. Це призводить до зменшення частки працездатного населення у віковій структурі ВПО, частка ж пенсіонерів у деяких адміністративно-територіальних одиницях або дещо збільшується, або залишається незмінною. Загалом у віковій структурі населення усіх міст, міських рад та районів Східного регіону, окрім м. Харкова, переважають пенсіонери, а у Луганській області їх частка становить 77,5 %. У трьох районах Луганщини (Біловодському, Марківському, Міловському) чисельність пенсіонерів ВПО перевищує або майже дорівнює чисельності місцевого населення усіх вікових груп. Така ситуація потребує уваги не лише місцевих, а й державних органів влади, оскільки така надмірна

концентрація пенсіонерів ВПО на цих територіях може суттєво поглибити демографічну кризу.

Регіональні особливості розміщення ВПО вказують на нерівномірну їх концентрацію: як правило, орієнтуючись на чинник територіальної близькості до тимчасово непідконтрольних українському уряду територій, ВПО, які мають родичів чи майно на окупованій території реєструються ближче до лінії розмежування та періодично перетинають її з метою догляду за родичами, отримання пенсії, соціальних виплат тощо. ВПО, яких ніщо не тримає на тимчасово окупованій території обрали для свого розміщення великі міста, міста обласного та районного значення із розвинутими ринками праці та інфраструктурою. Таке розміщення ВПО чинить навантаження на локальні ринки праці, але, враховуючи високий працересурсний, культурно-освітній, інноваційний потенціал працездатного населення ВПО, це можна перетворити на перевагу, що полягає у можливості соціально-економічного розвитку регіонів за рахунок ВПО.

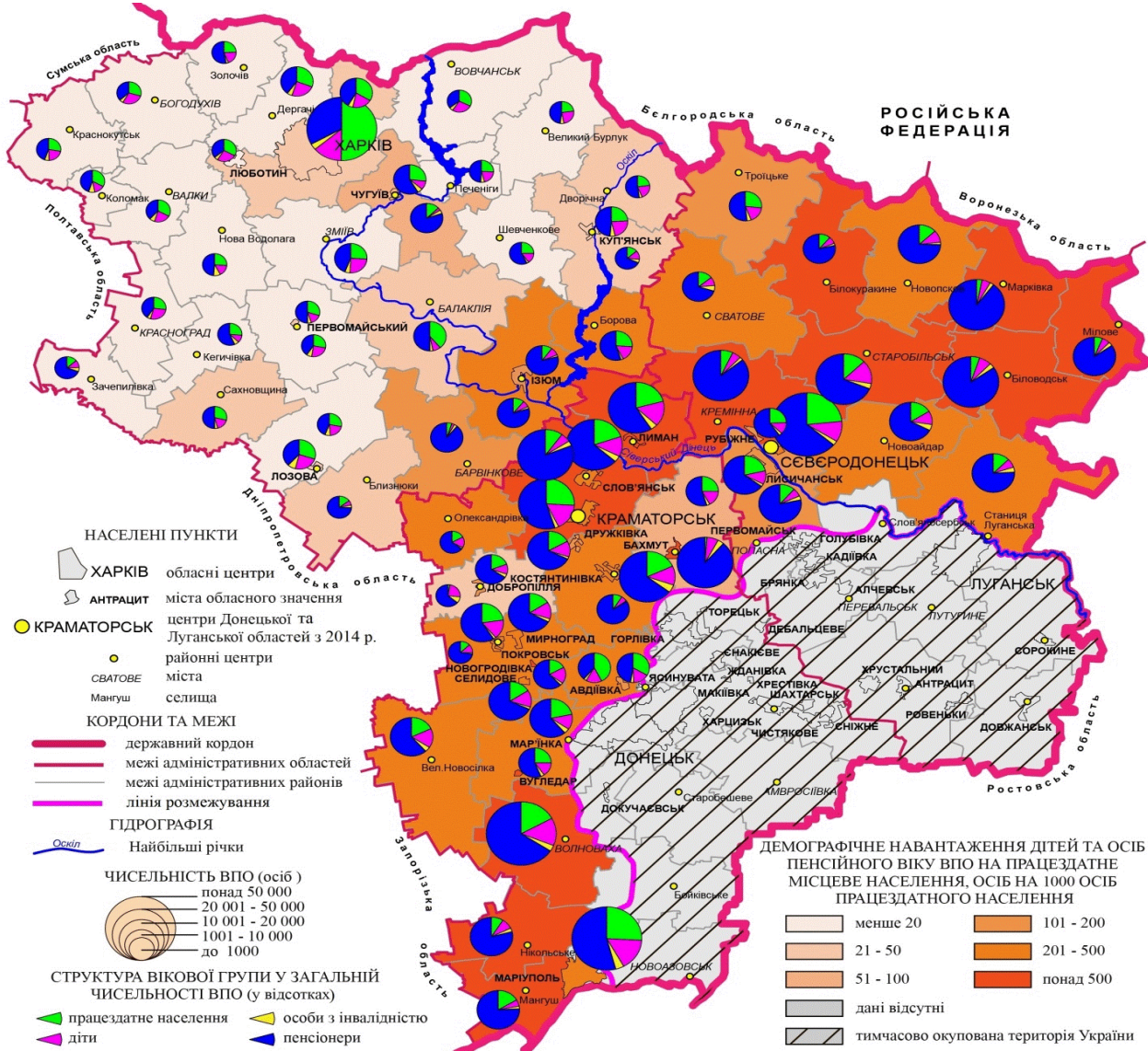

Рис. 4. Вікова структура ВПО Східної України станом на 01.01.2019 року (підраховано та побудовано автором за даними офіційних вебсайтів Донецької, Луганської та Харківської обласних державних адміністрацій)

References:

1. Donetsk Regional State Administration (2020). *Official website*. Access mode: <https://dn.gov.ua/ua>.
2. Kharkiv Regional State Administration (2020). *Official website*. Access mode: <https://kharkivoda.gov.ua>.
3. Libanova, E. M., Horbulin, V. P., & Pyrozhev, S. I. (2015). *The integration policy of Ukrainian society in the context of challenges and threats of events in the Donbas (national report)*. Kyiv: NAS of Ukraine. [In Ukrainian]. [Лібанова Е. М. Політика інтеграції українського суспільства в контексті викликів та загроз подій на Донбасі (національна доповідь) / Е. М. Лібанова, В. П. Горбулін, С. І. Пирожков та ін. [за ред. Е. М. Лібанової]. К.: НАН України, 2015. 363 с.]
4. Lohvynova, M. O. (2019a). Forced migrations in Ukraine: a dynamic aspect. In A. O. Kornus (ed.), *Fourth Sumy scientific geographical readings* (Sumy, Sumy State Pedagogical University and Sumy Department of the Ukrainian Geographical Society) (pp. 147–153). [In Ukrainian]. [Логвинова М. О. Вимушені міграції в Україні: динамічний аспект // Четверті Сумські наукові географічні читання: збірник матеріалів Всеукраїнської наукової конференції, 11-13 жовтня 2019 р. м. Суми. / СумДПУ імені А. С. Макаренка, Сумський відділ Українського географічного товариства; [упорядник Корнус А. О.]. Суми, 2019. С. 147–153.]
5. Lohvynova, M. O. (2019b). On the issue of placement factors for internally displaced persons from the East of Ukraine]. *Scientific Bulletin of Kherson State University. Series Geographical Sciences*, 10, 27–33. [In Ukrainian]. [Логвинова М. О. До питання про чинники розміщення внутрішньо переміщених осіб зі Сходу України [Текст] / М. О. Логвинова // Науковий вісник Херсонського державного університету. Серія «Географічні науки». 2019. № 10. С. 27–33.]
6. Lohvynova, M. (2019c). To the methodology of socio-geographical research of the internal displacement of the population. *Human Geography Journal*, 27, 20–27.
7. Lohvynova, M. (2020). Stages of forced internal displacement of the population from East Ukraine. In Yu. M. Barskyi, S. O. Puhach (eds.), *Socio-geographical factors of regional development. Materials of the IV International Scientific and Practical Internet Conference* (pp. 12–15). Lutsk. [Lohvynova M. Stages of forced internal displacement of the population from East Ukraine // Суспільно-географічні чинники розвитку регіонів: матеріали IV Міжнар. наук.-практ. Інтернет-конференції, 9–10 квітня 2020 р. м. Луцьк / за ред. Ю. М. Барського, С. О. Пугача. Луцьк, 2020. С. 12–15.]
8. Luhansk Regional State Administration (2020). *Official website*. Access mode: <http://loga.gov.ua>.
9. Ministry of Reintegration of Temporarily Occupied Territories of Ukraine (2020). *Official website*. Access mode: <https://mtot.gov.ua/ua/informacija-schodo-misc-kompaktnogo-projivannja-mkp-vnutrishno-peremishchenih-osib>.
10. Ministry of Social Policy of Ukraine (2020). *Official website*. Electronic source. Access mode: <http://www.msp.gov.ua/timeline/Vnutrishno-peremishcheni-osobi.html>.
11. Niemets, L. M., Husieva, N. V., Lohvynova, M. O., Kandyba, Yu. I., & Kliuchko, L. V. (2018). Forced internal migration in the Kharkiv region: structural-dynamic and regional features. *Human Geography Journal*, 25, 81–97. [In Ukrainian]. [Немець Л. М., Гусева Н. В., Логвинова М. О., Кандиба Ю. І., Ключко Л. В. Вимушені внутрішні міграції в Харківській області: структурно-динамічні та регіональні особливості // Часопис соціально-економічної географії. 2018. № 25. С. 81–97.]
12. Niemets, L., Husieva, N., Pohrebskyi, T., Bartosh, O., & Lohvynova, M. (2019). Integration of internally displaced persons of Ukraine: realities, problems, perspectives. *Visnyk of V. N. Karazin Kharkiv National University, series "Geology. Geography. Ecology"*, 51, 140–157.
13. Niemets, L., Husieva, N., Sehida, K., Kraynukov, O., Lohvynova, M., Suptelo, O. (2019). Forced internal displacement in Ukraine: realities, socio-economic problems, perspectives. In *Vision 2020: Sustainable Economic Development and Application of Innovation Management from Regional expansion to Global Growth. The International Business Information Management Conference (33rd IBIMA) (Granada, Spain, 10-11 April, 2019)* (pp. 3062–3081).
14. Niemets, K. A., & Niemets, L. M. (2014). *Theory and methodology of geographical science: spatial analysis methods: a training manual*. V. N. Karazin Kharkiv National University. [In Ukrainian]. [Немець К. А., Немець Л. М. Теорія і методологія географічної науки: методи просторового аналізу: навчально-методичний посібник. Харків: ХНУ імені В. Н. Каразіна, 2014. 172 с.]
15. Novikova, O. F., Amosha, V. P., & Antoniuk, V. P. (2016). *Internally Displaced Persons: from overcoming obstacles to success strategies: monograph*. Kyiv: NAS of Ukraine. [In Ukrainian]. [Внутрішньо переміщені особи: від подолання перешкод до стратегії успіху: монографія / О. Ф. Новікова, О. І. Амоша, В. П. Антонюк та ін. К.: НАН України, Ін-т економіки пром-сті, 2016. 448 с.]
16. Pyrozhev, S. I., Libanova, E. M., Novikova, O. F., Skrypniuk, O. V., Ustymenko, V. A., Khamitov, N. V., & Shulha, M. O. (eds.) (2018). *Ukrainian society: the migration dimension: national report*. Kyiv: Ptoukha Institute for Demography and Social Studies. [In Ukrainian]. [Українське суспільство: міграційний вимір: нац. доповідь / Інститут демографії та соціальних досліджень ім. М. В. Птухи НАН України. К., 2018. 396 с.]

CURRENT STATE AND TERRITORIAL PATTERNS OF TOURISM DEVELOPMENT IN ITALY

Andrii MAISTER

*Lutsk Institute of Human Development of University "Ukraine", Lutsk, Ukraine
maister89@ukr.net*

Abstract: Tourism is a profitable sector of the economy, which, despite all current challenges, is rapidly developing and prioritized for the development of economic, social and cultural realms in many countries. Leading positions in international tourism are occupied by European countries, in particular Italy. The article analyzes the current state and territorial features of tourism development in Italy, considering natural, historical and cultural tourist recourses and country hotel fund. The analysis bases on such key indicators as the tourism contribution to gross domestic product, the tourism contribution to employment, the tourism capital investments, the tourism inbound (foreign) and outbound (abroad) volume, the international tourism receipts. The geographical structure of tourist flows in Italy is considered. The country has a considerable territorial differentiation in terms of tourism development. An integral index was calculated for Italy regions to evaluate tourism development level with subsequent classification of regions according to this indicator. The calculated indices allowed delimiting of the six groups of regions with high, higher than average, medium, lower than average, low and very low tourism development levels respectively. The features of tourism development in the regions of each group are revealed. In particular, the highest intensity of tourist arrivals is observed in the alpine regions of the country, which specialize in ski tourism. The high level of tourism development is also typical for the northern and central regions of the country. The lowest intensity of tourism is observed in the south-eastern regions of the country. In general, contemporary tourist development of the country is characterized with annual growth in the number of tourist arrivals, significant revenues from the tourism industry, positive balance of tourist flows, high share of tourism in the country's GDP, formation of world-famous centers of tourism, high tourist rates. All this indicates that Italy remains one of the tourism leaders in the international tourism market.

Key words: tourism, tourism development, tourist flows, tourism development level, Italy regions, Italy.

DOI: <https://doi.org/10.17721/2413-7154/2020.83.37-45>

UDC: 379.85(450)

Received: March 11, 2020.

Revised: April 15, 2020.

Accepted: May 4, 2020.

СУЧАСНИЙ СТАН І ТЕРИТОРІАЛЬНІ ОСОБЛИВОСТІ РОЗВИТКУ ТУРИЗМУ В ІТАЛІЇ

Андрій МАЙСТЕР

*Луцький інститут розвитку людини Університету «Україна», Луцьк, Україна
maister89@ukr.net*

Анотація: У статті здійснено аналіз сучасного стану і територіальних особливостей розвитку туризму в Італії. Розглянуто природні, історико-культурні туристичні ресурси та готельний фонд країни. Проаналізовано такі ключові показники, як внесок туризму у валовий внутрішній продукт, капітальні інвестиції в туризмі, внесок туристичної галузі в зайнятість населення, обсяги в'їзного (іноземного) та виїзного (зарубіжного) туризму, доходи від міжнародного туризму. Розглянуто географічну структуру туристичних потоків Італії. За результатами проведеної оцінки рівнів туристичного розвитку регіонів Італії встановлено, що країна має значну територіальну диференціацію розвитку туризму. Розраховано інтегральний індекс рівня туристичного розвитку регіонів Італії та проведено їх групування за цим показником. За індексом рівня виділено шість груп регіонів: із високим, вищим від середнього, середнім, нижчим від середнього, низьким і дуже низьким рівнем розвитку туризму. Виявлено особливості розвитку туризму в регіонах кожної групи.

Ключові слова: туризм, туристичний розвиток, туристичні потоки, рівень розвитку туризму, регіони Італії, Італія.

Постановка проблеми. Туризм є прибутковою галуззю економіки, яка стрімко розвивається і є пріоритетом для розвитку економічної, соціальної та культурної сфер життя багатьох країн світу. Соціально-економічне значення туризму в сучасних умовах визначається тим, що туристичний бізнес сприяє розвитку економіки, розвиваючи такі галузі, як сільське господарство, торгівля, будівництво, зв'язок тощо, сприяє зайнятості населення, зростанню валового внутрішнього продукту (ВВП), є вагомим джерелом валютних надходжень країни.

Сучасний розвиток світової туристичної сфери характеризується певними територіальними диспропорціями. Провідні позиції у міжнародному туризмі займають країни Європи, зокрема Італія. Туризм в Італії є важливою сферою економіки. Країна є центром міжнародного туризму. За індексом туристичної конкурентоспроможності Італія займає восьме місце в світі (2019 р.) (The Travel & Tourism Competitiveness Report, 2020). Зважаючи на це, досвід Італії у сфері туризму може бути корисним для України.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Туристична проблематика Італії досліджена в працях багатьох українських учених. Проте більшість досліджень мають загальний характер, без глибокого аналізу внутрішніх відмінностей розвитку туризму в країні. Дослідженням туристичних ресурсів, сучасного стану, проблем та перспектив розвитку туризму в Італії займалися М. В. Клапчук (Klapchuk, 2017), В. В. Смаль (Smal, 2013), Г. П. Щука (Schuka, 2010). Аналіз окремих видів розвитку туризму в Італії знаходимо в працях В. В. Безуглого (Bezuhlyi, 2011), В. О. Патійчука (Patiychuk, 2016; Patiychuk & Lukashuk, 2017). Готельна індустрія Італії досліджувалася Я. Є. Гончаренко й О. В. Шикіною (Honcharenko & Shykina, 2018). Регіональні туристичні системи Італії проаналізовано П. В. Доаном (Doan, 2014). Італія є об'єктом дослідження багатьох закордонних науковців, таких як А. І. Зирянок й І. С. Зирянова (2016), І. К. Чемакін (2017), І. В. Шахнович (Shahnovich, 2015), Ю. В. Юнах (Yunah, 2015), А. Berrino (2011), A. Jelardi (2012) та ін.

Мета та завдання статті. Метою дослідження є аналіз розвитку туризму в Італії та виявлення його територіальних особливостей. У процесі дослідження вирішувалися такі завдання: здійснити аналіз туристичних ресурсів Італії; проаналізувати сучасний стан розвитку туризму в країні; провести оцінку рівня туристичного розвитку регіонів Італії; виділити групи регіонів Італії за показником індексу рівня туристичного розвитку; проаналізувати територіальні відмінності розвитку туризму в країні.

Методика дослідження. Для визначення рівня туристичного розвитку регіонів Італії використано усереднений синтетичний показник, отриманий за агломеративно-ієрархічною процедурою стандартизації, який часто використовують під час класифікації географічних об'єктів. Процедурі стандартизації різноименних показників здійснено за формулою:

$$\bar{X}_j = \frac{|x_j - \tilde{x}_j|}{\left| \max/\min x_j - \tilde{x}_j \right|},$$

$$i = 1, 2, 3, \dots, n; j = 1, 2, 3, \dots, m. \quad (1)$$

де $\bar{X}_j$ – нормоване значення показника;

x_j – часткові показники туристичної діяльності;

$\tilde{x}_j$ – найгірші значення по кожному показнику з усіх взятих для розрахунків;

$\max/\min x_j$ – найбільш відмінні від $\tilde{x}_j$ значення показників;

n – кількість досліджуваних територіальних одиниць;

m – кількість показників, взятих для розрахунків.

На основі сумування отриманих стандартизованих значень вихідних показників X_{ij} та визначення їх середньозваженого стандартизованого значення отримано інтегральний параметр I_i , який може бути оцінений як індекс рівня туристичного розвитку окремої адміністративної одиниці. Розрахунок інтегрального індексу рівня туристичного розвитку регіону (I_i) здійснювався за такою формулою:

$$I_i = \sum_{n} \bar{X}_{ij}, \quad (2)$$

де I_i – інтегральний індекс рівня туристичного розвитку j -ї адміністративної одиниці країни;

$\bar{X}_{ij}$ – нормований показник туристичної діяльності j -ї адміністративної одиниці країни;

n – кількість показників, що використовуються для оцінювання рівня туристичного розвитку.

Величина індексу I_i коливається від 0 до 1 і є безрозмірною величиною, яка виражає кумулятивний ефект урахування різноманітних часткових показників, взятих для розрахунку.

Для визначення інтегрального індексу рівня туристичного розвитку регіонів Італії взято вихідні часткові показники за 2018 р., які відображають як абсолютні параметри розвитку туризму, так і відносні. Для розрахунку залучено 11 абсолютних і відносних показників: 1) кількість колективних засобів розміщення; 2) територіальна концентрація колективних засобів розміщення; 3) кількість колективних засобів розміщення на 10 000 осіб; 4) кількість місць у колективних засобах розміщення; 5) кількість місць у колективних засобах розміщення на 10 000 осіб; 6) коефіцієнт завантаженості закладів розміщення; 7) коефіцієнт використання спальних місць у закладах розміщення; 8) кількість прибуттів у колективні засоби розміщення; 9) кількість ночівель у колективних засобах розміщення; 10) щільність туризму (кількість ночівель/км²); 11) інтенсивність туризму (кількість ночівель/1000 осіб).

Виклад основного матеріалу. Італія – держава на півдні Європи, розміщена в центрі Середземномор'я. Столиця країни – м. Рим. Загальна площа Італії, у тому числі о. Сицилія, Сардинія та інші острови, становить 301,3 тис. км². Чисельність населення країни оцінюється у 60,4 млн осіб (2018 р.) (Istituto Nazionale di Statistica, 2020). Італія має вигідне географічне положення: на перехресті торгових шляхів між Заходом та Сходом, що значною мірою сприяє розвитку ділового туризму. Країна омивається водами п'яти морів: Середземного, Тірренського, Лігурійського, Адріатичного та Іонічного. Кордони з високорозвинутими країнами (Швейцарія, Австрія, Словенія, Франція) визначають географію потоків в'їзного та виїзного туризму між Італією та сусідніми країнами.

Італія має багаті високоякісні природні й історично-культурні ресурси, які формують потужну базу для розвитку туризму. У країні наявні сприятливі природні умови, що зумовлено значною протяжністю країни з півночі на південь. Природно-рекреаційні ресурси Італії сприяють розвитку туризму. Клімат м'який, субтропічний середземноморський. Рельєф включає рівнинні (Паданська рівнина) й гірські (Альпи, Апенніни) природні ландшафти, які сприятимуть розвитку різних видів туризму. Відпочинок на узбережжі озер (Комо, Гарда, Лаго-Маджоре), де розміщені численні готелі, кемпінги, пансіони, національні парки (Стельвіо Борміо, Гран-Парадізо) дає змогу спостерігати за тваринами в їх природному середовищі (Yunah, 2015).

Історико-культурний потенціал Італії охоплює різні за цінністю пам'ятки – місцеві, регіональні, загальнодержавні, світові. Найвідомішими історико-культурними пам'ятками країни вважаються Триумфальна арка Тіта (81 р. н. е.), Колона Трояна (111–114 рр.), Колізей (75–80 рр.), Пантеон (125 р. н. е.), Терми Каракали в Римі (125 р. н. е.), театр «Ла-Скала» (XVI ст.), церква Сант-Амброджо (IX–XV ст.), замок Кастелло Сфорцеско (1450 р.), монастир Санта-Марія деле Грація (XV ст.) у Мілані, Руїни давнього міста Помпеї на південному сході від Неаполя (зруйноване у 79 р. н. е.), замок Кастель дель Ово (XII ст.), монастир Чиртоза ді Сан-Мартіно (XIV–XVII ст.) в Неаполі, церква Сан-Лоренцо (XVII ст.), палаці Коріньяно (XV–XVII ст.) в Турині та ін. Серед історичних культурних закладів сучасності особливе значення мають найстаріший в Європі Болонський університет (XII ст.), картинні галереї Пітті (XVI ст.) та Уффіці (XVI ст.) у Флоренції та ін. (Bezuhlyi, 2011, p. 45).

Більшість туристів, які відвідують Італію, перш за все, прагнуть ознайомитися з об'єктами світової спадщини ЮНЕСКО. Станом на 2019 р. до списку світової спадщини ЮНЕСКО на території Італії належить 55 об'єктів (4,7 % від загальної кількості у світі). Разом з Китаєм, Італія займає перше місце в світі за кількістю об'єктів світової спадщини (World Heritage List Statistics, 2020).

Важливою складовою успішного розвитку туризму в Італії є також готельний фонд. Італійські готелі вирізняються своєю самобутністю, середземноморським колоритом, смаком у дизайні

номерів. У 2018 р. в Італії нараховувалося 216 141 колективний засіб розміщення, включаючи готелі, кемпінги, оздоровчі парки та ін. Італійська система готелів пропонує туристичному ринку 32 898 готелів та аналогічних засобів розміщення, які мають у своєму розпорядженні 2,3 млн місць (Capacity of collective accommodation establishments and occupancy in collective accommodation establishments, 2020). Коефіцієнт завантаженості колективних засобів розміщення Італії становить 51 %.

Італія займає провідне місце в міжнародному туризмі, адже є однією із найбільш відвідуваних країн не лише Європи, а й усього світу. Характерною рисою розвитку туризму в Італії є те, що країна близько розміщена до основних туристичних ринків, має розвинену туристичну інфраструктуру. Сусідське положення із Західноєвропейським, Центральньо-Східноєвропейським туристичними районами, близьке розміщення до Близькосхідного й Африканського туристичних регіонів є надзвичайно важливим, адже основні туристичні потоки до Італії спрямовані саме з цих країн (Ahafonova & Ahafonova, 2002, p. 158).

Туризм має відчутний вплив на економіку Італії. У 2018 р. прямий внесок туризму у ВВП країни становив 117 млрд дол. США (5,6 % ВВП країни) і збільшився на 9,3 % відносно 2017 р. За цим показником країна займає п'яте місце у світі після США, Китаю, Німеччини та Японії. Загальний внесок туристичної галузі у ВВП Італії у 2018 р. склав 274,9 млрд дол. США або 13,2 % ВВП країни (World Travel and Tourism, 2020). Як прямий, так і загальний внески туризму у ВВП країни упродовж 2008–2018 рр. мали тенденцію до спадів та зростання. Протягом 2015–2018 рр. спостерігається стійке зростання частки туризму у ВВП країни (рис. 1).

Туризм має позитивний вплив на ринок праці Італії. Так, у туристичній сфері країни зайнято 1,5 млн осіб (2018 р.), а загальний внесок туризму в зайнятість населення становить 3,5 млн осіб (2018 р.) (World Travel and Tourism, 2020). З 2011 р. відбувається стійке зростання зайнятості населення у туристичній сфері країни.

Для ефективного розвитку галузей економіки, у тому числі туризму, важливим є інвестування. У 2018 р. обсяг капітальних інвестицій у туристичній сфері Італії становив 11,4 млрд дол. США і збільшився на 12 % порівняно з 2017 р. За цим показником країна посідає шосте місце в Європі та 19-ге – у світі (World Travel and Tourism, 2020).

За кількістю міжнародних туристичних прибуттів Італія займає п'яте місце у світі після Франції, Іспанії, США та Китаю. У 2018 р. Італію відвідали 61,6 млн іноземних туристів, що більше на 3,3 млн, ніж у 2017 р. Кількість туристичних прибуттів зросла з 41,1 млн у 2006 р. до 61,6 млн осіб у 2018 р., зростаючи щорічно у середньому на 3 % (рис. 2). Загальний тренд іноземних туристичних потоків до Італії упродовж 2006–2018 рр. можна описати поліноміальною моделлю другої степені при дуже високому коефіцієнті детермінації ($R^2 = 0,97$) (рис. 2).

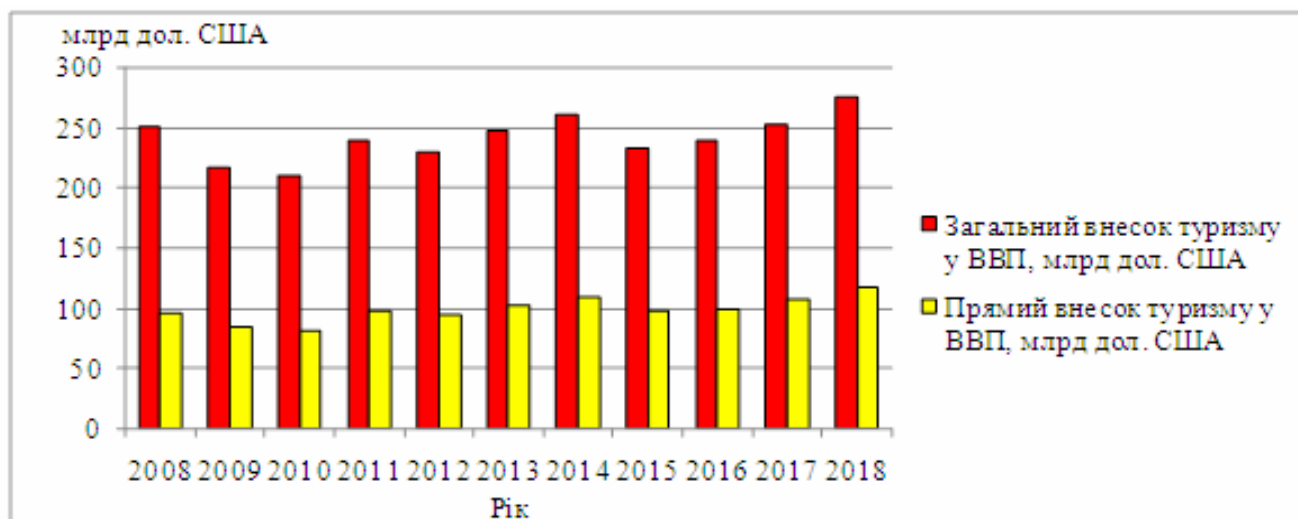

Рис. 1. Внесок туризму у ВВП Італії у 2008–2018 рр. Складено за: (World Development Indicators, 2020).

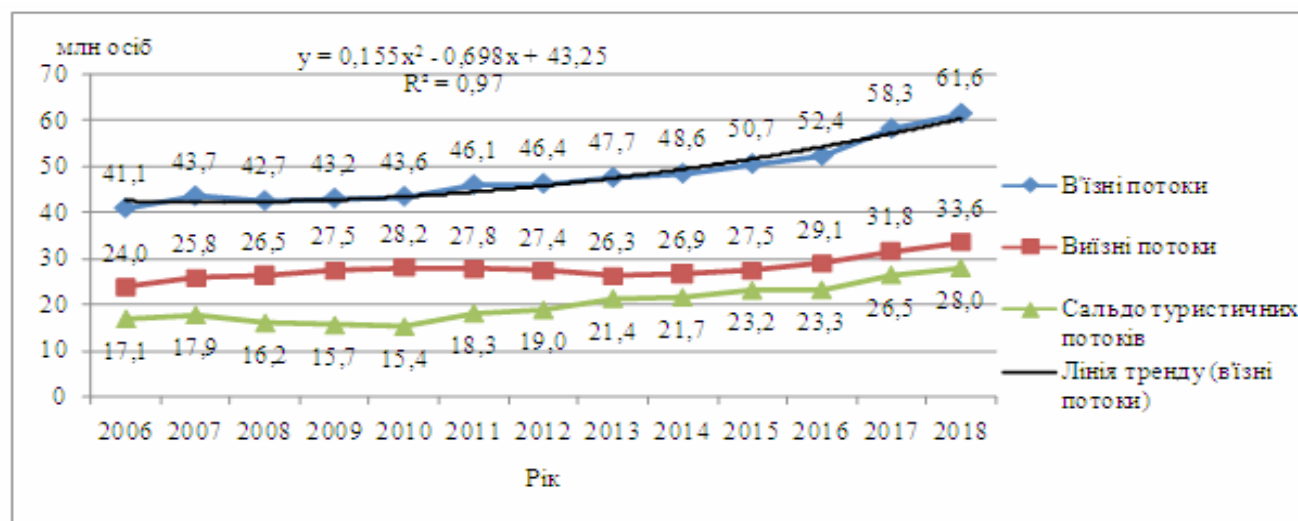

Рис. 2. Туристичні потоки Італії у 2006–2018 рр. Складено за: (Italy. Tourism, 2020).

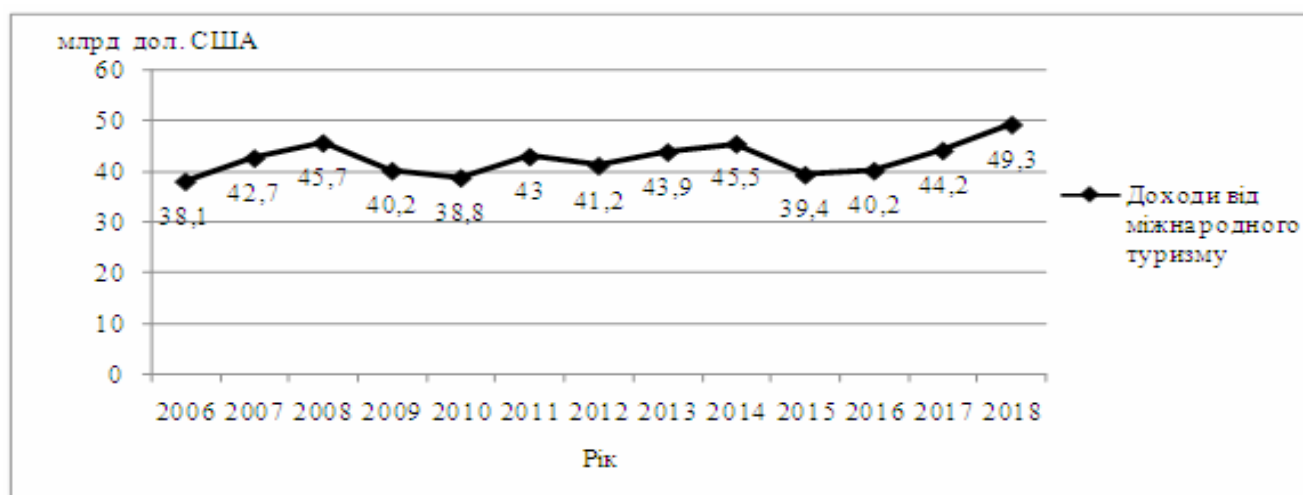

Рис. 3. Доходи від міжнародного туризму Італії у 2006–2018 рр. Складено за: (World Development Indicators, 2020).

Таблиця 1

Показники розвитку туризму в регіонах Італії у 2018 р.*

Макрорегіон/Region	Загальна кількість туристичних прибуттів у колективні заклади розміщення, одиниць	Коефіцієнт завантаженості колективних закладів розміщення, %	Інтегральний індекс рівня туристичного розвитку, I_t
Північно-Західна Італія	28 006 768	48,7	0,341¹
П'ємонт	5 276 117	47,3	0,271
Валле-д'Аоста	1 254 191	50,8	0,342
Лігурія	4 718 832	45,7	0,333
Ломбардія	16 757 628	50,1	0,417
Північно-Східна Італія	45557719	59,3	0,566¹
Трентіно-Альто-Адідже	11925777	64,8	0,628
Венето	19 563 348	60,2	0,886
Фріулі-Венеція-Джулія	2 610 097	38,5	0,272
Емілія-Романья	11 458 497	55,9	0,478
Центральна Італія	31 457 047	49,2	0,365¹
Тоскана	14 188 009	47,1	0,471
Умбрія	2 436 857	36,8	0,206
Марке	2 256 564	45,5	0,293
Лацио	12 575 617	54,6	0,490
Південна Італія	14 800 449	42,7	0,217¹
Абруццо	1 643 087	37,0	0,181
Молізе	138 570	44,6	0,169
Кампанія	6 234 863	62,5	0,394
Апулія	4 065 979	34,8	0,22
Базиліката	892 087	41,9	0,174
Калабрія	1 825 863	31,2	0,163
Острівна Італія	8 278 949	45,3	0,265¹
Сицилія	4 998 055	41,8	0,239
Сардинія	3 280 894	49,9	0,291
Загалом	128 100 932	51,0	0,346¹

*Розраховано за: (Eurostat, 2020).

¹Розраховано як середнє значення за областями макрорегіону/країни

У 2018 р. кількість міжнародних (виїзних) туристів з Італії становила 33,6 млн осіб, що більше на 1,8 млн, ніж у 2017 р. Кількість туристичних виїздів з Італії збільшилася з 24 млн у 2006 р. до 33,6 млн осіб у 2018 р., і зростала щорічно на 2,7 %. Отже, в Італії спостерігається позитивне сальдо туристичних потоків, що сприяє розвитку економіки країни (рис. 2).

Основними країнами-постачальниками туристів до Італії є Німеччина (21 %), Франція (12 %), Великобританія (8 %), Австрія (7 %), Швейцарія (6 %). Провідні місця з прийому іноземних туристів займають такі міста, як Венето, Тоскана, Трентіно-Альто-Адідже. У 2018 р. італійці найбільше подорожували до Франції (23 %), Іспанії (13 %), Великобританії (6 %), Німеччини (5 %), Греції (4 %) (Italy 2019 Annual Research, 2019). Туристичні потоки між Італією та Україною є незначними. За даними Адміністрації Держприкордонслужби України, у

2018 р. нашу державу відвідало 97,6 тис. громадян Італії, тоді як виїзд громадян України до Італії склав 287,3 тис. осіб (Information on foreign visits of Ukraine and departure of Ukrainian citizens abroad (2015–2018), 2020).

За даними Національного інституту статистики Італії (ISTAT), у 2018 р. резидентами Італії здійснено 78,9 млн поїздок із ночівлею, що на 19,5 % більше, ніж у 2017 р. Середня тривалість поїздок склала 5,5 ночей. Що стосується напрямків подорожей, то на внутрішні поїздки припадає 79,3 %, тоді як виїзні – 20,7 %. Виїзні поїздки спрямовані переважно до країн Європи. 13,1 % жителів Італії провели свої літні відпустки в регіоні Апулія та 9,9 % – в Емілії-Романьї, тоді як регіон Трентіно-Альто-Адідже був основним місцем відпочинку взимку (31 %), Ломбардія восени (14,2 %) та Тоскана навесні (14,1 %) (Trips and holidays in Italy and abroad, 2020).

У 2018 р. туризм приніс Італії прибуток у розмірі 49,3 млрд дол. США й висуває країну на шосте місце у світі та четверте – у Європі (рис. 3) (World Travel and Tourism). Динаміка доходів від міжнародного туризму протягом 2006–2018 рр. має циклічний характер, що зумовлено їх зростанням і спадами. Протягом останніх років спостерігається збільшення доходів від міжнародного туризму (рис. 3).

Італія відзначається територіальними диспропорціями у соціально-економічному розвитку. Значна диференціація спостерігається у рівнях соціально-економічного розвитку Півночі та Півдня, що зумовлено історичними особливостями розвитку цих макрорегіонів країни. Туристичний розвиток регіонів Італії характеризується також значною територіальною нерівномірністю, що зумовлено соціально-економічними, природно-географічними та історичними чинниками. Тому для виявлення територіальних особливостей розвитку туризму в Італії проведено оцінку рівня туристичного розвитку регіонів країни (табл. 1).

Аналіз інтегрального індексу (I) показав значну територіальну нерівномірність у рівнях туристичного розвитку регіонів Італії. За цим показником регіони країни згруповано в шість груп: із високим, вищим від середнього, середнім, нижчим від середнього, низьким і дуже низьким рівнем (рис. 4).

Найвищий рівень розвитку туризму в Італії мають регіони Венето й Трентіно-Альто-Адідже, які розміщені в Північно-Східній Італії. Ці регіони мають розвинену туристичну інфраструктуру, тут спостерігається найбільша концентрація закладів розміщення туристів, характерні найвищі показники забезпеченості колективними закладами розміщення (понад 120 закладів на 10 000 осіб) та висока кількість туристичних прибуттів (понад 10 млн). Регіон Венето, центром якого є всесвітньо відоме місто Венеція, є найбільш туристично розвиненим регіоном Італії (табл. 1). Венеція є другим після Риму містом країни за кількістю туристичних прибуттів (12,1 млн у 2018 р.). У Венето знаходиться найбільша кількість готелів та інших закладів розміщення туристів (72,4 тис. од.), а кількість туристичних прибуттів склала 19,6 млн (рис. 4). Регіон має потужний природно-ресурсний та історико-культурний потенціал. Тут знаходиться велика кількість лагун, в одній з яких розміщене м. Венеція, та озеро Гарда (східний берег «Рів'єра олів»). На території регіону простягаються Доломітові Альпи (провінція Беллуно), має вихід до Адріатичного моря, що дає можливість розвивати гірськолижний і купально-пляжний туризм. Найбільшими туристичними центрами регіону є Венеція, Верона, Падуя, а також Беллуно, Тревизо й Ровіго (Sito ufficiale del turismo in Italia, 2020). Регіон має поліфункціональну туристичну спеціалізацію, де розвиваються такі види туризму, як гірськолижний (Кортіна-д'Ампеццо, Аллеге, Фалькаде, Ауронцо-Кадоре, Дзольдо-Альто), лікувально-оздоровчий (термальні курорти Абано, Монтегротто й Теоло), пляжний (Єзоло, Бібіоне, Кавалліно, Каорле), екологічний, еногастрономічний (Бардоліно, Прамаджоре, Конельяно) та ін.

Трентіно-Альто-Адідже є одним із наймальовничіших регіонів Італії, насамперед завдяки гірським ландшафтам. За рівнем розвитку туризму він займає друге місце в Італії. Тут прокладено сотні кілометрів гірськолижних трас і знаходиться велика кількість курортів (Мадонна-ді-Кампільйо, Канацеї, Моена, Сан Мартіно ді Кастроцца, Корваран-Бадія, Ортізеї). Регіон має найвищий коефіцієнт завантаженості (65 %) та використання спальних місць (61 %) закладів розміщення туристів (табл. 1). Лікувально-оздоровчий туризм розвивається на базі термальних курортів Терме-ді-Левіко, Терме-ді-Мерано, Пеїо, Раббі й Комано-Терме та ін. Через територію регіону Трентіно-Альто-Адідже проходять еногастрономічні маршрути. Регіон відомий сортом винограду – піно nero. Туристичними центрами є Тренто, Роверето, Ріва-дель-Гарда, Больцано, Мерано, Бреессаноне (Sito ufficiale del turismo in Italia, 2020).

До групи регіонів із вищим від середнього по країні рівнем туристичного розвитку належать області Північно-Східної та Центральної Італії – Лаціо, Емілія-Романья і Тоскана (рис. 4). Для них характерні високі показники кількості (понад 15 тис. од.), місткості (загалом 1,4 млн місць), територіальної концентрації закладів розміщення туристів, кількості туристичних прибуттів (понад 11 млн). Регіони мають вихід до Адріатичного (Емілія-Романья), Тірренського (Тоскана, Лаціо) й Лігурійського (Тоскана) морів. Зважаючи на це, на прибережних територіях регіонів розміщені численні морські курорти: Ріміні, Річчоне й Каттоліка (Емілія-Романья), курортна зона Версилья (Тоскана), острови Тосканського архіпелагу, Гаєта, Сабаудія, Сан-Феліче-Чирчео, Сперлонга та острови Понца й Вентотене (Лаціо). Варто відзначити, що регіони відомі своїми термальними курортами: Рим (Терми Каракалли), Тіволі в регіоні Лаціо, Сальсомаджоре-Терме, Баньйо-ді-Романья у регіоні Емілія-Романья, Монтекатіні, Сатурнія, Монтепульчано, Монсуммано-Терме в Тоскані (Sito ufficiale del turismo in Italia, 2020). Загалом оздоровчий туризм відіграє важливе значення для туристичного розвитку цих регіонів. Регіони мають також потужний історико-культурний потенціал. Тут знаходиться багато пам'яток світової спадщини ЮНЕСКО, зокрема Колізей, історичний центр міст Рим, Флоренція і Сан-Джиміньяно, ренесансне місто Феррара та дельта р. По, ранньохристиянські пам'ятники в м. Равенна, вілла Адріана в Тіволі та ін. Розвитку набув також релігійний туризм. Екотуризм розвивається на базі розгалуженої мережі національних природних парків і заповідників, серед яких Тосканський архіпелаг, Чірчео, Форесте Казентінезе, Аппеніно Тоско-Еміліано, Монте Фальтерона та Кампінья та ін. Туристичними центрами регіону Емілія-Романья є Болонья, Равенна, Ріміні, у Тоскані – Флоренція, Сієна, Піза, у Лаціо – Рим, Пієті, Вітербо, Латіна.

Середній рівень розвитку туризму мають Ломбардія, Кампанія, Валле-д'Аоста й Лігурія, які розміщені на півночі та півдні Італії (рис. 4). Для них притаманні середні показники розвитку туризму (табл. 1). У регіонах Ломбардія, Валле-д'Аоста,

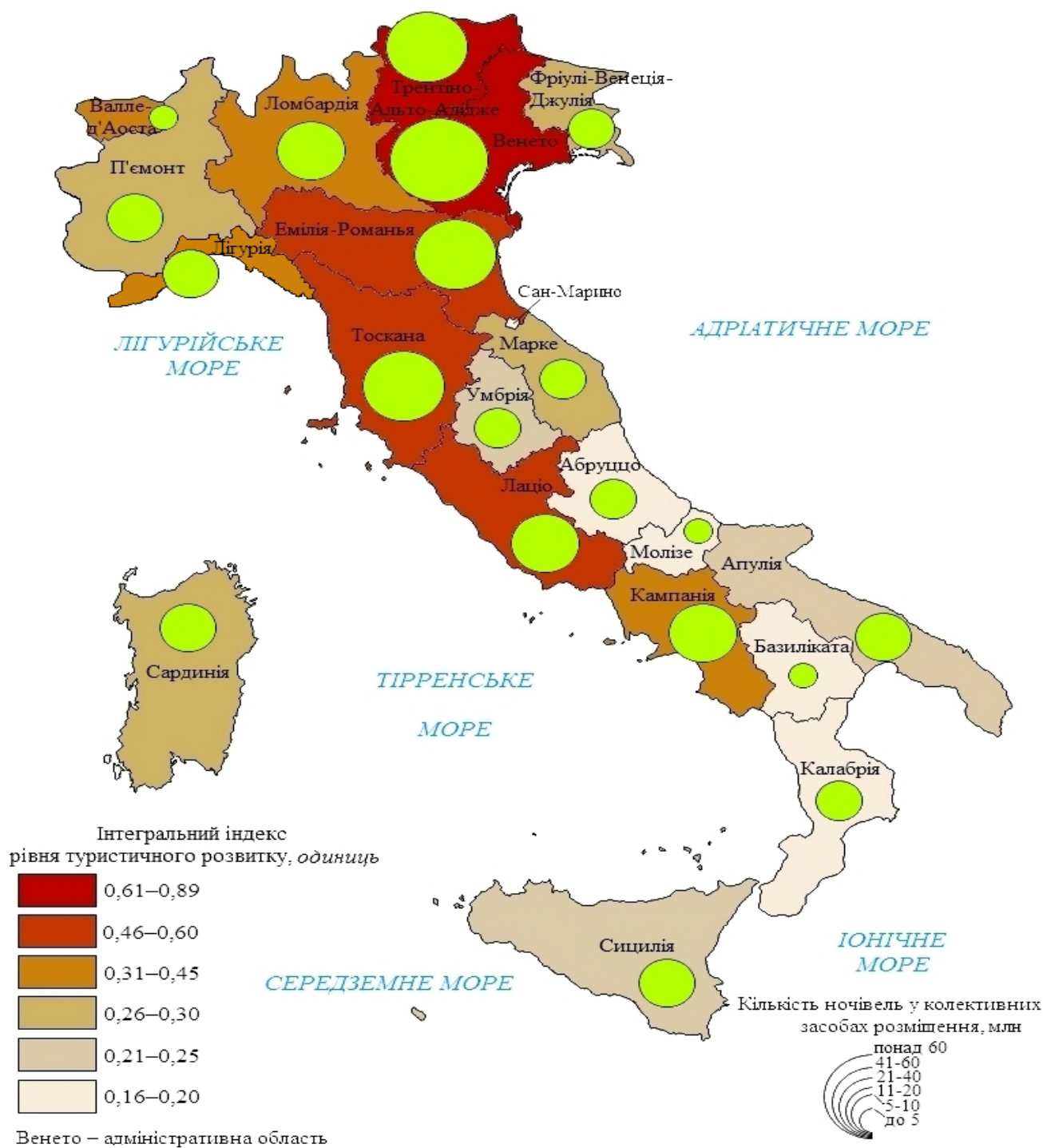

Рис. 4. Туристичний розвиток регіонів Італії у 2018 р.

Лігурія активно розвивається гірськолижний туризм та альпінізм. Відомими гірськолижними курортами є Тонале, Борміо, Лівіньо, Мадезімо (Ломбардія), Курмайор, Брей-Червінія, Піла (Валле-д'Аоста), Монесі, Санто-Стефано-д'Авето (Лігурія). У регіоні Валле-д'Аоста знаходиться найвища вершина Європи – г. Монблан (4810 м). У Кампанії розвивається купально-пляжний туризм, оскільки регіон має вихід до Тірренського моря, оздоровчий туризм (острови Іскія, Капрі). Кампанія є одним із найбільш розвинених регіонів не тільки Південної Італії, але й всієї країни. Регіон Лігурія відомий також своїм

узбережжям, яке має назву «Лігурійська Рив'єра». Уздовж цього узбережжя простяглися курорти: Портофіно, Санта-Маргерита-Лігуре, Рапалло, Сестрі-Леванте та ін. Цікавими туристичними об'єктами в цих регіонах є озера Гарда, Комо й Маджоре, вулкан Везувій. Туристичними центрами регіонів є Мілан, Комо, Неаполь, Салерно, Генуя, Сан-Ремо (Sito ufficiale del turismo in Italia, 2020).

Нижчим від середнього по Італії рівнем розвитку туризму відзначаються такі регіони, як Марке, Сардинія, Фріулі-Венеція-Джулія, П'ємонт (рис. 4). Для цих регіонів характерна незначна кількість

закладів розміщення та невисокий коефіцієнт їх завантаженості (менше 50 %). Регіони мають вихід до Адріатичного (Фріулі-Венеція-Джулія, Марке), Тірренського й Середземного (Сардинія) морів. Ці регіони мають вдале поєднання природних та історико-культурних рекреаційних ресурсів, що дає змогу розвивати різні види туризму. Гірськолижний туризм розвивається в П'ємонті, Фріулі-Венеції-Джулії, Марке. Лікувальні-оздоровчий туризм на базі термальних джерел набув розвитку в П'ємонті і Фріулі-Венеції-Джулії. Відомими термальними курортами є Акві-Терме й Терме-ді-Градо. В області Марке та на о. Сардинія розвинутий купально-пляжний туризм. Туристичними центрами регіонів цієї групи є Турін, Кераско, Альба, Івреа в П'ємонті, Трієст, Аквілея, Горіція, Уніде, Порденоне у Фріулі-Венеції-Джулії, Кальярі, Сассарі на о. Сардинія, Асколі-Пічено, Анкона, Урбіно в регіоні Марке (Site ufficiale del turismo in Italia, 2020).

Для регіонів Сицилія, Апулія, Умбрія характерний низький рівень розвитку туризму, що обумовлено невисокими показниками соціально-економічного розвитку, низькою територіальною концентрацією та завантаженістю (менше 40 %) колективних засобів розміщення, незначною кількістю туристичних прибуттів (табл. 1). Одним з основних видів туризму на Сицилії та в Апулії є купально-пляжний туризм, оскільки ці регіони мають сприятливі кліматичні умови, вихід до морів. Центральний регіон Італії – Умбрія вирізняється поєднанням високоякісних історико-культурних та природних туристичних ресурсів, що є базою для розвитку культурно-пізнавальних та активних видів відпочинку. Найбільш цікавими туристичними об'єктами є діючий вулкан Етна, м. Сіракузи, Долина храмів на о. Сицилія, Базилика Сан-Франческо, Тразіменське озеро, водоспад Марморе в Умбрії, Базилика святого Миколая Чудотворця, замок Капель-дель-Монте в Апулії. Основними туристичними центрами регіонів є Ассізі, Терні, Перуджа (Умбрія), Палермо, Мессіна, Сіракузи, Катанія (о. Сицилія), Барі, Таранто, Галліполі, Фодджа (Апулія).

Південні регіони Італії, такі як Абруццо, Базиликата, Молізе й Калабрія мають дуже низький рівень розвитку туризму (рис. 4). Вони відзначаються низькими показниками кількості, концентрації, завантаженості колективних засобів розміщення та кількості туристичних прибуттів (табл. 1). Ці регіони мають найнижчі рівні соціально-економічного розвитку в країні, що зумовило низький рівень розвитку туристичної галузі. Тут розвиваються такі види туризму, як гірськолижний (Абруццо, Молізе), екологічний, купально-пляжний, культурний. Туристичними центрами регіонів є міста Аквіла, Пескара, Терамо (Абруццо), Кампобассо, Ізернія (Молізе), Реджо-ді-Калабрія, Вібо-Валентія,

Козенца, Катандзаро (Калабрія), Потенца, Матера (Базиликата).

Отже, найбільш туристично розвиненими макрорегіонами Італії є Північно-Східний, Центральний та Північно-Західний (табл. 1). Тоді як південні регіони Італії мають низький рівень розвитку туризму. Найбільша диверсифікація туристичного продукту спостерігається в Сицилії, Сардинії, Ломбардії, Північно-Східному макрорегіоні. Перші два регіони використовують для розвитку туризму свій природно-рекреаційний потенціал, але поступаються іншим регіонам за рівнем соціально-економічного розвитку. Ломбардія і Північний Схід Італії мають розвинену інфраструктуру, спрямовану на ефективне використання культурно-історичних ресурсів. Деякі південні регіони Італії пропонують на міжнародному туристичному ринку тільки один-два види відпочинку, так як це найменш економічно розвинені регіони країни, і вони орієнтовані, перш за все, на внутрішній ринок (Shahnovich, 2015).

Аналіз територіальних особливостей розвитку туризму в регіонах Італії показав, що існує значна залежність між рівнями соціально-економічного та туристичного розвитку. Для підтвердження цієї залежності розраховано коефіцієнти кореляції між показниками індексу рівня туристичного розвитку та ВВП і ВВП на душу населення. Так, помітна залежність існує між рівнем туристичного розвитку та показником ВВП регіонів Італії. Коефіцієнт кореляції становить 0,65 ($t_{st}=3,66$; $p_{<0,05}=0,002$). Висока залежність спостерігається між показником ВВП на душу населення з коефіцієнтом кореляції – 0,75 ($t_{st}=4,83$; $p_{<0,05}=0,0001$).

Висновки. Проведений аналіз розвитку туризму в Італії показав, що визначальними особливостями сучасного туристичного розвитку країни є: щорічне зростання кількості туристичних прибуттів; значні обсяги надходжень від туристичної галузі; позитивне сальдо туристичних потоків; висока частка туризму у ВВП країни; формування всесвітньовідомих осередків туризму; високі туристичні показники. Все це свідчить про те, що Італія є одним із туристичних лідерів на міжнародному туристичному ринку. Геопросторовий аналіз туристичного розвитку Італії засвідчив, що найбільша інтенсивність туристичних прибуттів спостерігається в альпійських регіонах країни, які спеціалізуються на гірськолижному туризмі. Високий рівень розвитку туризму характерний також для північних та центральних регіонів країни. Найнижча інтенсивність туризму спостерігається в південно-східних регіонах країни. Перспективи подальших досліджень пов'язані з аналізом проблем та перспектив розвитку туризму в Італії та її регіонах.

References:

1. Ahafonova, L. G., & Ahafonova, O. Ye. (2002). *Tourism, hotel and restaurant business: pricing, competition, government regulation*. Kyiv, Znannia Ukrainy. [In Ukrainian]. [Агафонова Л. Г., Агафонова О. Є. Туризм, готельний та ресторанний бізнес: ціноутворення, конкуренція, державне регулювання : навч. посіб. К.: Знання України, 2002. 358 с.]
2. Berrino, A. (2011). *Storia del turismo in Italia*. Bologna, Il Mulino.
3. Bezuhlyi, V. V. (2011). Prerequisites for the development of cognitive tourism in Italy. *Geography and Tourism*, 16, 43–51. [In Ukrainian]. [Безуглий В. В. Передумови розвитку пізнавального туризму в Італії // Географія та туризм. 2011. Вип. 16. С. 43–51.]
4. Capacity of collective accommodation establishments and occupancy in collective accommodation establishments. Retrieved from: <http://dati.istat.it/Index.aspx?QueryId=7053&lang=en>.
5. Doan, P. V. (2014). Sustainable development of local tourist systems and regions of Italy. *Geography and Tourism*, 31, 15–29. [In Ukrainian]. [Доан П. В. Сталий розвиток локальних туристичних систем і регіонів Італії // Географія та туризм. 2014. Вип. 31. С. 15–29.]
6. Eurostat (2020). Retrieved from: <https://ec.europa.eu/eurostat/web/tourism/data/database>.
7. Honcharenko, Ya. Ye., & Shykina, O. V. (2018). Trends in the development of hotel industry in Italy. In *Accounting and analytical support for innovative transformation of Ukrainian economy: proceedings of the XIIth All-Ukrainian scientific and practical conference (Odessa, May 31 – June 1, 2018)* (pp. 202–205). Odessa, ONPU. [In Ukrainian]. [Гончаренко Я. Є., Шикіна О. В. Тенденції розвитку готельної індустрії Італії // Обліково-аналітичне забезпечення інноваційної трансформації економіки України : матеріали XII Всеукраїнської науково-практичної конференції (м. Одеса, 31 травня–1 червня). Одеса: ОНПУ, 2018. С. 202–205.]
8. Information on foreign visits of Ukraine and departure of Ukrainian citizens abroad (2015–2018). Retrieved from: <https://me.gov.ua/Documents/Download?id=82f4f7d1-0860-49d3-b2b5d0fe365cd886>. [In Ukrainian]. [Інформація щодо відвідування України іноземцями та виїзду громадян України за кордон (2015–2018 рр.). Режим доступу: <https://me.gov.ua/Documents/Download?id=82f4f7d1-0860-49d3-b2b5d0fe365cd886>.]
9. Istituto Nazionale di Statistica (2020). Retrieved from: <https://www.istat.it>.
10. Italy 2019 Annual Research: key highlights (2019). Retrieved from: <https://www.wttc.org/economic-impact/country-analysis/country-data>.
11. Italy. Tourism (2020). Retrieved from: <https://knoema.com/atlas/Italy>.
12. Jelardi, A. (2012). *Storia del viaggio e del turismo in Italia*. Milano: Mursia.
13. Klapchuk, M. V. (2017). Tourism resources of Italy as a basis for tourism development. In *Strategy of investment and innovative development of Ukrainian economy in the conditions of globalization: state and ways of formation: collection of materials of international scientific-practical conference (Lviv, March 23, 2017)* (pp. 103–110). Lviv, LIET. [In Ukrainian]. [Клапчук М. В. Туристичні ресурси Італії, як основа для розвитку туризму // Стратегія інвестиційно-інноваційного розвитку економіки України в умовах глобалізації: стан та шляхи становлення: зб. матер. міжнар. наук.-практ. конф. (м. Львів, 23 березня 2017 р.). Львів: ЛІЕТ, 2017. С. 103–110.]
14. Patiychuk, V. O. (2016). Italy as an international center for orthodox religious and pilgrimage tourism. *Scientific bulletin of Lesya Ukrainka Eastern European National University. Series: Geographical Sciences*, 15(340), 86–93. [In Ukrainian]. [Патійчук В. О. Італія як міжнародний центр православного релігійно-паломницького туризму // Науковий вісник Східноєвропейського національного університету ім. Лесі Українки. Серія: Географічні науки. 2016. № 15 (340). С. 86–93.]
15. Patiychuk, V., & Lukashuk, O. (2017). The main orthodox religious and pilgrimage centers in Italy. *International relations, public communications and regional studies*, 2, 54–66. [In Ukrainian]. [Патійчук В., Лукашук О. Основні православні релігійно-паломницькі центри Італії // Міжнародні відносини, суспільні комунікації та регіональні студії. 2017. № 2. С. 54–66.]
16. Shahnovich, I. A. (2015). Tourism development in Italy regions. In *XXI century demographic risks: (on World Population Day): proceedings of the II interuniversity student seminar, May 14, 2015* (pp. 168–171). [In Russian]. [Шахнович И. А. Развитие туризма в регионах Италии // Демографические риски XXI века: (к Международному дню народонаселения): материалы II Межвузовского студенческого семинара, 14 мая 2015 г. 2015. С. 168–171.]
17. Sito ufficiale del turismo in Italia (2020). Retrieved from: <http://www.italia.it/it/home.html>.
18. Smal, V. V. (2013). Tourism in Italy: trends, challenges, ways of overcoming problems. *Geography and Tourism*, 24, 86–93. [In Ukrainian]. [Смаль В. В. Туризм в Італії: тенденції, виклики, шляхи подолання проблем // Географія та туризм. 2013. Вип. 24. С. 86–93.]
19. Schuka, H. P. (2010). Tourist characteristics of Italy. *Geography and Tourism*, 6, 122–125. [In Ukrainian]. [Щука Г. П. Туристська характеристика Італії // Географія та туризм. 2010. Вип. 6. С. 122–125.]
20. The Travel & Tourism Competitiveness Report 2019 (2019). Retrieved from: <https://www.weforum.org/reports/the-travel-tourism-competitiveness-report-2019>.
21. Trips and holidays in Italy and abroad (2020). Retrieved from: https://www.istat.it/it/files/2019/02/Stat_report_viaggi-e-vacanze_EN.pdf.
22. World Development Indicators (WDI) (2020). Retrieved from: <http://datatopics.worldbank.org/world-development-indicators>.
23. World Heritage List Statistics (2020). Retrieved from: <https://whc.unesco.org/en/list/stat>.
24. World Travel and Tourism (2020). Access mode: <https://www.wttc.org>.
25. Yunah, Yu. V. (2015). Comparative geographical analysis of tourism development in Italy regions. In *XXI century demographic risks: (on World Population Day): proceedings of the II interuniversity student seminar, May 14, 2015* (pp. 171–173). [In Russian]. [Юнах Ю. В. Сравнительно-географический анализ развития туризма в регионах Италии // Демографические риски XXI века: (к Международному дню народонаселения): материалы II Межвузовского студенческого семинара, 14 мая 2015 г. 2015. С. 171–173.]

DEFINING BOUNDARIES AND DYNAMICS OF URBANIZED AREAS ACCORDING TO REMOTE SENSING DATA**Andrii MARUSHCHYNETS***Institute of Geography of the NAS of Ukraine, Kyiv, Ukraine
securiti89@meta.ua*

Abstract: The article is devoted to the original approach of defining continuously built-up urban areas as well as the dynamics of this process by means of Earth remote sensing data analysis. Basing on this approach, the spreading borders of continuously built-up urban areas of Kyiv city and its suburbs during 1976-2018 have been defined. Earth remote sensing data, as a valuable source of information on land surface in general and built-up areas in particular, provides wide range of opportunities for researching the process of spatial development of urbanized areas. Analysis of built-up territories during significant period of time allows defining spatial development vectors of urbanized regions, modern continuously built-up areas and their borders. The review of similar researches has revealed that the most convenient sources of Earth remote sensing data for defining the area of built-up territories are represented by multispectral space footages of Landsat space program of the USA. The deciphering of space footages and defining of built-up areas has been conducted involving spectral indexes, which is the most precise method of deciphering the Earth remote sensing data. Thus, we managed to define built-up and non-built-up areas as well as water objects of Kyiv city and its suburbs for 1976, 1985, 2002 and 2008. A set of illustrating schematic maps has been created, depicting borders of built-up area. A continuously built-up urban area has amalgamated Kyiv city and a number of surrounding settlements into a highly-urbanized core. During 1976-2018, the area of continuously built-up urban territory of Kyiv expanded 1,5 times and mostly southwestwards.

Key words: Earth remote sensing, urbanization, built up territory, multispectral snapshots, spectral index, description.

DOI: <https://doi.org/10.17721/2413-7154/2020.83.46-52>

UDC: 911.3

Received: March 6, 2020.

Revised: May 8, 2020.

Accepted: May 11, 2020.

ВИЗНАЧЕННЯ МЕЖ ТА ДИНАМІКИ СУЦІЛЬНОЇ ЗАБУДОВИ УРБАНІЗОВАНИХ ТЕРИТОРІЙ ЗА ДАНИМИ ДЗЗ**Андрій МАРУЩИНЕЦЬ***Інститут географії НАН України, Київ, Україна
securiti89@meta.ua*

Анотація: У статті сформовано методику визначення ареалів поширення та динаміки суцільної забудови урбанізованих територій за даними дистанційного зондування Землі (ДЗЗ) та виділено межі та динаміку суцільної забудови Києва і його приміської зони впродовж 1976-2018 років.

Широкі можливості для дослідження просторового розвитку урбанізованих територій мають дані (ДЗЗ), як джерела отримання інформації про земну поверхню, зокрема про забудову населених пунктів. Аналіз забудованих територій у різні часові проміжки протягом достатньо довгого часового періоду – дає змогу виявити вектори територіального розвитку урбанізованих регіонів, сучасні ареали суцільної забудови та їх межі. Аналіз подібних досліджень показав, що оптимальними джерелами даних ДЗЗ для визначення площі забудованих територій є мультиспектральні космічні знімки американської космічної програми Landsat. У дослідженні дешифрування космічних знімків та виділення забудованих територій було зроблено з використанням спектральних індексів, як одних з найточніших методів дешифрування даних ДЗЗ. Таким чином, нами було виділено забудовані, незабудовані території та водні об'єкти Києва та приміської зони за 1976, 1985, 2002 та 2018 рр., побудовано відповідні картосхеми та визначено межі забудови. Встановлено, що формувалась суцільна зона міської забудови, що об'єднала Київ та ряд міст та сіл навколо в єдине високоурбанізоване ядро. За 1976-2018 рр. площа суцільної міської забудови Києва зросла більш як у півтора рази, найпотужнішим вектором росту є південно-західний.

Ключові слова: дистанційне зондування Землі, урбанізація, забудовані території, мультиспектральні знімки, спектральний індекс, дешифрування.

Актуальність дослідження

Однією з тенденцій сучасного розвитку суспільства є стрімкий розвиток міст та урбанізованих територій. Крім зростання кількості міського населення відбувається фізичне укрупнення міст, злиття близько розташованих населених пунктів, розширення урбанізованих площ. Не виключенням є Україна, де особливо швидкими темпами зростає забудова безпосередньо міста Києва та його приміської зони, формуючи потужний урбанізований регіон.

Київський урбанізований регіон виступає сильним соціально-економічним центром, справляє значний вплив на прилеглу територію. Він охоплює як міські поселення так і міжміський простір, які тісно взаємопов'язані. В урбанізованих регіонах формуються ареали суцільної забудови, які в більшості випадків, є ядром агломерації чи метрополісного регіону. Визначення реальних просторових меж урбанізованих регіонів та ареалів їх суцільної забудови є складною науковою задачею, і дане дослідження є початковим етапом у вирішенні цього завдання.

Динаміку та основні напрями розвитку урбанізованих територій найдоцільніше визначити на основі виявлення забудованих територій (території під населеними пунктами). Саме аналіз цих територій у різні часові проміжки протягом достатньо довгого часового періоду – дасть змогу виявити вектори територіального розвитку урбанізованих регіонів, сучасні ареали суцільної забудови та їх межі.

Широкі можливості для вирішення цього завдання мають дані дистанційного зондування землі (ДЗЗ), як джерела отримання інформації про земну поверхню, зокрема про динаміку забудови населених пунктів. Дані ДЗЗ на відміну від статистичної інформації несуть інформацію про реальний стан розвитку фізичних меж населених пунктів на чітко визначений момент часу. Дані ДЗЗ є оперативними, об'єктивними та незалежними і несуть інформацію на великі за площею території, охоплюють значний часовий проміжок (з 70-х років ХХ ст. і по наш час) і дозволяють здійснювати дослідження, не контактуючи безпосередньо з територією дослідження. За допомогою ГІС-технологій є можливість обробки даних ДЗЗ та побудови картосхем.

Аналіз останніх досліджень і публікацій.

В останні десятиліття у наукових дослідженнях все ширше та активніше використовуються матеріали дистанційного зондування Землі (ДЗЗ), як джерела отримання інформації про земну поверхню. Передовою установою в Україні, яка займається даними питаннями, є Державна установа «Науковий Центр Аерокосмічних Досліджень Землі Інституту Геологічних Наук Національної Академії Наук України». Проте, більшість досліджень направлені на використання методів ДЗЗ у геології, геоecології, екології. Серед праць, які стосуються суспільної географії, можна виділити роботу

Lyalko et al. (2018), де на основі даних про інтенсивність нічного освітлення території України були оцінені соціально-економічні умови в окремих областях та їхні зміни протягом 1992–2012 рр., в тому числі і у Київській області. Попередні напрацювання з виділення забудованих територій засобами ДЗЗ представлені в роботі автора (Marushchynets, 2018). Аналізуючи використання методів ДЗЗ у дослідженнях урбанізаційних процесів, збільшення та поширення міст та забудованих територій, можна виділити праці азіатських та європейських науковців. Теоретичні аспекти обробки та дешифрування даних ДЗЗ представлені наступними дослідженнями: методика конвертації даних супутникових знімків Landsat (Svidzinska, 2014; Bondarenko & Smirnov, 2015; Naas, 2016); спектральні індекси їх алгоритми та апробація (Kawamura et al., 1996; Zhaet al., 2003; Xu et al., 2006; Assyakur et al., 2012; Kaimaris & Patias, 2016). Динаміка зростання забудованих територій та ретроспективний аналіз змін за даними ДЗЗ найбільше відображена в працях вчених Китаю та Індії, де зростання забудованих площ змінюється надзвичайно швидкими темпами. Зокрема, у працях Tamilenth et al. (2015) та Taubenböck et al. (2009) проаналізовано зміни забудови в урбанізованих регіонах Індії; праця Yin et al. (2011) присвячена змінам забудованих площ Шанхаю впродовж 1979–2009 рр., у праці Wang et al. (2012) колектив китайських вчених проаналізував зміни забудови найбільших міст Китаю впродовж 1990–2010 рр.

Виклад основного матеріалу. Найбільш поширеними матеріалами дистанційного зондування землі є супутникові знімки, які відрізняються за призначенням, роздільною здатністю, спектральними характеристиками, якістю, доступністю тощо. Аналіз подібних досліджень показав, що оптимальними джерелами даних ДЗЗ для визначення площі забудованих територій є мультиспектральні космічні знімки американської космічної програми Landsat. *По-перше*, супутникові знімки Landsat є у вільному доступі на сервісі Earth Explorer геологічної служби США (United States Geological Survey, 2020), та їх використання у наукових цілях є безкоштовним. *По-друге*, космічна програма Landsat – найтриваліший проєкт з отримання супутникових фотознімків планети Земля. Перший супутник цієї програми був запущений в 1972 р., тому це дає можливість проаналізувати основні тенденції та зміни впродовж тривалого періоду. *По-третє*, знімки є мультиспектральними. Мультиспектральний знімок – це набір моноспектральних зображень однієї і тієї ж сцени, отриманих одночасно, але в різних спектральних каналах (знімки програми Landsat мають спектральні канали від синього, зеленого червоного видимих до інфрачервоного та теплового невидимих). За допомогою поєднання різних спектрів можна дешифрувати ті чи інші об'єкти земної поверхні. *По-четверте*, більшість знімків системи Landsat мають роздільну здатність 30-15 метрів, що

є оптимальним для створення середньомасштабних картосхем (Malchykova, 2010; Wang et al., 2012).

На основі дешифрування та аналізу знімків Landsat можна дослідити земний покрив (рослинний покрив, водні об'єкти, території під населеними пунктами), зокрема і забудовані території, та проаналізувати динаміку змін урбанізованих площ в різні часові проміжки. Як свідчить аналіз наукової літератури, забудовані території найдоцільніше виділити за допомогою розрахунків спектральних індексів, як одних з найточніших методів дешифрування даних ДЗЗ. Спектральний індекс – кількісний показник, що розраховується в результаті математичних операцій з різними спектральними діапазонами (каналами) супутникового знімку.

Таким чином, за даними ДЗЗ космічної програми Landsat, які були дешифровані за допомогою спектральних індексів, нами визначено забудовані території та основні вектори територіального розвитку суцільної забудови Києва та його приміської зони впродовж 1976–2018 рр. Нами сформовано алгоритм дослідження і методичний аспект роботи та виділено 4 основні етапи дослідження (Рис. 1).

На першому етапі сформовано інформаційну базу дослідження. З сервісу Earth Explorer геологічної служби США (U.S. Geological Survey, 2020) були отримані мультиспектральні знімки території Київської області за 1976, 1985, 2002 та 2018 роки. Всі знімки, взяті в роботу, були з хмарністю до 10% та зроблені у теплий період року.

Другий етап присвячений конвертації кожного з каналів мультиспектральних знімків. Для отримання достовірних та зіставних даних необхідно провести певні корекції. Для супутників Landsat 1-7, для кожного з каналів мультиспектрального знімка була проведена корекція світності (radiance) L_γ та корекція відбивальності (reflectance) P_γ (Chander & Markham 2003; Svidzinska 2014).

$$L_\gamma = \left(\frac{L_{\max_\gamma} - L_{\min_\gamma}}{\theta_{\text{calmax}} - \theta_{\text{calmin}}} \right) (\theta_{\text{cal}} - \theta_{\text{calmin}}) + L_{\min_\gamma}$$

де, L_γ – спектральна густина енергетичної світності на апертурі сенсора,

θ_{cal} – дискретизовані та калібровані значення пікселів стандартного продукту (DN); θ_{calmin} – мінімальне дискретизоване каліброване значення пікселя, що відповідає $L_{\min_\gamma}$ [DN]; θ_{calmax} – максимальне дискретизоване каліброване значення пікселя, що відповідає $L_{\max_\gamma}$ [DN]; $L_{\min_\gamma}$ – спектральна світність на сенсорі, яке масштабується до θ_{calmin} ; $L_{\max_\gamma}$ – спектральна світність на сенсорі, яке масштабується до θ_{calmax} :

$$P_\gamma = \frac{\pi L_\gamma d^2}{E_{\text{sun}_\gamma} \cos \theta_{\text{sz}}}$$

Де, P_γ – планетарна TOA-відбивальність; π – математична константа; L_γ – спектральна густина енергетичної світності на апертурі сенсора; d – відстань між Землею та Сонцем (астрономічні одиниці), встановлюється індивідуально для кожної сцени на основі дня знімання за Юліанським календарем; E_{sun_γ} – середнє екзоатмосферне сонячне освітлення; θ_{sz} – зенітна відстань, як дуга вертикалу між зенітом та світилом [°], розраховується за формулою $\theta_{\text{sz}} = 90^\circ - \theta_{\text{se}}$, де θ_{se} – висота світила, задана параметром в файлі метаданих.

Для супутників Landsat 8 OLI конвертації кожного з каналів проводилася за формулами (Landsat 8 Data Users Handbook).

На третьому етапі проведено обрахунок спектральних індексів та дешифрування космічних знімків. Для виділення забудованих територій, в залежності від року та якості знімків, було використано наступні спектральні індекси: NDBI (Normalised Difference Built-Up Index) (Zha et al., 2003) – нормалізований індекс забудови; UI (Urban index) (Kawamura et al., 1996) – індекс забудови; EBBI (Enhanced Built-Up and Bareness Index) (Assyakur et al., 2012) – покращений індекс забудови; Built-up Index (BUI) (Kawamura et al., 1996) – індекс забудови. Також, з допомогою нормалізованого

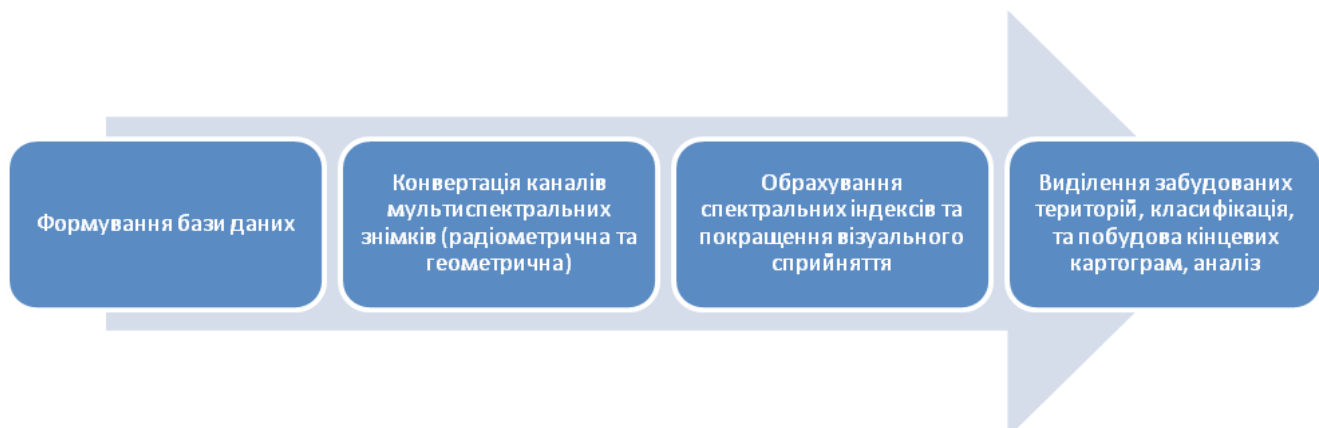

Рис. 1. Алгоритм дослідження територій під забудовою за допомогою ДЗЗ.

індексу води NDWI (Normalized Difference Water Index) (Xu et al., 2006) були дешифровані водні об'єкти. Дешифрування та автоматизована обробка космічних знімків проводилися засобами ГІС технологій, зокрема, ArcGis.

Четвертий етап дослідження присвячений виділенню забудованих територій, класифікації, побудові картосхем та аналізу за кожен з досліджуваних років.

Таким чином, нами було виділено забудовані, незабудовані території та водні об'єкти за 1976, 1985, 2002 та 2018 рр. та побудовано відповідні картосхеми (рис. 2).

Як видно з рисунків, впродовж досліджуваного періоду постійно збільшувалася площа забудованих територій, особливо в місті Київ та його приміській зоні. Також, за кожен з досліджуваних років (1976, 1985, 2002 та 2018 рр.) нами було виділено території під забудовою міста Києва та визначено межі суцільної забудови, де враховувалися тільки ті території, розриви між забудованими площами яких складали не більше ніж 500 метрів.

Аналізуючи зміну меж суцільної міської забудови міста Київ, можна констатувати, що вона постійно зростала і вже у 2002 р. її фізичні межі суттєво вийшли за адміністративний кордон міста. У 2018 р. спостерігається найбільша площа суцільної міської забудови, що об'єднала ряд міст та сіл навколо Києва. Тобто, це нерозривна міська забудова, яка умовно починається в центрі міста і продовжується у всіх напрямках. Фактично сформувалося високоурбанізоване ядро, навколо якого активно розвивається Київська агломерація.

Якщо розглянути зміни меж суцільної забудови Києва (таблиця 1) в числових показниках, то за аналізований період вона зросла більше як в 1,6 рази, з 323 км² у 1976 р. до 509 км² в 2018 р. В адміністративних межах Києва площа суцільної забудови збільшилася на 21%, а от за адміністративними кордонами Києва – зросла аж на 120 км² (на 1001 %) з 12,6 км² у 1976 р. до 132 км² у 2018 р. Тобто, близько 26% Києва фізично є частиною міста (розриви між забудованими територіями складають менше ніж 500 метрів), проте знаходиться за його адміністративними межами.

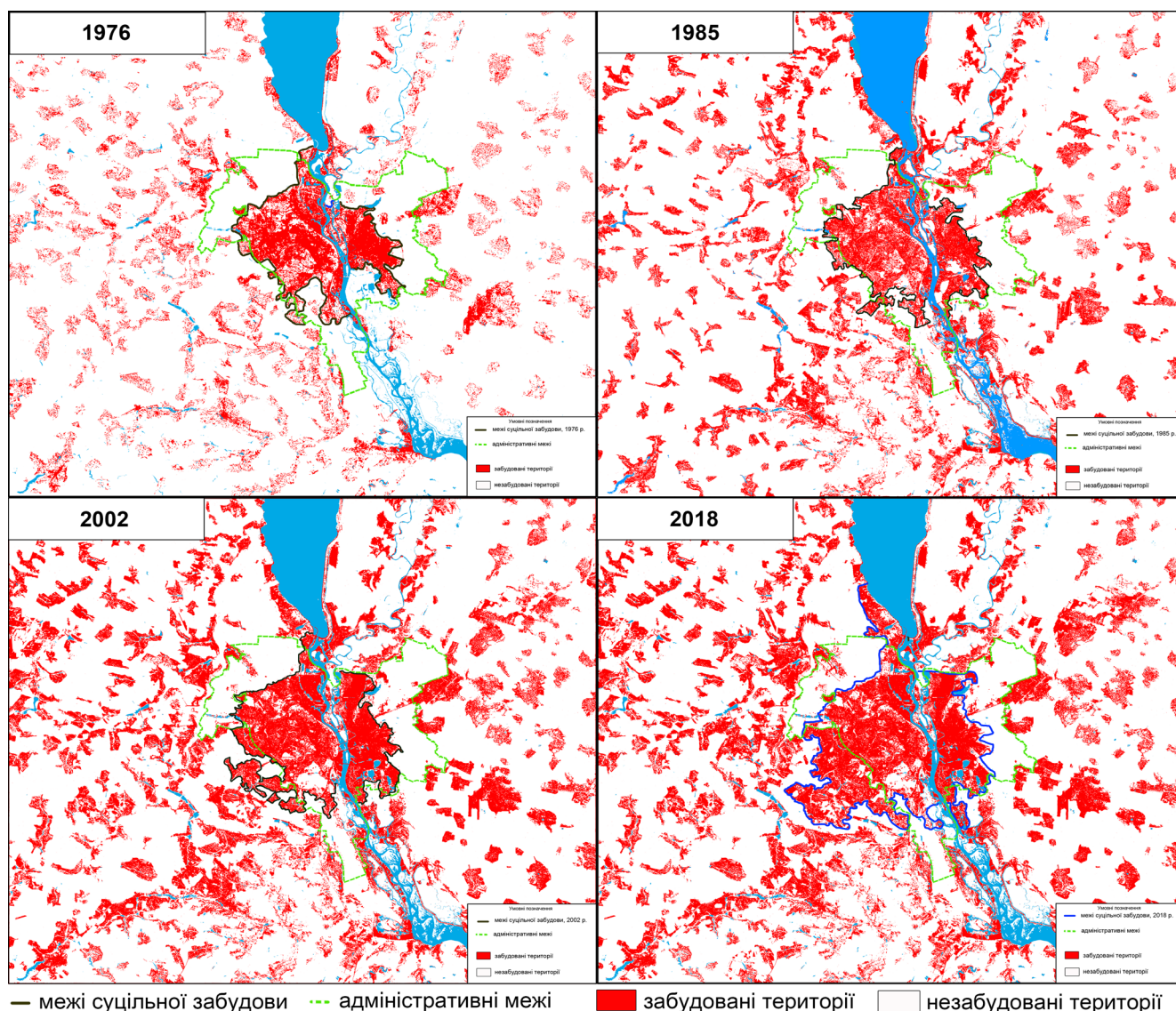

Рис. 2. Суцільна забудова Києва та його приміської зони 1976-2018 рр.

Таблиця 1.

Межі суцільної забудови міста Київ за 1976–2018 рр.

	1976	1985	2002	2018	1976–2018, %
Суцільна забудова Києва, км ²	323,1	357	420	509	157
Суцільна забудова в адміністративних межах, км ²	311,5	325	358	377	21
Суцільна забудова Києва за адміністративними межами, км ²	12,6	32	62	132,2	1001

Порівнявши зміни суцільної забудови (високо урбанізованого ядра) міста Київ за 1976–2018 рр., нами були виділені основні вектори та напрями зміни забудованих площ (Рис. 3).

Найпотужнішим вектором росту суцільної забудови Києва є південно-західний. Особливо швидкими темпами зростання забудови тут відбувається з 2000 року. Населені пункти цього вектору увійшли до складу високо урбанізованого ядра Київської агломерації – від Кільцевої дороги до Боярки й Віти Поштової у південно-західному напрямку та до Хотова у південному. Крім цих населених пунктів до складу високо урбанізованого ядра увійшли Софіївська Борщагівка, Петро-

павлівська Борщагівка, Святопетрівське, Вишневе Крюківщина, Чабани, Гатне, Новосілки, Тарасівка та інші.

Південно-східний вектор зміни суцільної забудови Києва спостерігається на лівому березі Дніпра. Особливо швидкими темпами зростання забудови тут відбувалося у 80-90-х роках ХХ століття. Зокрема, багатоповерхова забудова характерна для Позняків, Осокорків, Харківського масиву. Значну площу суцільної забудови утворили дачні поселення та садово-городні кооперативи – Нижні сади. Варто зауважити, що на сьогодні частина цих територій перетворилася на постійне житло та елітні садиби.

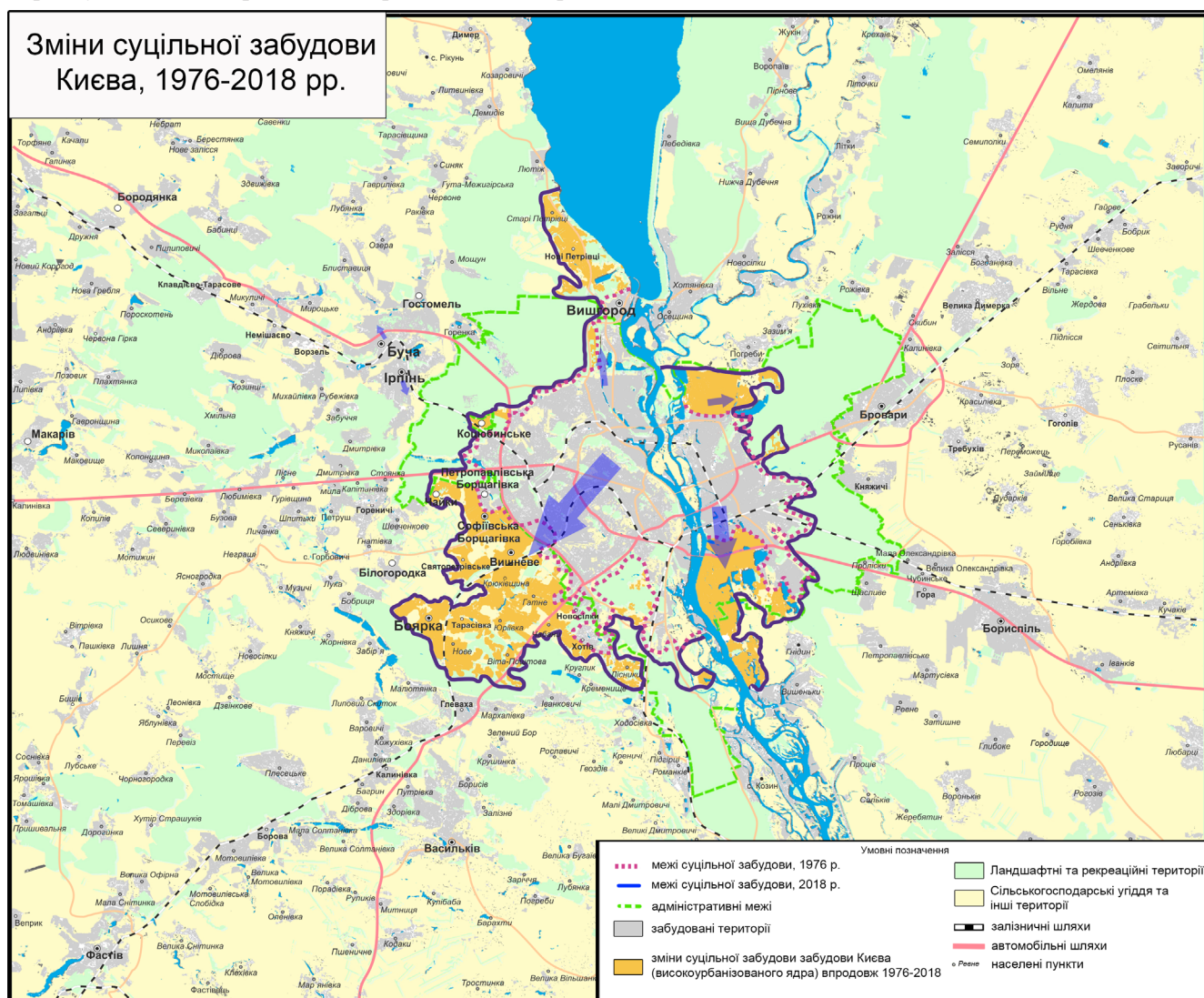

Рис. 3. Напрями та вектори змін суцільної забудови м. Київ, 1976–2018 рр.

Північно-східний вектор зростання суцільної забудови Києва найбільших змін зазнав у 80-90-х роках ХХ століття. Зокрема, в цей період були збудовані великі спальні райони Троєщина та Райдужний масив.

Північний вектор росту високо урбанізованого ядра Київської агломерації йде вузькою смугою по правому березі Дніпра. Суцільна забудова продовжується від Вишгорода і закінчується Старими Петрівцями. Також входять Нові Петрівці, дачні поселення та садово-городні кооперативи.

Спостерігається значне зростання площ забудови і за межами високо урбанізованого ядра Київської агломерації, особливо у найближчих містах-супутниках Києва – Ірпіні, Бучі, Гостомелі, Броварах, Борисполі.

Крім цього, зростання площ забудованих територій впродовж 1976–2018 рр. відбувалося вздовж основних транспортних автомобільних та залізничних шляхів.

Варто зауважити, що основним чинником, який лімітує розростання високоурбанізованого ядра, є лісові масиви та природоохоронні об'єкти. Саме їх відсутність і визначила потужність зростання суцільної забудови в тих напрямках, де ці об'єкти відсутні.

У функціональному плані забудовані площі, які утворилися впродовж періоду дослідження, отримали переважно поселенську функцію, перетворивши все ще самостійні населені пункти в «спальні райони» Києва. Це спричинило ряд проблем: дорожня інфраструктура вже не справляється з постійно зростаючим транспортним потоком; об'єкти соціальної інфраструктури будуються повільніше за житло, тому відбувається перевантаження існуючих закладів освіти, дитячих садків; збільшується навантаження на житлово-комунальне господарство та інженерну інфраструктуру. В найближчій перспективі це зумовить низку серйозних соціально-економічних проблем та потенційно може створити конфліктні ситуації.

Крім фізичних змін забудованих територій відбуваються постійні трансформації міського простору, які проявляються в деіндустріалізації, реіндустріалізації, метрополізації, терціарізації, фрагментації, джентрифікації, субурбанізації, будівництві нових котеджних містечок та перетворенні садово-дачних кооперативів на постійне житло тощо. Ці та інші процеси просторового розвитку Київського урбанізованого регіону потребують більш детального вивчення.

Проведене дослідження дозволило зробити наступні **висновки**:

Дані дистанційного зондування Землі є ефективними для аналізу просторового розвитку урбанізованих територій, зокрема при дослідженні динаміки забудови населених пунктів. Встановлено, що оптимальними джерелами даних ДЗЗ для визначення площі забудованих територій є мультиспектральні космічні знімки американської космічної програми Landsat. На основі дешифрування та аналізу знімків Landsat можна дослідити земний покрив (рослинний покрив, водні об'єкти, території під населеними пунктами), зокрема і забудовані території, та проаналізувати динаміку змін урбанізованих площ в різні часові проміжки.

Під час дослідження було розроблено та апробовано методику визначення динаміки та векторів територіального розвитку урбанізованих територій із застосуванням даних дистанційного зондування Землі. Сформовано алгоритм дослідження і методичний аспект роботи та виділено 4 основні етапи дослідження.

Нами було виділено забудовані, незабудовані території та водні об'єкти Києва та приміської зони за 1976, 1985, 2002 та 2018 рр., побудовано відповідні картосхеми та визначено межі забудови. Встановлено, що формувалась суцільна зона міської забудови, що об'єднала Київ та ряд міст та сіл навколо в єдине *високоурбанізоване ядро*. За 1976-2018 рр. площа суцільної міської забудови Києва зросла більш як у півтора рази, аналізуючи зміну меж суцільної міської забудови міста Київ, можна констатувати, що вона постійно зростала і вже у 2002 р. її фізичні межі суттєво вийшли за адміністративний кордон міста. Тобто, близько 26% Києва фізично є частиною міста, проте знаходиться за його адміністративними межами.

Найпотужнішим вектором росту суцільної забудови (високоурбанізованого ядра) є південно-західний, дещо меншою мірою виділяються північний, південний та північно-східний вектори. Спостерігається значне зростання площ забудови і за межами високо урбанізованого ядра Київської агломерації, особливо у найближчих містах-супутниках та вздовж основних транспортних автомобільних та залізничних шляхів.

Основним чинником, що лімітує розростання цього високоурбанізованого ядра є лісові масиви та природоохоронні об'єкти, відсутність яких і визначила південно-західний вектор його росту.

References:

1. Assyakur, A. R., Adnyana, I. W. S., Arthana, I. W., & Nuarsa, I. W. (2012). Enhanced built-up and bareness index (EBBI) for mapping built-up and bare land in an urban area. *Remote Sensing*, 4, 2957–2970.
2. Bondarenko, E., & Smirnov, Ya. (2014). Geoinformation mapping algorithm of Chernivtsi region land resources on the basis of spatial data infrastructures. *Bulletin of Taras Shevchenko National University of Kyiv, Geography*, 1(63), 59–64 [in Ukrainian]. [Бондаренко Е., Смірнов Я. Методичні особливості дешифрування даних дистанційного зондування землі для геоінформаційного картографування земельних ресурсів Чернівецької області // Вісник Київського національного університету імені Тараса Шевченка. 2014. №1. С. 53–59.]

3. Chander, G., & Markham, B. (2003). Revised Landsat-5 TM radiometric calibration procedures and postcalibration dynamic ranges. *IEEE Transactions on Geoscience and Remote Sensing*, 41, 2674–2677.
4. Haas, J. (2016). *Remote Sensing of Urbanization and Environmental Impacts*. Department of Urban Planning and Environment, Royal Institute of Technology (KTH), Stockholm. Retrieved from: https://www.kth.se/polopoly_fs/1.688332.15501587731/Remote%20Sensing%20of%20Urbanization%20and%20Environmental%20Impacts.pdf.
5. Kaimaris, D., & Patias, P. (2016). Identification and area measurement of the built-up area with the built-up index (BUI). *International Journal of Advanced Remote Sensing and GIS*, 5, 1844–1858.
6. Kawamura, M., Jayamana, S., & Tsujiko, Y. (1996). Relation between social and environmental conditions in Colombo Sri Lanka and the urban index estimated by satellite remote sensing data. *The International Archives of the Photogrammetry, Remote Sensing and Spatial Information Sciences*, 31(Part B7), 321–326.
7. Landsat 8 (L8) Data Users Handbook (2019). Department of the Interior U.S. Geological Survey: Version 5.0. EROS. Sioux Falls, South Dakota.
8. Lyalko, V. I., Apostolov, A. A., Elistratova, L. A., & Khodorovsky A. Ya. (2018). The assessment of the social-economic elaboration of the Ukraine in independent years within the dmsp/ols satellite data about the night lighting. *Ukrainian journal of remote sensing*, 16, 27–33. [In Ukrainian]. [Лялько В. І., Апостолов О. В., Єлістратова Л. О., Ходоровський А. Я. Оцінка соціально-економічного розвитку областей України зорки незалежності на підставі даних супутника DMSP/OLS про нічне освітлення // Український журнал дистанційного зондування Землі. 2018. № 16. С. 27–33.]
9. Malchykova, D. S. (2010). GIS/RS-technologies in the study of land use territorial structure of region. *Problems of continuous geographic education and mapping*, 12, 123–128. [In Ukrainian]. [Мальчикова Д. С. Використання ГІС/ДЗЗ-технологій для вивчення територіальної структури землекористування регіону // Проблеми безперервної географічної освіти і картографії. 2010. Вип. 12. С. 123–128.]
10. Marushchynets, A. V. (2018). Determining the directions of territorial development of the Kyiv metropolitan region based on the Earth remote sensing data. In: City economy and urban planning. Kyiv: KNEU, 74–78. [In Ukrainian]. [Марущинець А.В. Визначення напрямів територіального розвитку Київського метрополісного регіону за допомогою даних дистанційного зондування Землі / Економіка міста та урбаністика: матеріали Міжнар. наук.-практ. Інтернет-конф. К.: KHEU, 2018. С. 74–78.]
11. Svidzinska, D. V. (2014). Geo-environmental research methods: a geo-information practicum on the basis of an open GIS SAGA. Kyiv. [In Ukrainian]. [Свідзінська Д. В. Методи геоєкологічних досліджень: геоінформаційний практикум на основі відкритої ГІС SAGA: навчальний посібник. К.: 2014.]
12. Tamilenth, S., Punithavathi, J., Baskaran, R., & Chandra Mohan, K. (2011). Dynamics of urban sprawl, changing direction and mapping: A case study of Salem city, Tamilnadu, India. *Scholars Research Library Archives of Applied Science Research*, 3(1), 277–286.
13. Taubenböck, H., Wegmann, M., & Roth, A. (2009). Urbanization in India – Spatiotemporal analysis using remote sensing data. *Computers, Environment and Urban Systems*, 33(3), 179–188.
14. U.S. Geological Survey (2020). Access mode: <https://www.usgs.gov/>
15. Wang, L., Li, C., Ying, Q., Cheng, X., Wang, X., Li, X., Hu, L., Liang, L., Yu, L., Huang, H., & Gong, P. (2012). China's urban expansion from 1990 to 2010 determined with satellite remote sensing. *Chinese Science Bulletin*, 57(22), 2802–2812.
16. Xu, H. (2006). Modification of Normalized Difference Water Index (NDWI) to Enhance Open Water Features in Remotely Sensed Imagery. *International Journal of Remote Sensing*, 27, 3025–3033.
17. Yin, Z., Zhong, H., Xu, S., Hu, X., Wang, J., & Wu, J. (2011). Monitoring urban expansion and land use /land cover changes of Shanghai metropolitan area during the transitional economy (1979–2009) in China. *Environmental Monitoring and Assessment*, 177(1), 609–621.
18. Zha, Y., Gao, J., & Ni, S. (2003). Use of normalized difference built-up index in automatically mapping urban areas from TM imagery. *International Journal of Remote Sensing*, 24(3), 583–594.

POST-INDUSTRIAL TRANSFORMATIONS OF THE OLD-INDUSTRIAL DISTRICTS OF KHARKIV

Olha SUPTELO

*V. N. Karazin Kharkiv National University, Ukraine
syptelo@gmail.com*

Abstract: The basic principles of the concept of "new" urbanism and the liberalization of urban policy contributed to the involvement of local people in the planning and management of urban space. In such conditions, the question of theoretical and practical components of the urban studies at different levels of the city functioning receives high importance. The concept of socio-geosystem suggests that changes, even at the lowest levels, lead to transformation of the entire system.

The purpose of this study is to analyze the theoretical background and practical foundations of the implementation of the principles of "new" urbanism at the local level of urban socio-geosystems. This analysis allows assessing the current state of urban space and identifying problems and prospects for its further development. The basis of this study is the use of systematic and synergistic approaches to the study of the city.

The selected research site, an old-industrial district in the central part of Kharkiv, is an example of traditional urban transformations in Eastern Ukraine, the main feature of which is fragmentation. Within the study site, almost all major urban functional areas were combined. Such process as neo-industrialization is combined with deindustrialization, and depression with renewal and revitalization, at the same time. The main identified problem of development of such areas can be considered the lack of planning for their development. The result is low social involvement of local residents in urban transformations, which is primarily the consequence of existing social problems. Instead, it is "tactical" urbanism at the local and intralocal levels that can be considered the basis of urban transformations that take into account the views of the community.

Key words: local urbanism, "new" urbanism, "tactical" urbanism, old industrial districts, Kharkiv.

DOI: <https://doi.org/10.17721/2413-7154/2020.83.53-62>

UDC: 911.375:711.4-112

Received: May 12, 2020.

Revised: June 15, 2020.

Accepted: June 16, 2020.

ПОСТІНДУСТРІАЛЬНІ ТРАНСФОРМАЦІЇ СТАРОПРОМИСЛОВИХ РАЙОНІВ МІСТА ХАРКОВА

Ольга СУПТЕЛО

*Харківський національний університет імені В. Н. Каразіна, Україна
syptelo@gmail.com*

Анотація: Основні засади концепції «нового» урбанізму та лібералізація міської політики сприяли залученню місцевого населення до планування та управління міським простором. В таких умовах постає питання теоретичної та практичної складової дослідження міст на різних рівнях їх функціонування. Концепція соціогеосистеми дозволяє стверджувати, що зміни навіть на найнижчих рівнях призводять до зрушень в усій системі.

Метою даного дослідження є аналіз теоретичного бекграунду та практичних основ впровадження засад «нового» урбанізму на локальному рівні міських соціогеосистем. Такий аналіз дозволяє оцінити сучасний стан міського простору та виявити проблеми та перспективи його подальшого розвитку. Основою даного дослідження є використання системного та синергетичного підходів до вивчення міста.

Обраний дослідницький полігон, старопромисловий район в центральній частині Харкова, є прикладом, традиційних для Східної України урбаністичних трансформацій, основною ознакою яких є фрагментарність. В межах досліджуваного ареалу поєдналися майже всі основні міські функціональні зони. При цьому, поєднуються такі процеси як неоіндустріалізація з деіндустріалізацією, а депресивність з ренновацією та ревіталізацією. Основною виявленою проблемою розвитку таких районів можна вважати відсутність планування їх розвитку. Як наслідок, низька соціальна залученість місцевих жителів до урбаністичних трансформацій, що є результатом, в першу чергу, існуючих соціальних проблем. Натомість, саме «тактичний» урбанізм на локальному та інтралокальному рівнях можна вважати основою міських трансформацій, що відбуваються з урахуванням думки громади.

Ключові слова: локальний урбанізм, «новий» урбанізм, «тактичний» урбанізм, старопромислові райони, Харків.

Вступ. Актуальність урбаністичних досліджень в останні десятиліття стимулюється збільшенням чисельності міського населення та темпів розвитку міст. За прогнозами ООН до 2050 року в містах проживатимуть 68% населення планети (United Nations, 2020), що в порівнянні з 2019 роком на 8% більше. Саме міста в сучасному світі стали найактивнішими агентами соціально-економічних трансформацій регіонів та країн. Міста та міське населення є факторами інноваційно-креативних змін, що впливають не лише на технології та економічну сферу, а й містобудуванні та соціальних відносинах. В той же час концепція нового урбанізму за основу бере пошук та обґрунтування можливостей створення комфортного, комунікаційного, саморегульованого міського середовища, яке відповідає інтересам жителів міста (Dronova, 2015).

Урбаністичні дослідження та вивчення міст і міського простору є актуальним об'єктом вивчення фахівців різних галузей: урбаністи, географи, історики, філософи, соціологи та інші. Як і більшість суспільно орієнтованих наук урбаністика (в тому числі і геоурбаністика), головним своїм завданням ставить дослідження особливостей функціонування соціуму, виявлення проблем та визначення шляхів їх рішень.

Як зазначає Н. Мезенцева, сучасні міста, що трансформуються у напрямі до постіндустріального етапу розвитку, є місцем взаємодії влади, бізнесу та громади (Mezentsev, Oliinyk, & Mezentseva, 2017). При цьому міська ідентичність місцевих громад на всіх рівнях проявляється яскравіше (Oliinyk & Gnatiuk), що свідчить про їх тісний зв'язок з міським простором та готовність до урбаністичних трансформацій. О. Дронова дає досить детальний та ґрунтовний аналіз класичних урбаністичних концепцій, що практикуються, та концепції «нового урбанізму», як їхню альтернативу, яка враховує не потреби бізнесу чи окремих підприємств, а є соціально-орієнтованою (Dronova, 2015).

Цікавим прикладом практичного дослідження однієї з гілок «нового урбанізму», що застосовується на локальному та інтралокальному рівні є робота Д. Локтіонової. Об'єктом дослідження є місто Миколаїв, в якому автор вивчає прояви тактичного урбанізму та готовність місцевих жителів долучатися до трансформацій міського простору (Loktionova, 2019).

Західноєвропейські та американські урбаністи й суспільні географи дослідження нових шляхів зміни міського простору на різних рівнях почали з середини ХХ ст., чому сприяла економічна та індустріальна кризи. Основоположниками нового підходу в дослідженні міст, міських просторів та громад стали соціологи А. Лефевр та М. Фуко, що розглядали географічний простір як результат взаємодії економіки та способу виробництва. Згодом ці ідеї були трансформовані Д. Беллом в концепцію постіндустріального розвитку (Rudenko, 2013). Е. Соїя зазначав, що процес розвитку міського

простору має дуальну природу. З одного боку особливості простору формують ті чи інші види суспільної діяльності, а з іншого боку саме в результаті громадської діяльності міський простір може трансформуватися. Саме ці та ряд інших досліджень є основою становлення концепції «нового урбанізму» (Soja, 1996).

Інший аспект урбаністичних досліджень даного питання, взаємозв'язок міського планування та транспортної інфраструктури досліджує Лінда Хікічі. Як локальний підхід розвитку міста, автор пропонує ідеї «нетрадиційного дизайну мікрорайону» та «пішохідного мікрорайону». Обидві ідеї локального планування мають на меті оптимізувати і міський простір і транспортну систему (Hikichi, 2003).

М. Бикова, на прикладі міста Києва, досліджує саме постіндустріальні трансформації міста. При цьому основна увага приділяється аналізу зміни особливостей функціонування господарства міста. Адже основою постіндустріальної концепції є зменшення обсягів промислового виробництва та кількості зайнятого в промисловості населення. Звичайно, разом зі змінами в структурі господарства відбуваються трансформації і міського простору, які найяскравіше проявляються саме в промислових зонах міста (Bukova, 2014).

Трансформації просторово-функціональної структури міста Харкова досліджує А. Мазурова. Автор відзначає, що найбільшого впливу на сучасний стан розвитку міста та на міський простір здійснив етап індустріалізації Харкова (Mazurova, 2018). В період постіндустріального переходу значна частина території міста Харкова змінила свої функціональне призначення. А процеси джентрифікації та реновації в індустріальних районах міста набувають значних темпів.

Всі зазначені концепції та підходи до дослідження сучасних урбаністичних процесів є актуальними та важливими, адже місто – це симбіоз географічного простору, міської політики, соціуму та бізнесу. Дослідження старопромислових районів міст, що трансформуються до постіндустріального розвитку, дозволить не лише оцінити рівень та особливості розвитку цих районів, а й дасть можливість визначити перспективи їх розвитку для підвищення конкурентоспроможності міста.

Метою даного дослідження є аналіз теоретичного підґрунтя та емпіричних можливостей застосування постулатів «нового» урбанізму на локальному рівні в старопромислових районах міст, що знаходяться на стадії постіндустріального переходу. Для досягнення поставленої мети були сформульовані такі **завдання**:

- проаналізувати теоретичні засади сучасних урбаністичних напрямків досліджень та виявити основні напрямки урбаністичних змін на локальному та інтралокальному рівнях функціонування міської соціогеосистеми Харкова;
- проаналізувати особливості функціонування

міського простору старопромислового району міста Харкова;

- запропонувати можливі заходи стимулювання інтересу місцевих жителів до постіндустріальних трансформацій міського простору в старопромисловому районі міста Харкова, та обґрунтування їх доцільності.

Методичні засади. Основою даного дослідження є використання *системного та синергетичного* підходів до вивчення міста. Розглядаючи місто як складну емерджентну, ієрархічну, самоорганізовану соціогеосистему, її дослідження є найбільш ефективним саме в розрізі складових підсистем та в комплексі, для виявлення загальних властивостей та властивостей кожного з компонентів (соціуму, біоти та кісної підсистеми) (Niemets, Husieva, Suptelo, Sehida, & Kravchenko, 2018; Suptelo, 2019). А основи синергетичного підходу дозволяють застосовувати використовувані методи дослідження та отримані результати до інших систем цього роду, або на різних рівнях досліджуваної системи (Niemets & Niemets, 2015). В контексті дослідження локальних проявів урбанізму, важливе значення мають біхевіористичний та аксіологічний підходи, що дають змогу оцінити сприйняття території її мешканцями, визначити ступінь взаємодії між містом та його жителями, проблеми, які при цьому виникають, та можливі шляхи їх вирішення.

Матеріалами даного дослідження стали *контент-аналіз* існуючої стратегії розвитку міста Харкова татеоретико-методологічних публікацій, щодо локального урбанізму, аналіз спостережень за динамікою урбаністичних процесів на локальному та інтралокальному рівнях в місті Харкові. На основі методу *ритм-аналізу* запропонованого А. Лефевром (Lefebvre, 2004) та концепції Є. Тоффлера про «*хвилевий розвиток суспільства*», здійснено аналіз міського простору в межах досліджуваного ареалу (Toffler, 1999). Становлення індустріального суспільства внесло з повсякденну взаємодію міста та його жителів чіткі ритми, які були порушені в період постіндустріальних трансформацій. Принципи стандартизації, централізації, концентрації індустріального суспільства були замінені основами людиноцентризму та «нового урбанізму».

Інший метод, який було застосовано – морфологічний аналіз. Саме морфологічний аналіз, який спрямований на вивчення предметного світу міського простору через натурне обстеження і фотофіксацію, а також його систематизацію, дозволяє виявити функціональні зони в міському середовищі і зробити висновки щодо якості організації простору. Як зазначає М. В. Рагуліна, метод морфологічного аналізу дозволяє створити просторовий «портрет» (Ragulina, 2012) міста, максимально відтворити його істотні риси.

Результати дослідження та їх обговорення.

Сучасні урбаністичні дослідження значно розширили свою об'єктно-предметну область. Дефініції «урбанізму» та «урбаністики» трансформувалися. Від вивчення особливостей розміщення міст, факторів їх розвитку та функцій міст і міських

агломерацій, урбаністика, як суспільна наука, під дією загальносвітових тенденцій людиноцентризму та глобалізації, значною мірою трансформувалась відповідно до потреб міського населення та особливостей взаємодії міського середовища і його жителів (Mezentsev, Oliynyk, & Mezentseva, 2017; Rudenko, 2013).

Розглядаючи місто як складну ієрархічну соціогеосистему (Niemets & Niemets, 2015), актуальним є дослідження всіх рівнів функціонування міст (Mazurova, 2018), від глобального до інтралокального. Проте саме на локальному та інтралокальному рівнях можливо виявити найбільш гострі проблеми міського планування та функціонування міського простору.

На фоні світових тенденцій постіндустріального розвитку, першими до таких змін були залучені великі міста. Найбільш гостро проблеми постіндустріального переходу відобразились на великих індустріальних центрах та постсоціалістичних містах. Дефолт машинобудування в Детройті (США), бавовняна криза в Манчестері (Велика Британія) чи закриття вугільних шахт у Рурській області Німеччини та місті Катовіце в Польщі призвели до ряду негативних економічних, демографічних, соціальних трансформацій.

Для українських великих промислових міст початок 1990-х років відзначається стартом трансформаційного періоду. Зменшення темпів економічного розвитку країни та занепад галузей важкої промисловості в цих містах, призвели до збільшення площ занедбаних та покинутих промислових територій. Даний процес свідчить про початок деіндустріалізації та переходу до постіндустріального періоду розвитку (Rubryka, 2020). Одним з таких міст є Харків, що на сьогодні являється другим, за чисельністю, містом країни після Києва (Main Department of Statistics in Kharkiv Region, 2020).

Велика кількість промислових підприємств міста за час незалежності України або збанкрутували та були ліквідовані, або зменшили свої площі та зони впливу. Внаслідок дій ряду політичних та економічних передумов місто Харків увійшло в перехідний період до постіндустріального етапу розвитку. Трансформувались не лише основи економічної діяльності міста та головні технології на існуючих виробництвах (модернізація обладнання, реставрація приміщень, діджиталізація процесів управління та інше), а й міський простір та функції міста. При цьому зміни міських просторів на локальному (на рівні районів міста) та інтралокальному (на рівні окремих будівель та кварталів) рівнях є найбільш помітними та значними. Натомість існуюча стратегія розвитку міста Харкова декларує ідентифікацію та вирішення загальноміських проблем, таких як деталізація основ планування та забудови міста; облаштування та реконструкція об'єктів транспортної інфраструктури; модернізація інженерних споруд міста, в основному на загальноміському рівні. В той же час облаштування міських публічних просторів локального та інтралокального рівнів, оминається міською

політикою Харкова та здійснюється місцевими громадами. Виникає конфлікт між інтралокальним, «тактичним» урбанізмом, що вирішує проблеми місцевих жителів, та заходами міської політики, головним завданням якої є формування позитивного іміджу міста та залучення зовнішніх інвестицій (Kharkiv City Council, 2016).

Отже, актуальним постає питання виявлення локальних та інтралокальних урбаністичних проблем місцевого населення, теоретичного обґрунтування їх вирішення, та створення стратегій та алгоритмів практичного вирішення міських конфліктів.

Місто Харків є прикладом великого індустріального міста, що втратило свою індустріальну потужність та знаходиться в стадії трансформації до постіндустріального етапу розвитку. Такі трансформації та сукупність політичних, економічних, соціальних передумов, призвели до нерівномірного міського розвитку Харкова, виникнення greyfields та brownfields, навіть в центральних районах міста.

Місто Харків, друге за чисельністю місто України, пройшло досить довгий (рік заснування міста 1654-1655) шлях розвитку. Зародившись як військово-оборонне поселення, місто перетворилось на великий економічний та соціально-культурний центр країни, що трансформується від індустріального до постіндустріального етапу розвитку. Перший генеральний план розвитку міста було створено в 1768 році. З того часу, під дією актуальних тенденцій міського планування та соціально-історичних подій місто неодноразово змінювало свій зовнішній вигляд. Найдовшим періодом розвитку міста Харкова був індустріальний – з другої половини XVIII ст. до кінця 80-х років XX ст. Саме період стрімкого індустріального зростання міста найбільш активно відображений в міському плануванні та сучасних урбаністичних процесах. Дослідження індустріальної спадщини та особливостей переходу міста до постіндустріального етапу розвитку дають можливість робити висновок, що сучасний Харків є сукупністю індустріального минулого та перспектив майбутніх неіндустріальних змін (Niemets, Suptelo, Husieva, Lohvynova, Telebienieva, 2019).

В період переходу до постіндустріального етапу розвитку, зі значним економічним, історичним, архітектурним та урбаністичним індустріальним бекграундом, в Харкові відбуваються значні трансформації функцій міста, його окремих територій та міського простору загалом. Оскільки індустріальний період розвитку міста почався в середині XVIII ст. та був досить драматичним (участь міста в двох світових війнах (Status Quo, 2020), встановлення радянської влади та виконання столичної функції, інтенсивна індустріалізація 1950-1970-х років та економічна криза початку 1990-х років), він здійснив найбільший вплив на міське планування, зовнішній вигляд міста та, як наслідок, і на можливість міського розвитку. Можна виділити кілька основних проявів впливу індустріальної спадщини на розвиток сучасного міста, а саме:

- виникнення занедбаних або покинутих промислових територій в місті greyfields та brownfields – територія заводу «Серп і молот», покинутий Харківський елеватор (Niemets et al., 2018);

- конструктивістський архітектурний характер центральної частини міста (будівля Держпрому, корпуси ХНУ імені В. Н. Каразіна, головні проспекти та площі міста);

- оскільки індустріальна спадщина це не лише промислові об'єкти, але і обслуговуючі будівлі та простори, інший прояв – це виникнення значних за площею та людністю житлових масивів міста на основі зведених будинків в період індустріалізації (Салтівський, Олексіївський житлові масиви) (057. UA, 2020);

- формування найбільш давніх за періодом виникнення, проте не менш важливих за сучасним впливом так званих старопромислових районів міста, що за час його розвитку втратили первісну промислову функцію.

За законами містобудування, в усі періоди розвитку Харкова, як і інших промислових міст регіону, виробничі потужності розміщувались на периферії міст. Під час розвитку та розширення території міста промислова периферія не завжди переміщувалась разом з межами міста. Часто перенесення меж міста не відбивалось на промисловості, тому деякі індустріальні об'єкти так і залишились в межах міста, поступово «мігруючи» в центральні райони. Разом з тим довготривале панування промислово орієнтованої державної та міської політики XX ст, сприяли формуванню, хоч і фрагментованих та мозаїчних, проте централізовано регульованих функціональних зон міста.

Аналізуючи контент змін міського простору періоду незалежності та періоду переходу до постіндустріального етапу розвитку в місті Харкові, можливо виділити такі основні напрямки функціональних трансформацій міського простору:

- *трансформація промислових територій*: деіндустріалізація промислово спрямованих міст стала причиною виникнення значних за площею brownfields (покинутих промислових територій), проте деякі об'єкти індустріальної інфраструктури змінили своє призначення та адаптувались до сучасних реалій: на периферіях промислових районів Харкова (Індустріального, Немишлянського, Основ'янського) внаслідок ліквідації промислових підприємств сформувались значні зони brownfields, а також існують так звані старопромислові ареали в центральних районах міста, що сформувались в результаті розширення меж міста;

- *трансформації публічних просторів*: міські публічні простори стають більш відкритими для населення та є активними учасниками міських трансформацій. Процеси змін публічних просторів в містах, що трансформуються, так само як і повторне використання промислових територій, можуть бути шляхом або збереження існуючого стану, або адаптацією їх до сучасних потреб;

- *зміни житлової забудови*: індустріальний етап розвитку міст супроводжувався інтенсивною

житловою забудовою в форматі житлових масивів, однотипних багатоквартирних будинків. Період індустріального росту є часом становлення феномену «мікрорайону». На противагу планованій, хоч не завжди якісній та візуально не привабливій індустріальній забудові селитебних зон міста, під впливом неоліберальної міської політики, в містах, що трансформуються, з'явився феномен «свічок». Це переважно поодинокі новобудови, що не вписуються в ансамбль міста; на етапі планування і вибору місця розташування головним фактором є «ціна місця», при цьому ігноруються потреби населення в соціальній інфраструктурі;

- *трансформації транспортної мережі*: навіть просторі проспекти та площі індустріальних міст, в сучасних умовах автомобілізації не завжди можуть задовольнити потреби населення. Одним з варіантів вирішення конфлікту «автомобіль↔місто» є розширення вуличної мережі та автомобільних доріг міста. Інший підхід, обмеження використання автомобільного транспорту за рахунок введення платного проїзду та стимулювання розвитку системи громадського транспорту.

- окрім трансформацій міського простору та функціональних складових міської системи, в постіндустріальний період великого значення набувають зміни *ставлення населення до міста*. Глобалізація та наслідки асиміляції ідентичності в радянський період призвели до соціальної безвідповідальності міського населення, по відношенню до міського простору. Як наслідок, виникнення депресивних територій в містах головним чином навколо покинутих промислових об'єктів та тих індустріальних підприємств, що зменшили своє виробництво.

Як відомо, заводи та фабрики індустріального радянського періоду «відповідали» за використання та розвиток навколишніх публічних просторів (зелених зон, зон відпочинку, культурно-розважальних територій). Після закриття цих промислових підприємств, навколишні публічні простори, в тому числі селитебні об'єкти, почали занепадати, адже не знайшлося «господаря». Проте ці явища фрагментарні. Також фрагментарними є і прояви «тактичного» та локального урбанізму. Місцеві урбаністичні трансформації, ініціаторами яких є місцеві жителі, поступово набувають популярності в місті.

Для Харкова досить активними є процеси джентрифікації та ренновації, але стейкхолдерами таких змін виступають представники бізнесу, хоча й відновлені об'єкти забезпечують соціальні функції: рекреаційні, торгівельні, розважальні (рис. 1). Найбільш яскравим прикладом є трансформація занедбаних територій заводу ім. Малишева та колишньої селекційної фабрики. В на території колишніх промислових об'єктів було створено мистецькі, гастрономічні та коворкінгові зони.

Інтралокальним об'єктом даного дослідження є один з старопромислових районів міста Харкова. Ареал дослідження знаходиться в центральній частині міста, яка на початку його розвитку відносилась до промислової периферії (рис. 2).

Територія вздовж Московського проспекту, між площею Фейєрбаха та вулицею Спартака, є типовою старопромисловою зоною. Заселення та освоєння цієї території почалось разом з промисловим розвитком міста в середині XVIII ст. Саме тому більшість будівель даного району є досить давніми, деякі з них збереглися з 1890-х років.

Головним осередком індустріального росту району виступила колишня борошномельна, а після реконструкції взуттєва фабрика (фабрика «Корона», після революції 1917 року «Фабрика №5») (рис. 3). Навколо якої було споруджено будинки робітників та управління, які збереглися досі. В сучасному генеральному плані міста Харкова, ця територія зазначена зона як багатоквартирної забудови та територія громадської забудови.

Територія досліджуваного старопромислового району має складне просторове зонування та поєднує в своїх незначних межах промислову, селитебну, адміністративну, рекреаційну, транспортну, освітню, медичну функції. В безпосередній близькості від промислової забудови знаходяться житлові (одно та багатоквартирні) та адміністративні (Адміністрація Московського району міста Харкова, Центр надання адміністративних послуг та супутні структури і відділи) будівлі, заклади освіти (школи, садок, Харківський регіональний інститут державного управління, Український державний університет залізничного транспорту) та охорони здоров'я (Дорожня клінічна лікарня та Пологовий будинок), ряд закладів громадського харчування, готель та зони рекреації і відпочинку (набережна річки Харків, сквер на площі Фейєрбаха).

Зона промислової забудови має два окремих анклавів, що розвиваються різними шляхами (Kharkov: New about familiar places, 2020), на вулиці Юр'ївській та вулиці Чигирин Юлію. В силу своєї конфігурації, історії розвитку, функціональних можливостей, промислова зона колишньої взуттєвої фабрики по вулиці Юр'ївській перетворилась в «інкубатор» для менших виробництв. Нині тут функціонує меблеве виробництво, ряд логістичних та торгівельних компаній, дві фармацевтичні компанії, борошномельна, ресторан, видавництво.

Натомість, територія промислової забудови на вулиці Чигирин довгий час перебувала в занедбаному стані. І лише в 2018 році було розроблено проекти реконструкції будівлі та зведення навколо неї IT-парку.

Загалом для досліджуваного ареалу характерними є сучасні трансформаційні процеси рефункціоналізації міського простору, такі як: ревіталізація, реконструкція, джентрифікація.

Зазначені в таблиці 1 рефункціоналізації зміни в межах досліджуваного району провадились за ініціативи та для потреб в першу чергу бізнесу та промисловості. Залучення громади до трансформацій міського простору – мінімальне, та проявляється в основному в вигляді часткової косметичної реконструкції житлової забудови, серед якої значну частку складає приватна садибна забудова, а багатоквартирні будинки побудовані в різні періоди

виглядають абсолютно не гармонійно. Між старими, часто занедбаними дореволюційними будинками знаходяться і будівлі, зведені в радянський період, і сучасні новобудови, і садиби. Значною проблемою району є якість дорожнього покриття та подекуди його відсутність.

Єдиною ініціативою «тактичного» урбанізму стало відновлення фасадів деяких приватних будинків, створення невеликих зон відпочинку на березі річки Харків та б'ютифікація простору за рахунок створення муралів на фасадах деяких будинків (рис. 5).

На думку автора, саме такі невеликі райони міст мають стати епіцентрами міських інтралокальних трансформацій. Слідуючи світовим тенденціям «тактичного» урбанізму, місцеві жителі повинні

стати активними учасниками трансформацій свого міста, району, будинку. Стимулювати таку активність можливо механізмами активізації ідентичності населення з територією проживання. На жаль, довгий час утискання місцевих ініціатив серед місцевого населення та зосередження життя навколо заводів за часи радянської влади призвели до соціальної безвідповідальності та безініціативності населення. Зниження інтралокальної ідентичності гальмує впровадження засад «тактичного» та «нового» урбанізму в великих індустріалізованих містах, що трансформуються, таких, як Харків.

Тому слід упроваджувати застосування таких заходів для збільшення темпів змін міського простору на найнижчих рівнях, які одночасно можуть зміцнити ідентичність місцевого населення, а з іншого –

Рис. 1. Арт-завод «Механіка» та Fabrika.Space (Niemets et al., 2018)

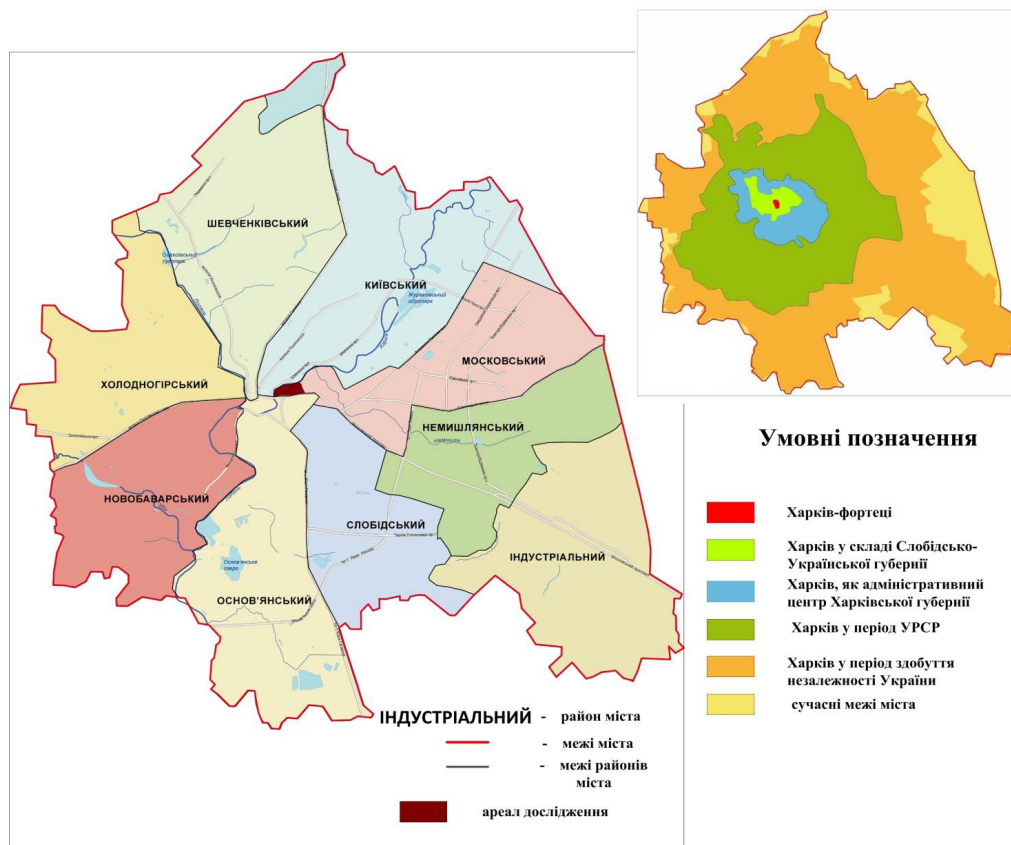

Рис. 2. Ареал дослідження та етапи формування території міста Харкова (створено автором за даними: Mazurova (2018))

Рис. 3. Промислова зона по вул. Юр'ївській (територія колишньої фабрики №5) та житлові будинки навколо, вул. Франківська та Примерівська (Kharkov: New about familiar places, 2020)

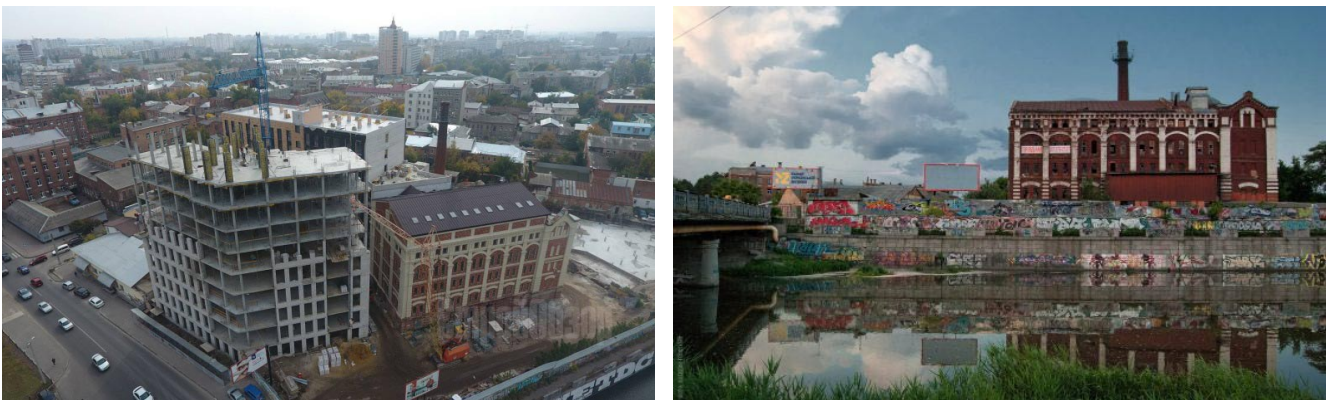

Рис. 4. Промислова зона по вулиці Чигирина Юлію (територія колишнього борошномельного комбінату, на території якої зводять ІТ-парк Manufactura) (KharkovGo, 2016; StroyCity, 2020)

Таблиця 1.

Рефункціоналізація міського простору старопромислового району Харкова

Процес	Характеристика / приклад
Реконструкція	Реконструкція промислових приміщень на вулиці Юр'ївській; часткова реконструкція набережної річки Харків; відновлення фасадів житлових будинків.
Реставрація	Відновлення приміщення борошномельного комбінату та збереження автентичності будівлі
Реновація	Адаптація промислових територій на вулиці Юр'ївській до нових виробництв
Джентрифікація	Покращення умов проживання та іміджу старопромислового району за рахунок будівництва ІТ-парк Manufactura та житлового комплексу «Річний квартал» на вулиці Франківській (рис. 4; 5).

Рис. 5. Житловий комплекс «Річний квартал», місце відпочинку на набережній річки Харків, мурал, реконструйовані фасади будівель, вул. Примерівська (фото автора)

підвищити конкурентоспроможність даного ареалу, де проводилось дослідження:

I. Освітні заходи: проведення публічних лекцій, зустрічей, освітніх проектів, щодо історії району, урбанізму, міської політики, планування міської території, можливостей місцевого населення впроваджувати урбаністичні трансформації;

II. Планування: існуючий генеральний план, та проект нового генерального плану міста Харкова, в основному ігнорує райони, на кшталт досліджуваного, тому необхідним є його детальне вивчення та планування подальшого розвитку на рівні міської політики;

III. Популяризація міського простору серед місцевих жителів: збільшення кількості рекламної продукції про місто, його брендинг не лише на глобальному (загальноміському рівні), могли б збільшити лояльність місцевих жителів до міста та району проживання, що в свою чергу стимулювало б урбаністичні зміни інтралокального рівня.

Постсоціалістичний розвиток промислових поліфункціональних міст можливий за такими основними сценаріями:

- «деіндустріалізація → депресивність»;
- «деіндустріалізація → креативна (модерна) економіка»;
- «неоіндустріалізація → повторний індустріальний бум».

Для Харкова, як і для більшості міст східноєвропейського регіону, що трансформуються на шляху до постіндустріального розвитку, перетворення міського простору проходять за сукупністю запропонованих вище сценаріїв; як

наслідок територія міста стає фрагментованою та з'являються сегрегаційні утворення. Оскільки міська влада декларує прагнення міста до становлення як Smart City, головним фактором розвитку міста є стимулювання науково-інноваційних галузей діяльності, зокрема науки та ІТ-сектор.

Висновки. Сучасні урбаністичні процеси в Україні та її великих промислових містах знаходяться на перехідній стадії, від індустріального до «нового» постіндустріального урбанізму. Харків є класичним прикладом міста на шляху до трансформації, та містом з рядом урбаністичних проблем, незважаючи на високі відзнаки щодо комфортності проживання в місті. В результаті аналізу теоретичного бекграунду та сучасного стану впровадження засад «нового урбанізму» можна зробити висновок, що в Харкові спостерігається так званий «проектний» (фрагментарний) урбанізм. Трансформації міського простору відбуваються хаотично, переважно на основі зміни типу використання промислових покинутих чи занедбаних територій. Водночас, майже в центрі міста існують непривабливі для місцевих жителів та інвесторів старопромислові райони.

Для старопромислового району міста Харкова, що був обраний як дослідницький ареал, характерним є фрагментарний розвиток на локальному рівні. На незначній території поєднуються будівлі та зони з різним функціональним призначенням. Навколо промислових зон формується селитебна, адміністративна, соціальна забудова та зони відпочинку та рекреації. Оскільки забудова має певну історичну, архітектурну, промислову

цінність, в останні роки активізуються процеси рефункціоналізації, які змінюють міський простір та підвищують його привабливість для жителів та бізнесу.

Майже повна відсутність громадської ініціативи відносно простору старопромислового району міста, на нашу думку, пов'язана з історією формування і заселення території та сучасним вектором розвитку міської політики в Харкові. Але саме від активності місцевих жителів та включення їх до урбаністичного процесу залежить можливість якомога повного задоволення потреб населення при трансформаціях міського простору. Населення в першу чергу, а

не промисловість чи бізнес, повинне виступати замовником змін в містах.

Саме тому, для активізації інтересу жителів старопромислового району ми пропонуємо проведення освітніх, планувальних та популяризаційних заходів щодо історії та сучасності їх району проживання і можливих механізмів просторових змін. Розробка проектів більш детальних заходів залучення населення старопромислових районів до процесу просторових трансформації та вивчення інших постіндустріальних змін міста Харкова будуть висвітлені в наступних дослідженнях.

References

1. 057.UA (2020). *The history of the creation of Saltovka: from the village to the largest district of Kharkiv*. Available at: <https://www.057.ua/news/2483873/istoria-sozdania-saltovki-ot-poselka-do-samogo-bolsogo-raiona-harkova-foto>
2. Bykova, M. D. (2014). The main directions of post-industrial transformations of the city of Kyiv: branch and spatial aspects. *Scientific Bulletin of Drahomanov National Pedagogical University: Series 4 Geography and Modernity*, 19(31), 157–173. [In Ukrainian]. [Бикова М. Д. Основні напрямки постіндустріальних трансформацій міста Києва: галузевий та просторовий аспекти // Науковий часопис НПУ імені М. П. Драгоманова: Серія 4 «Географія і сучасність». 2014. Вип. 19(31). С. 157–173]
3. Dronova, O. L. (2015). New urbanism: in search for a way out of urban collapse. *Ukrainian Geographical Journal*, 3, 33–41 [In Ukrainian]. [Новий урбанізм: у пошуках виходу з урбаністичного колапсу // Український географічний журнал. 2015. Вип. 3. С. 33–41.]
4. Hikichi, L. (2003). *New urbanism and transportation*. Available at: <https://www4.uwm.edu/cuts/2050/urbanism.pdf>
5. Kharkiv City Council (2016). *Strategy for the development of the city of Kharkiv until 2020*. Available at: <https://www.city.kharkov.ua/assets/files/docs/zakon/strategy2411.pdf>.
6. Kharkov: New about familiar places (2020). *Yuryevskaya Street*. Available at: <http://the-past.inf.ua/list-1-1-50.html>
7. KharkovGo (2016). *Vasily Gladkikh mill on the riverfront in Kharkiv*. Available at: <https://kharkovgo.com/places/arhitektura/zdanie-staroj-makaronnoj-fabriki-na-naberezhnoj/>
8. Lefebvre, H. (2004). *Rhythm analysis: Space, Time and Everyday Life*. London and New York: Continuum.
9. Loktionova, D. A. (2019). Tactical urbanism in the context of urban practices development in Ukraine. *Grani* 22(1), 42–49.
10. Main Department of Statistics in Kharkiv Region (2020). Available at: <http://kh.ukrstat.gov.ua/>
11. Mazurova, A. V. (2018). *Socio-geographical features of urban sociogeosystem functioning (case of Kharkiv)* (PhD Dissertation). Kharkiv: V. N. Karazin National University [In Ukrainian]. [Суспільно-географічні особливості функціонування міської соціогеосистеми (на прикладі міста Харків) : автореф. дис. ... канд. геогр. наук : 11.00.02; Харків. нац. ун-т ім. В. Н. Каразіна. Харків, 2018. 23 с.]
12. Mezentsev, K., Oliynyk, Ya., Mezentseva, N. (eds.) (2017). *Urban Ukraine: in the epicentre of spatial change*. Kyiv: Fenix. [In Ukrainian]. [Урбаністична Україна: в епіцентрі просторових змін: монографія. За ред. К. Мезенцева, Я. Олійника, Н. Мезенцевої. К.: Фенікс, 2017. 440 с.]
13. Niemets, K., & Niemets, L. (2015). The concept of socio-geographical system as a methodological construct of social geography. *Human Geography Journal*, 18(1), 24–32. [In Ukrainian]. [Немець К., Немець Л. Концепція соціально-географічної системи як методологічний конструкт суспільної географії // Часопис соціально-економічної географії. 2015. Вип. 18(1). С. 24–32.]
14. Niemets, L., Husieva, N., Suptelo, O., Sehida, K., & Kravchenko, K. (2018). Research of brownfields and greyfields of the city: theory and practice. *32nd IBIMA Conference (Spain, Seville, 15-16 November 2018)*.
15. Niemets, L., Suptelo, O., Husieva, N., Lohvynova, M., & Telebienieva, Je. (2019). Industrial heritage as a composition of post-industrial city (basic case Kharkov, Ukraine). In *International Business Information Management Conference (33rd IBIMA), Granada, Spain, 10-11 April 2019*.
16. Oliynyk, Ya. B., & Gnatiuk, O. M. (2017). *Territorial identity of the population of the Podolian region*. Kyiv: Kyiv University Publishing Centre. [In Ukrainian]. [Олійник Я. Б., Гнатюк О. М. Територіальна ідентичність населення Подільського регіону: монографія. К.: ВПЦ «Київський університет». 223 с.]
17. Ragulina, M. V. (2012). Morphological studies of the cultural landscape: an integral view. *Society. Environment. Development (Terra Humana)*, 3, 204–209. [In Russian]. [Морфологические исследования культурного ландшафта: интегральный взгляд // Общество. Среда. Развитие (Terra Humana). 2012. Вип. 3. С. 204–209.]

18. Rubryka (2020). *The city and those who change it. Why do we need urbanism?* Available at: <https://rubryka.com/ru/article/chomu-nam-potriben-urbanizm/> [In Russian]. [Город и те, кто его меняют. Почему нам нужен урбанизм? Рубрика (вебсайт). Режим доступа: <https://rubryka.com/ru/article/chomu-nam-potriben-urbanizm/>]
19. Rudenko, L. G. (2013). *Changes of urban space in Ukraine*. Kyiv: Referat. [In Russian]. [Руденко Л. Г. Изменения городского пространства в Украине. К.: Реферат, 2013. 160 с.]
20. Soja, E. W. (1996). *Thirdspace. Journeys to Los Angeles and other Real-and-Imagined Places*. Wiley-Blackwell.
21. Status Quo (2020). *Kharkiv in the First World War*. Available at: https://www.sq.com.ua/rus/news/polezno_znat/12.11.2018/harkov_v_pervoy_mirovoy/
22. StroyCity (2020). *It-Park Manufactura: for the first time in Kharkiv! Record building speed!* Available at: <https://stroycity.com.ua/en/it-park-manufactura-vpervye-v-harkove/>
23. Suptelo, O. (2019). Methodological levels of research of post-industrial development of the city. *Human Geography Journal*, 27, 13–19. [In Ukrainian]. [Суптело О. Методичні рівні дослідження постіндустріального розвитку міста // Часопис соціально-економічної географії. 2019. Вип. 27. С. 13–19.]
24. Toffler, E. (1999). *Third Wave*. Moscow: AST. [In Russian]. [Тоффлер Э. Третья волна. М.: ООО «Фирма «Издательство АСТ», 1999. 261 с.]
25. United Nations (2020). *68% of the world population projected to live in urban areas by 2050, says UN*. Available at: <https://www.un.org/development/desa/en/news/population/2018-revision-of-world-urbanization-prospects.html>

ЗМІСТ

Наукові статті

Топчієв О., Мальчикова Д., Сич В., Пилипенко І., Яворська В.	Система географічних наук: вітчизняний досвід в умовах сучасної предметної трансформації	4
Провотар Н., Паренюк В., Рейманн М.	Молодіжний ринок праці Естонії: безробіття та міграційні настрої студентської молоді	12
Атаман Л.	Суспільно-географічний аналіз гендерних співвідношень на вінницькому регіональному ринку праці	21
Логвинова М.	Масштаби, динаміка та просторові особливості вимушеного переміщення населення на Сході України	29
Майстер А.	Сучасний стан і територіальні особливості розвитку туризму в Італії ...	37
Марущинець А.	Визначення меж та динаміки суцільної забудови урбанізованих територій за даними ДЗЗ	46
Суптело О.	Постіндустріальні трансформації старопромислових районів міста Харкова	53

CONTENTS

Scientific Papers

Topchiiev O., Malchykova D., Sych V., Pylypenko I., Yavorska V.	System of Geographical Sciences: Ukrainian Experience in the Context of Modern Subject Transformation.....	4
Provotar N., Parenyuk V., Reimann M.	Estonia's Youth Labour Market: Unemployment and Migration Sentiments of Student Youth	12
Ataman L.	Social-Geographical Analysis of Gender Relations in Vinnytsia Regional Labor Market	21
Lohvynova M.	Scales, Dynamics and Spatial Patterns of Forced Internal Displacement of Population in the East of Ukraine	29
Maister A.	Current State and Territorial Patterns of Tourism Development in Italy	37
Marushchynets A.	Defining Boundaries and Dynamics of Urbanized Areas According to Remote Sensing Data	46
Suptelo O.	Post-Industrial Transformations of the Old-Industrial Districts of Kharkiv. . .	53

Наукове видання

ЕКОНОМІЧНА ТА СОЦІАЛЬНА ГЕОГРАФІЯ
EKONOMICHNA TA SOTSIALNA GEOGRAFIYA

Випуск 83

Підписано до друку 17.06.2020 р.
Авт. друк. арк. 6,9. Обл.-вид. арк. 7,4. Наклад: 300 прим.

Надруковано Методичка.in.ua
02100, м. Київ, вул. Будівельників 32/2, оф. 2
тел.: +38 (044) 561-95-31, +38 (067) 506-57-55

Головний редактор: К. В. Мезенцев.

Шеф-редактор: Я. Б. Олійник.

Відповідальний редактор-секретар: О. М. Гнатюк.

Верстка і художнє оформлення: О. М. Гнатюк, Т. Данилюк

До уваги авторів

Інформацію для авторів, зокрема, вимоги до оформлення та подання статей, процедуру розгляду публікацій, рекомендації для авторів та етичні зобов'язання можна переглянути на офіційному веб-сайті журналу: <http://bulletin-esgeograph.org.ua>

Автори опублікованих статей несуть відповідальність за оригінальність та авторську автентичність опублікованих творів, підбір і точність наведених фактів, цифр, цитат, географічних назв, власних імен людей, повноту і достовірність наведених матеріалів, посилань на літературні джерела та інших відомостей. Редакційна колегія журналу може не поділяти думку авторів. Прийняті до друку статті проходять, за необхідності, наукове та літературне редагування.